శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

నమః పరమఋషిభ్యః.

వైయాకరణ సిద్ధాన్తకౌముదీ.

మునిత్రయంనమస్కృత్య తదుక్తీః పరిభావ్యచ।
వైయాకరణసిద్ధాన్తకౌముదీయంవిరచ్యతే॥౧॥

తత్త్వ బోధినీ.

నత్వావిశ్వేశ్వరంసామ్బంకృత్వాచగురువన్దనమ్॥
సిద్ధాన్తకౌముదీవ్యాఖ్యాక్రియతేతత్త్వబోధినీ॥

విఘ్నవిఘాతాయకృతంమఙ్గళంశిష్యశిక్షాయైనిబధ్నన్ చికీర్షితం ప్రతిజానీతే॥ మునిత్రయమిత్యాదినా॥ త్రయోఽవయవాయస్యతత్త్రయమ్-సఙ్ఖ్యాయాఅవయవేతయప్-ద్విత్రిభ్యాంతయస్యేత్యయచ్ - మన్త్రారో వేదశాస్త్రార్థతత్త్వదర్శినో మునయః - మనేరుచ్చేత్యౌణాదికసూత్రేణమనేరతఉకారో మనేః పరఇన్ ప్రత్యయశ్చ- గుణస్త్వనేనాభవతి - కిదిత్యనువర్తనాత్ పరకరణాద్వా- తేషాంపాణినికాత్యాయనపతఞ్జలీనాంత్రయంమునిత్రయమ్ - ననుస్వయమ్భువే నమస్కృత్యేత్యత్రేవనమస్స్వస్తీత్యాదినాచతుర్థీస్యాత్- మైవమ్- ఉపపదవిభక్తేః కారకవిభక్తిర్బలీయసీతివచనాత్ నమస్కారోఽఽదేశానితి ద్వితీయాయా ఏవయుక్తత్వాత్- ఇహాత్వర్థాప్రత్తిరితిపక్షేనమశ్శబ్దస్యానర్థకత్వాత్తద్యోగేచతుర్థీ నభవతి అర్థవద్గ్రహణ పరిభాషయా-స్వయమ్భువేనమస్కృత్యేత్యత్రతుస్వయమ్భువమనుకూలయితుమిత్యర్థవివక్షాయాం క్రియార్థోపపదస్యేత్యాదినాచతుర్థీతియూలఏవస్ఫుటీభవతి- నచైవం నమస్స్వస్తీతినమఃపదం వ్యర్థమితిశఙ్క్యమ్ - కారకోనమఇత్యత్రతాదృశానుకూలయితుమిత్యర్థేఽవివక్షితేఽపి సంసాధ్యాస్యేపస్థేయంప్రాప్తాయాంతదపవాదతయాతస్యావశ్య

అఇఉణ్ - ఋఌక్ - ఏఓఙ్ - ఐఔచ్.

తత్వాత్ ॥ తదుక్తిరితి॥ తేషాం పాణిన్యాదిమునీనాం ఉక్తిస్సూత్రవార్తికభాష్యాణీత్యర్థః - తస్య మునిత్రయస్య ఉక్తిరితి వ్యాఖ్యానే మునిసముదాయేన సూత్రం వార్తికం భాష్యం వా నోక్తమితి సముదాయినాం మునీనామేవోక్తిరితి పర్యవస్యతి॥ పరిభావ్యేతి॥ పరాభూయేత్యర్థః - నచ పరిపూర్వకస్య భవతేస్తిరస్కారార్థకత్వాత్ కథమత్ర జ్ఞానార్థకతేతి వాచ్యమ్ - పరీత్యస్య భావ ఇతి చురాదిణిజన్తేన యోగాత్ - కేచిదత్ర భవతినా యోగముఖ్యపేత్యాహుః - పరాభవోఽవజ్ఞాన ఇతి సూత్రే భవ ఇత్యస్యావజ్ఞాన ఇతి విశేషణాన్న తిరస్కారార్థత్వనియమః మనసా పరిభావ్య తం చిదిత్యాదిశ్రీహర్షాదిప్రయోగాచ్చ - అత ఏవాత్రాప్రయుక్తదోషశఙ్కాపి నాస్తీతి॥ అన్యేతు అనాదరః పరిభవః పరిభావస్తిరస్క్రియేతి కోశాత్ పరిపూర్వకాద్భవతేర్ణిజన్తాద్భవతి తిరస్కారప్రతీతిరాన్వస్త్వాదిత్యాశఙ్కైవాత్ర నాస్తీత్యాహుః - తన్న్యస్తమ్ - పరిభూయ పరిభవ[illegible]ఽపి తిరస్కారప్రతీతేః॥ వైయాకరణాః॥ వ్యాకరణమధీ[illegible] తే విదన్తి వా వైయాకరణాః - తత్సిద్ధాన్తానాం కౌముదీ [illegible] కేత్యర్థః - నిర్దుష్టసకలజనాహ్లాదకత్వసామ్యేన కౌముదీశబ్దప్రయోగః - కరిష్యమాణాయా అపి కౌముద్యా బుద్ధ్యా సన్నిధాపితత్వాదిదమిత్యఙ్గుల్యా నిర్దేశః॥ విరచ్యత ఇతి॥ మయేతి శేషః - తచ ప్రతియత్నే - ప్రతియత్నో గుణాధానమ్ - విపూర్వాద్రస్మాద్వర్తమానసామీప్యే భవిష్యదర్థద్వర్తమానవత్ప్రత్యయః.

అఇఉణ్ ణానుబన్ధోఽణ్సంజ్ఞార్థః - ఋఌగితి తకారస్త్వక్ ఇక్ ఉక్ సంజ్ఞార్థః - ఏఓఙితి ఙకారః ఏఙ్ సంజ్ఞార్థః - ఐఔజితి చకారస్త్వచ్ ఇచ్ ఏచ్ ఐచ్ సంజ్ఞార్థః - వర్ణానామసన్దిగ్ధత్వేన బోధనాయ సంహితాయా అవివక్షణాదాదేశస్వసన్ధిః - స్వరాణాం చాదిషు పాఠాచ్చాదయోఽసత్వ ఇతి నిపాతసంజ్ఞాయాం నిపాత ఏకాజనాఙితి ప్రగృహ్యత్వే ప్రకృతిభావాన్న సన్ధిరిత్యన్యే - స్యాదేతత్ - అకారాద్యుపదేశే నయ

హయవరట్ లణ్ ఞమఙణనమ్ ఝభఞ్ ఘఢధష్ జబగడదశ్ ఖ

ఘాతత్వవర్ణానామకారాదీనాం లాభాత్పృథగాకారాద్ధయో నోపదిష్టాస్తథా ఋఌవర్ణయోరపి సావర్ణ్యాదన్యతరోపదేశే నైవోభయసిద్ధేః కింపృథగుపదేశేన - సచజాతిపక్షే ఋఌవర్ణయోః పృథగుపదేశ ఆవశ్యకః ప్రయోర్భిన్న జాతిత్వాదితి వాచ్యమ్ - సావర్ణ్యాదేవ ఏకజాత్యుపదేశే జాత్యన్తరస్యాపి లాభాత్ - ఋఌవర్ణయోః ప్రత్యేకం త్రింశత్సంజ్ఞాసిద్ధయే అణుదిత్సవర్ణస్యేతి సూత్రేఽణ్ గ్రహణస్య జాతిపక్షేప్యావశ్యకత్వాదితి వదన్తి ప్రాహుః - ఋఌవర్ణయోస్సావర్ణ్యస్య నిత్యతాం జ్ఞాపయితుమయముపదేశః - తత్ఫలంతు క్లృప్తశిఖాయస్య క్లృప్తశిఖః తస్యదూరాత్సమ్బోధనే క్లృప్తశిఖ ఇతి ప్లుతః ఋఌవర్ణయోస్సావర్ణ్యస్య నిత్యత్వేతు అనృత ఇతి పర్యుదాసాదృకారస్యేవ ఌకారస్యాపి ప్లుతోనస్యాదితి - ప్రయోజనాన్తరముపాసంగ్రహవ్యాఖ్యాదర్శయిష్యతే.

హయవరట్ - టానుబన్ధః టట్ సంజ్ఞార్థః - హకారోపదేశస్తు అట్ అశ్ హశ్ ఇణ్ గ్రహణేషు హకారగ్రహణార్థః - అర్హేణ అధ్వనాగఛ ఉప్ఠితిణత్వమ్ - దేవాహసన్తిభోభగోహతి రోర్యత్వమ్ - దేహ్యాహసతి - హశిచేత్యుత్వమ్ - లిలిహిధ్వే లిలిహిద్వే - విభాషేటఇతి వా ఢః.

లణ్ - ణకారానుబన్ధః అణ్ ఇణ్ యణ్ సంజ్ఞార్థః - నన్వణిత్యేకదిత్యావర్తనాణకారేణగృహ్యతేఽన్యత్తు పరణకారేణ - ఇణితు పరణకారేణైవ - తథాచనిష్ప్రయోజనోయమనుబన్ధాన్తరకరణముచితమ్ - సత్యమ్ - వ్యాఖ్యానతో విశేషప్రతిపత్తిర్న హి సన్దేహాదలక్షణమితి పరిభాషాజ్ఞాపనాయ పునర్ణకారానుబన్ధ ఇతిస్థితమాకరే.

ఞమఙణనమ్ - మకారానుబన్ధః అమ్ యమ్ ఙమ్ సంజ్ఞార్థః - ఝభఞ్ - ఞకారో యఞ్ సంజ్ఞార్థః - ఘఢధష్ ఇతి షకారో ఝష్ భష్ సంజ్ఞార్థః - జబగడదశ్ ఇతి శకారానుబన్ధః అశ్ హశ్ వశ్ ఝశ్ జశ్ బశ్ సంజ్ఞార్థః ॥ ఖఫఛఠథ ఇతి సూత్రేతు వకారస్తు

ఫఛఠథ చటతవ్ - కపయ్ - శషసర్ - హల్ - ఇతి మాహేశ్వ రాణి సూత్రాణ్యణాదిసంజ్ఞార్థాని.

ఏషామన్త్యా ఇతః - లణ్ సూత్రే ఽకారశ్చ.

ఛవ్ సంజ్ఞార్థః॥ కపయితి యకారో యయ్ మయ్ ఝయ్ ఖయ్ చయ్ సంజ్ఞార్థః॥ శషసరితి రేఫస్తు యర్ ఝర్ ఖర్ చర్ శర్ సంజ్ఞార్థః.

హలితి లకారో హల్ అల్ వల్ రల్ ఝల్ శల్ సంజ్ఞార్థః- పునర్హకారోపదేశస్తు వల్ రల్ ఝల్ శల్ మహకారగ్రహణార్థః- రుదిహి స్వపిహి- రుదాదిభ్యస్సార్వధాతుక ఇ వలాదిలక్షణఇట్, స్నిహిత్వా స్నేహిత్వా సక్త్వా సేడితి నిషేధం బాధిత్వా రలో వ్యుపధాదితి వా కిత్త్వమ్ - అదాగ్ధామ్ - ఝత్వస్యాసిద్ధత్వే ఽపి హకారస్య ఝల్త్వాత్ ఝలో ఝలీతి సలోపః - అలిక్షల్ - శల ఇగుపధాదితి క్సః - ననుపునర్హకారోపదేశస్యావశ్యకత్వే ఽపి శర్ మధ్య ఏవ హకారం పఠిత్వా అలోన్త్యస్య హలో ఽనన్తరాస్సంయోగః ఝలో ఝలి శల ఇగుపధాదిత్యాదిసూత్రాణి యావన్తి లానుబన్ధాని తాన్యరో ఽన్త్యస్య హరో ఽనన్తరాస్సంయోగ ఇత్యేవం రూపేణ రేఫానుబన్ధాన్యేవ చక్రుః త్వం హలితి పృథక్ సూత్రం త్యజ్యతామ్- మైవమ్ - తథా హి సతి హరిర్త్సు సరి హరిర్హరి రిత్యాదిన సిధ్యేత్ - తత్ర ఖరవసానయోర్విసర్జనీయః వా శరీత్యాదిప్రసఙ్గాత్ తతో హలితి సూత్రమావశ్యకమేవ - ఏవం చ హలితి సూత్రే ఽన్త్యమితి చ వక్ష్యమాణగ్రన్థో ఽపి స్వరసతస్సఙ్గచ్ఛతే ॥అణాదిసంజ్ఞార్థానీతి॥ అణాదిసంజ్ఞాః అర్థః ప్రయోజనం యేషాం తానీతి విగ్రహః - అణాదిసంజ్ఞార్థ్యమితి త్యస్యపదవిగ్రహో వా - అర్థేననిత్యసమాసో విశేష్యలిఙ్గతా చేతి వక్ష్యమాణత్వాత్.

॥ఏషామన్త్యా ఇత ఇతి॥ ఏషాం సూత్రాణా మన్త్యా ణాదయో హలన్త్యమిత్యనుపదం వక్ష్యమాణేనేత్సంజ్ఞకా ఇత్యర్థః- ॥అకారశ్చేతి॥ అనన్త్యత్వాత్పృథగుక్తిః - విభక్తిఽంకామేన ఇదితి సమ్బధ్యతే - ఇత్సంజ్ఞా చాస్య ఉపదేశే ఽజనునాసిక ఇ

హకారాదిష్వకార ఉచ్చారణార్థః.

హలన్త్యమ్- ౧॥౩॥౩॥ హలితిసూత్రేఽన్త్యమిత్స్యాత్ ॥

ఆదిరన్త్యేన సహేతా॥౧॥౧॥౭౧॥ అన్త్యేనేతా సహిత ఆదిర్మ

త్యసైః-ఏవంచ ణాదభిరిద్భిః ఆదిరన్త్యేనేతి వక్ష్యమాణేన ప్రత్యాహారగ్రహణాత్ అణాదిసంజ్ఞార్థానీతి యదుక్తం తత్సఙ్గచ్ఛత ఇతిభావః॥ అకార ఉచ్చారణార్థ ఇతి॥ నతులణ్సూత్రస్థాకార ఇవ ప్రయోజనార్థ ఇత్యర్థః.

హలన్త్యమ్- అన్తే అవసానే భవమ్ అన్త్యమ్- దిగాదిత్వాద్యత్- ఉపదేశేఽజనునాసిక ఇత్యతః ఉపదేశ ఇత్ ఇతి చాత్రానువర్తతే- ఆదిరన్త్యేనేతి సూత్రేణ సహాన్త్యాన్యస్యాశ్రయణాశఙ్కాన్యవృత్త్యై పరిహరతి॥ హలితిసూత్రేఽన్త్యమిత్॥ హలి అన్త్యమితి విగ్రహే సప్తమీతి యోగవిభాగాత్సుప్సుపేతి సమాస ఇతిభావః- యద్వా షష్ఠీతత్పురుషోఽయమ్- హలితిసూత్రేఽన్త్యమిత్స్యాదితి వ్యాఖ్యానసమ్భవాత్.

ఆదిరన్త్యేన సహేతా- అన్త్యేనేతి కిమ్- సుడితి ప్రత్యాహారస్తృతీయైకవచనావయవేన ఔకారేణ మాభూదితి కాశికాకృత్- యద్యపి టకారాన్తస్య టకారోఽప్యన్త్యో భవతి- తథాప్యన్త్యేనేతిగ్రహణసామర్థ్యాదన్త్యత్వప్రయుక్తాయాస్సంజ్ఞాయాస్తేనైవ ప్రత్యాహారః- నహి టకారే హలన్త్యమితీత్సంజ్ఞా ప్రవర్తతే- నచైవం రప్రత్యాహారాసిద్ధిః- లణ్సూత్రస్థావర్ణస్యానునాసికత్వప్రతిజ్ఞాసామర్థ్యాదన్త్యేనాపి ఇతా ప్రత్యాహారాత్ప్రవృత్తేరితి కాశికాకారాశయః- నిష్కర్షస్తు హ్రస్వాజనమాదితి సూత్రే దర్శయిష్యతే- విస్తరస్తు శబ్దకౌస్తుభేఽనుసన్ధేయః- ఇతేతి కిమ్- రప్రత్యాహారో యథాస్యాత్- స హ్యనునాసికత్వప్రతిజ్ఞాసామర్థ్యాదన్త్యేనాపిగ్రాహ్యత ఇత్యుక్తమ్- నచైవదితేఽన్యస్య విరహే లక్ష్యలక్షణే కౌస్తుభస్థితమ్- ఆద్యన్తాభ్యామవయవాభ్యామవయవీ సముదాయ ఆక్షిప్యతే- తస్యచ యోగపల్లత్వే ప్రయోగాభావాత్తదవయవేష్వవతరన్తీ సంజ్ఞా మధ్యమేషు విశ్రామ్యతి- నత్వాద్యన్తయోః- సంజ్ఞా

ధ్యగానాం స్వస్య చ సంజ్ఞా స్యాత్ ॥ ఇతి హల్ సంజ్ఞాయాః సూ

హలన్త్యమ్॥౧॥౩॥౩॥ ఉపదేశేఽన్త్యం హలిత్స్యాత్ -

ఉపదేశ ఆద్యోచ్చారణమ్ - తతోఽణజిత్యాది సంజ్ఞాసిద్ధౌ ॥

స్వరూపాన్తర్భావేన తయోః పారార్థ్యనిర్ణయా దిత్యాశయే
నాహ ॥ మధ్యగానామితి ॥ స్వస్య చేతి ॥ స్వం రూపమిత్యనువ
ర్తత ఇతి భావః - స్వం రూపం చాదరేవ గృహ్యతే నాన్యస్య
అన్త్యేనేత్యభిధాన తృతీయానిర్దేశాత్ - సర్వనామ్నా ముఖ్యగ
తః పరిధానపరామర్శిత్వాత్ - నను స్వమిత్యస్యానువృత్తౌ కస్వం
జ్ఞీత్యాకాఙ్క్షాయాం స్వత్వాదవయవ్యాక్షేపోఽనవ్యాత్ తథా
చ ఇకో యణచీత్యాదావికారస్య స్థానే యకారస్యోదకార
పర ఇత్యేవమర్థః స్యాత్ - మైవమ్ - ఆదిరేవ సంజ్ఞిత్వే ఆదిర
న్త్యేనేతి సంజ్ఞాకరణస్య వైయర్థ్యాపత్తేః - కిఞ్చ అణ్ అక్
అచ్ అట్ అమ్ అకారాదీనాం పృథఙ్నిర్దేశోఽపి వ్యర్థస్స్యాత్ -
సర్వత్రాకారస్యైవ సంజ్ఞిత్వాదిత్యాదిక్ - కాస్తు భేదతు ఆన్య
న్త్యావయవత్వారాసముదాయానుకరణే సిద్ధే తత్స్వావ్యావృత్త్య
ర్థమిదం సూత్రమితి స్థితమ్.

॥ ఉపదేశేఽన్త్యం హలితి ॥ ఉపదేశే కిమ్ - అగ్నిచిత్ సో
మసుదితి కాశికా - అత్రేత్సంజ్ఞాయాం లోపస్స్యాత్ - నచ
తుకో వైయర్థ్యమ్ - ఆగత్వేత్వాపి చరితార్థత్వాత్ - నచ
క్విపః పిత్త్వస్య వైయర్థ్యమ్ - అగ్నిచిత్తావిత్యాదౌ చరితార్థత్వా
దితి హరదత్తః - అన్త్యం కిమ్ - మనిసోఽకారస్యాభావాత్ - స
త్యం హిత్సంజ్ఞాయామస్త్యాదచః పరస్స్యాత్ - వేశ్మ - సద్మ -
సర్వధాతుభ్యో మనిన్నితి మనిన్ - హలితి కిమ్ - భూసత్తాయామ్ -
భవితా - నచ ప్రయోజనాభావాన్నేత్త్వమితి వాచ్యమ్ - సత్య
మిత్సంజ్ఞాయా మూడిత ఇతీడ్వికల్పాపత్తేః - అన్యేతు చరణోఽతి
జరితోఽతి - ఇహ ధాతోరన్త్యస్యాభావాత్ - సత్యమిత్సంజ్ఞా
యామిదిత ఇతి నుమ్ స్యాదిత్యాహుః ॥ ఆద్యోచ్చారణమితి ॥ ఆ
ద్యోచ్చారణ విషయీభూతో యశ్శబ్దస్తస్యాన్త్యం హలిత్స్యా
దితి ఫలితోఽర్థః.

ఉపదేశేఽజనునాసిక ఇత్ ॥ ౧।౩।౨॥ ఉపదేశేఽనునా
సికోఽజిత్సంజ్ఞస్స్యాత్ ॥ ప్రతిజ్ఞానునాసిక్యాః పాణినీయాః-

ఉపదేశేఽజను - ఉపదేశనముపదేశః - భావేఘఞ్ -
ఉపదేశేకిమ్- అభ్రిత ఇవః- సప్తమ్యర్థాద్యోతకోఽత్రాళ్ -
అజోఽనునాసికశ్ఛన్దసీతి ఆకారోఽనునాసికః - యద్యపీహ
ఉ ఇ ఊ ఇక్కత్వేనానునాసికప్రధానసామర్థ్యాన్నేత్త్వమితి
సువచమ్ - తథాప్యుక్తరాథాం కర్తవ్యమవశ్యముపదేశగ్ర
హణం స్పష్టప్రతిపత్త్యర్థమ్మాపకృతమ్ - అచ్కిం - ఋనినో
మకారస్యమాభూత్ - చహలన్త్యమిత్యస్యగ్రహణసామర్థ్యా
దనస్త్యస్యమకారస్యనభవేదతివాచ్యమ్ - అలుచ్ప్రత్యయా
దావతేఃప్యన్త్యపంహారేణలస్యచరితార్థత్వాత్ - అనునాసిక
ఇతికిమ్- ఉడ్ఝిత్ - ఈక్షితః పత్త్యంహిత్సంజ్ఞాయాం
శ్విదితోనిష్ఠాయామితి జ్ఞానాస్యాత్ - యద్యప్యత్రోపజీవ్యత్వేనా
నునాసికసంజ్ఞా పూర్వమపస్తుముచితా - తథాపినాసికామను
గతత్వేయోగకృతత్వైవ గతార్థత్వాదనునాసికసంజ్ఞా
సూత్రేణప్రయోజనమితి స్వనయముతుంచేహివా వక్ష్యన్తమి
త్యాహుః - నచైవంయరోఽనునాసికఇత్యత్రయరః పదాన్త
స్యానునాసికశబ్దే పర అనునాసికశబ్దస్యాదిత్యర్థః ప్రసజ్యే
త - స్వంరూపమితి పరిభాషాప్రస్థానాత్ - సంజ్ఞాశబ్దస్యశబ్ద
సంజ్ఞేతి న సిధ్యతి నాయంరోఽనునాసికవాచ్యమ్ - ఉక్తపరిభాషా
యాధాతూపప్రత్యాఖ్యానాత్ - ఉపాన్త్యాగ్రహణే, వృద్ధ్యా
ద్యావిచారోత్రేక్ , జయమ్ష్ట్యమిత్యాది సిద్ధత్వేనస్వంరూపమితిప
రిభాషాయా అనుపస్థితత్వాత్, సూత్రమతేఽపిదోషాభా
వాత్ - నమాశ్రనిర్దేశేప్రయోగేప్రతిపత్తిగౌరవమితిచేత్, అ
తఏవనిష్ప్రయోజనత్వనుక్త్వా మన్వప్రయోజనమిత్యుక్తమ్-
ప్రతిజ్ఞాయతఇతిప్రతిజ్ఞా - అతశ్చోపసర్గఇతికర్మణ్యఙ్-అ
నునాసికస్యభావఅనునాసిక్యం గుణవచనబ్రాహ్మణాదిభ్య ఇతి
ష్యఞ్ - ప్రతిజ్ఞా అనునాసిక్యం యేషామితివిగ్రహః - కేచిత్తు
ప్రతిజ్ఞాపరం ప్రతిజ్ఞా - సాఽస్త్యస్తీతి ప్రతిజ్ఞమ్- అర్శఆద్య

లణ్సూత్రస్థావర్ణేన సహోచ్చార్యమాణో రేఫో రలయోస్సంజ్ఞా.

ప్రత్యాహారేష్వితాం న గ్రహణమ్. అనునాసిక ఇత్యాది నిర్దేశాత్. న హ్యత్ర కకారే పరేఽచ్కార్యం దృశ్యతే. ఆదిరన్త్యేనేత్యేతత్సూత్రేణ కృతాస్సంజ్ఞాః ప్రత్యాహారశబ్దేన వ్యవహ్రియన్తే.

ఊకాలోఽజ్ఝ్రస్వదీర్ఘప్లుతః ॥ ౧॥౨॥౨౭॥ ఉశ్చ ఊశ్చ ఊ౩శ్చ వః. వాం కాలో యస్య సోఽచ్ క్రమాద్ధ్రస్వదీర్ఘప్లుతసంజ్ఞస్స్యాత్.

చ - ప్రతిజ్ఞానునాసిక్యమేషామితి విగృహ్ణన్తి. యద్యపి గ్రన్థకారకృతోఽనునాసికపాఠ ఇదానీం పరిభ్రష్టః. తథాపి వృత్తికారాది వ్యవహారబలేన యథాకార్యం పాఠస్థితిరిత్యనుమీయత ఇతి భావః ॥ పాణినీయా ఇతి ॥ పాణినినా ప్రోక్తం పాణినీయమ్. వృద్ధాచ్ఛః. తదధీయతే విదన్తి వా పాణినీయాః. తదధీత ఇత్యణః ప్రోక్తాల్లుగితి లుక్.

ననురలయోరితి న్యాయ్యం లకారస్యాపి మధ్యగతత్వాదత ఆహ ॥ ప్రత్యాహారేష్వితి ॥ అనునాసిక ఇత్యాదీతి ॥ ఆదిశబ్దేన హాహాణకేకుత్ప్రైత్యాదిగ్రాహ్యమ్ ॥ ప్రత్యాహారశబ్దేనేతి ॥ ప్రత్యాహ్రియన్తే సంక్షిప్యన్తే వర్ణా అత్రేతి ప్రత్యాహారః. కరణాధికరణయోశ్చేతి ల్యుటి ప్రాప్తే కృత్యల్యుటో బహులమితి బహులగ్రహణాదధికరణే ఘఞ్. యద్యపి యోగమాత్రతః కాకాదిసంజ్ఞాస్వతిప్రసక్తం, తథాపి యోగరూఢిరితి భావః.

ఊకాలోఽచ్ - హ్రస్వదీర్ఘప్లుతశ్చ. సమాహారద్వన్ద్వే సౌత్రం పుంస్త్వమ్ - ఊ ఇతి త్రయాణాం ప్రశ్లేషేణ నిర్దేశ ఇత్యాహ ॥ ఉశ్చ ఊశ్చ ఊ౩శ్చేతి ॥ వః వామితి ॥ త్రయాణాం సవర్ణదీర్ఘః కృతే జసి పరతో యణి వః - వామ్ - కాల ఇవ కాలో యస్యేతి - ఫలితార్థకథనమిదమ్ - విగ్రహస్తు వః కాలో యస్యేతి బోధ్యః - ఊశబ్దేన స్వోచ్చారణకాలో లక్ష్యతే - అత్యన్తసంయోగస్యాభావాత్ - ఉక్తత్వప్రత్యయ - కాలో రేకమాత్రికేన హ్రస్వసంజ్ఞా యథా హ్రస్వస్య పితి కృతి తుక్ స్యాత్.

సపరిత్యేకముదాత్తాదిభేదేన త్రిధా ॥ ఉచ్చైరుదాత్తః ॥ ౧ ॥ ౨ ॥ ౨౯ ॥ తాల్వాదిషు సభాగేషు స్థానేషూర్ధ్వభాగే నిష్పన్నోఽజుదాత్తసంజ్ఞస్స్యాత్ - ఆయే - నీచైరనుదాత్తః ॥ ౧ ॥ ౨ ॥ ౩౦ ॥ స్పష్టం - త్వ - త్వాత్ - సమాహారః స్వరితః ॥ ౧ ॥ ౨ ॥ ౩౧ ॥ ఉదాత్తానుదాత్తత్వే వర్ణధర్మౌ సమాహ్రియేతే యస్మిన్ సోఽచ్ స్వరితసంజ్ఞస్స్యాత్.

తస్యాదిత ఉదాత్తమర్ధహ్రస్వమ్ ॥ ౧ ॥ ౨ ॥ ౩౨ ॥ హ్రస్వగ్రహణమతన్త్రమ్ - స్వరితస్యాదితోఽర్ధముదాత్తం బోధ్యమ్. ఉత్తరార్ధం తు పరిశేషాదనుదాత్తమ్ - తస్యచోదాత్తస్వరిత

॥ ఆయే ఇతి ॥ నిపాతా ఆద్యుదాత్తా ఇత్యాకార ఉదాత్తః. యచ్ఛబ్దస్తు ఫిష ఇత్యన్తోదాత్తః - తతః పరస్య జసస్సుప్త్వాదనుదాత్తత్వమ్ - త్యదాద్యత్వే పరరూపే జసః శ్యాదేశే ఆద్గుణే చ సత్యేకాదేశ ఉదాత్తేనేత్యేకార ఉదాత్తః.

॥ అర్వాఙితి ॥ అర్వన్తమఞ్చతీత్యర్వాఙ్ - ఋత్విగాదినా అఞ్చతేస్సుప్యుపపదే క్విన్ - ఋగతావిత్యస్మాత్ స్నామదిపద్యర్తీత్యాదినా వనిపి గుణే రనిష్పన్నోఽర్వన్ శబ్దో ధాతుస్వరేణాద్యుదాత్తః - వనిపః పిత్త్వేనానుదాత్తతా - అఞ్చతేరకారోఽపి ధాతుస్వరేణ నిత్స్వరేణ వా ఉదాత్తః - ఉపపదమతిఙితి సమాసే కృతే సమాసస్యేతి స్వరేణ తదపవాదభూతేన గతికారకోపపదాత్కృదితి కృదుత్తరపదప్రకృతిస్వరేణ వా అఞ్చతేరకార ఉదాత్తః - వనోనలోపే సవర్ణదీర్ఘే చ కృతే ఏకాదేశ ఉదాత్తేనేత్యాకార ఉదాత్త ఇత్యనుదాత్తం పదమేకవర్జమితి శేషనిఘాతాదాద్యకారోఽనుదాత్తః - ఏతచ్చ సర్వవ్యాఖ్యావాభిప్రాయేణోక్తమ్ - వేదభాష్యే తు అర్వాఙ్ అభిముఖ ఇతి స్థితమ్.

॥ అతన్త్రమితి ॥ అవివక్షితమిత్యర్థః ॥ తస్యచోదాత్తస్వరితపరత్వ ఇతి ॥ ఉదాత్తస్వరితౌ పరౌ యస్మాత్తదుదాత్తస్వరితపరమ్ - తస్యభావస్తత్త్వమ్ - తస్మిన్ సతి - ఉదాత్తో వా స్వరితో వా పరశ్చేద్భవేత్తదా స్వరితస్య యదుత్తరార్ధమనుదాత్తం త

పరత్వే ప్రచయః స్పష్టః - అస్వరితత్వాదుదాత్తశ్రుతిః ప్రాతిశాఖ్యే ప్రసిద్ధా - స్వపో నాస్తి॥ తథా నాం యేరాః - ప్రచయశ్రు యో హ్యాః - ఇత్యాదిష్వనుదాత్తః - అగ్నిమీళే పురోహితమిత్యాద్యుదాత్తశ్రుతిః.

సనవతి ధోఽపి ప్రత్యేకమనునాసికాననునాసికత్వాభ్యాం ద్విధా॥ - ముఖనాసికావచనోఽనునాసికః॥ ౧॥౧౮॥ ముఖసహితనాసికయోచ్చార్యమాణో వర్ణోఽనునాసికసంజ్ఞస్స్యాత్ స్వరితప్రచయం స్పష్టమిత్యర్థః॥ అస్యత్తేతి॥ ఉదాత్తస్వరితపరత్వాద్భావే॥ క్వేతి కిమోఽత్ - తిస్స్వరితమ్ - పఞ్చత్యనుదాత్తం సర్వమపాదాదావిత్యధికారాదనుదాత్తః॥ అశ్యా [illegible]॥ అశ్వః క్వనిత్యస్వరితే [illegible] దాత్తః - సంహితాయాం త్వేకాదేశ ఉదాత్తేనోదాత్త ఇత్యేకాదేశ ఉదాత్తః - ఉదాత్తపరత్వే హ్రస్వస్వరితస్యోదాహరణముక్త్వా దీర్ఘస్వరితస్యోదాహరణమాహ - ॥తథా నాం సయజ్ఞ॥ యే అరాతివస్వ [illegible] ఫిట్స్వరేణాన్తోదాత్తమ్ - ఏకాదేశస్స్వరితః - స్వరితో వానుదాత్తే పదాదావితి స్వరితః - స్వరితపరత్వే ఉదాహరణమాహ॥ శతచక్రమితి॥ యఞ్ఞ ఫిట్స్వరేణాన్తో [illegible] - [illegible] పరస్య సకారస్య రుత్వే ఉత్వే అ [illegible] దో కార ఉదాత్తః - అహ్యఇతి స్వరిత [illegible] ఓకారేణ సహైకాదేశే [illegible] స్వరి [illegible] వానుదాత్తే [illegible] త్యోకారస్వరితః - కస్య [illegible] స్వరితానన్తరమితి [illegible] పాఠః - అ [illegible] - [illegible] స్వరితమ్ - [illegible] స్య సంజ్ఞాప్రకరణపాఠస్యత్వాదితి - అగ్నిమీళ ఇతి ఈకారస్వరితః, ఇతి తు ప్రచయః పరపర్యాయః - ఏకశ్రుతిరితి చ స్వరప్రక్రియాయాం [illegible] స్ఫుటీభవిష్యతి.

ముఖనాసికా - ముఖం చ నాసికా చేతి విగ్రహే ప్రాణ్యఙ్గత్వాదేకవద్భావే ముఖనాసికమితి స్యాదిత్యత ఆహ॥ ముఖసహితేతి॥ నాసికయోచ్చార్యత ఇతి - [illegible] కథనమిదమ్ - ఉభయోః [illegible] దనమ్ - ముఖనాసికా వచనమస్యేతి విగ్రహః.

తదిత్థమ్ అఇఉఋ ఏషాంవర్ణానాంప్రత్యేకమష్టాదశభేదాః- ఌవర్ణస్యద్వాదశ- తస్యదీర్ఘాభావాత్. ఏచామపి ద్వాదశ- తేషాంహ్రస్వాభావాత్.

తుల్యాస్యప్రయత్నంసవర్ణమ్॥ ౧॥౧॥౯॥ తాల్వాదిస్థానమాభ్యన్తరప్రయత్నశ్చేత్యేతద్ద్వయంయస్యయేనతుల్యంతన్మిథస్సవర్ణసంజ్ఞంస్యాత్.

అకుహవిసర్జనీయానాంకణ్ఠః- ఇచుయశానాంతాలు- ఋటురషాణాంమూర్ధా- ఌతులసానాందన్తాః- ఉపూపధ్మానీయానామోష్ఠౌ- ఞమఙణనానాంనాసికాచ- ఏదైతోఃకణ్ఠతాలు- ఓదౌతోఃకణ్ఠోష్ఠమ్- వకారస్యదన్తోష్ఠమ్- జిహ్వామూలీయస్యజిహ్వామూలమ్- నాసికానుస్వారస్య- ఇతిస్థానాని.

ప్రయత్నోద్విధా- ఆభ్యన్తరోబాహ్యశ్చ- ఆద్యశ్చతుర్ధా- స్పృష్టేషత్స్పృష్టవివృతసంవృతభేదాత్ - తత్ర స్పృష్టంప్రయతనంస్పర్శానామ్- ఈషత్స్పృష్టమన్తస్థానామ్

తుల్యాస్య- ఆస్యేభవమాస్యమ్, శరీరావయవాద్యదితి యత్ప్రత్యయః॥ తాల్వాదీతి॥ ఆభ్యన్తరేతి. ఏతచ్చప్రశబ్దబలాల్లభ్యతే- తుల్యాస్యంకిమ్- తప్తాః- అత్రచకారస్యతకారే పరే ఝరోఝరిసవర్ణేఇతిలోపాభావాత్ - ప్రయత్నగ్రహణంకిమ్- వాక్శ్చ్యోతతి- తస్యలోపోన.

॥ఞమఙణనానామితి॥ నాసికాచేతిచకారేణస్వవర్గానుగుణంతాల్వాదిసముచ్చీయతే- ఏదైతోరిత్యాదౌ తపరత్వము సన్దేహార్థమ్- నతుతత్కాలగ్రహణార్థమ్- తేనప్లుతస్యాపిసఙ్గ్రహః

॥చతుర్ధేతి॥ నిష్కర్షపక్షేతు పఞ్చధా- ఊష్మణామీషద్వివృతప్రయత్నాభ్యుపగమాత్ ॥ స్పృష్టేషత్స్పృష్టేతి॥ ఏతేషామాభ్యన్తరత్వంవర్ణోత్పత్తిప్రాగ్భావిత్వాత్ - తథాహి- నాభిప్రదేశాత్ప్రయత్నప్రేరితో వాయుఃప్రాణోనామఊర్ధ్వమాక్రామన్నురఃప్రభృతీనిస్థానాన్యాహన్తి- తతోవర్ణస్యతదభివ్యఞ్జకధ్వనేర్వాఉత్పత్తిః- తత్రోత్పత్తేఃప్రాగ్యదాజిహ్వాగ్రోపాగ్రమధ్యమూలానితత్తద్వర్ణోత్పత్తిస్థానంతాల్వాదిసమ్యక్స్పృ

వివృతమూష్మణాంస్వరాణాంచ- హ్రస్వస్యావర్ణస్య ప్రయోగే సంవృతమ్ - ప్రక్రియాదశాయాంతువివృతమేవ.

ఏతచ్చసూత్రకారేణజ్ఞాపితమ్॥తథాహి॥అఅ॥౮॥౪॥

ఉ౦॥ వివృతమనూద్య సంవృతోఽనేనవిధీయతే - అస్యచాష్టాధ్యాయీంసంపూర్ణాంప్రత్యసిద్ధత్వాచ్ఛాస్త్రదృష్ట్యా వివృతత్వమస్త్యేవ.

తథాచసూత్రమ్॥ - పూర్వత్రాసిద్ధమ్॥ ౮॥ ౨॥ ౧॥

శన్తి తదాస్పృష్టతా - ఈషద్యదాస్పృశన్తి తదా ఈషత్స్పృష్టతా - సమీపావస్థానమాత్రే సంవృతతా - దూరత్వేవివృతతా - అతఏవ ఇచుయశానాంతాలవ్యత్వావిశేషేఽపితాలుస్థానేనజిహ్వాగ్రాదీనాం చవర్గోచ్చారణే కర్తవ్యేసమ్యక్ స్పర్శః, యకారే ఈషత్స్పర్శః, శకారేకారయోస్తు దూరఅవస్థితిరిత్యాద్యనుభవంశిక్షాకారోక్తించానుసృత్య వివేచనీయమ్ - వివారసంవారశ్వాసనాదఘోషాస్తు వర్ణోత్పత్తేః పశ్చాన్మహాప్రాణే (?) ప్రతిహతే నివృత్తే ప్రాణాఖ్యేవాయావుత్పద్యన్త ఇతిబాహ్యాఇత్యుచ్యన్తే - గళబిలస్యసఙ్కోచాత్సంవారః - తస్యైవవికాసాద్వివారః - ఏతౌచ సంవృతవివృతరూపాభ్యామాభ్యన్తరరూపాభ్యాంభిన్నావేవ - తయోస్సమీపదూరావస్థానాత్మకత్వాదిత్యవధేయమ్.

అ అ - సూత్రమిదంవిభక్తేర్లుక్ - ఆద్యోవివృతః - ద్వితీయస్తు సంవృతః - తదాహ॥వివృతమనూద్యేతి॥వివృతస్యస్థానే ఇత్యర్థః॥వివృతత్వమస్త్యేవేతి॥ తేనదణ్డాగ్రమిత్యాదౌసవర్ణదీర్ఘప్రవృత్తిరితిభావః.

పూర్వత్రాసిద్ధమ్ - యద్యయంస్వరస్త్రివిధిః త్రిపాదీపూర్వంప్రత్యసిద్ధాఇత్యేవలభ్యేత - త్రిపాదికంతుపూర్వంప్రతిపరంనాసిద్ధంస్యాత్ - తథాచ పూర్వత్ర మోనో ధాతోరితి నత్వస్యాసిద్ధత్వాన్నలోపస్స్యాత్ - నత్వవిధేస్స్వ ప్నుద్ధా చరితార్థత్వాత్ - తథా అవద్యావిత్యత్ర సంయోగాన్తలోపస్యాసిద్ధత్వాన్నలోపస్స్యాత్ - సుమ్వదేస్తు సమ్బ

అధికారోఽయమ్. తేన సపాదసప్తాధ్యాయీం ప్రతి త్రిపాద్య సిద్ధా-త్రిపాద్యామపి పూర్వం ప్రతి పరం శాస్త్రమసిద్ధం స్యాత్॥

బాహ్యప్రయత్నస్త్వేకాదశధా-వివారస్సంవారశ్శ్వాసో నాదో ఘోషోఽఘోషోఽల్పప్రాణో మహాప్రాణ ఉదాత్తోఽనుదాత్తస్స్వరితశ్చేతి.

ఖయాం యమాః ఖయః ఀక ఀపౌ విసర్గశ్శర ఏవ చ
ఏతే శ్వాసానుప్రదానా అఘోషాశ్చ వివృణ్వతే
కణ్ఠమన్యే తు ఘోషాస్స్యుస్సంవృతా నాదభాగినః
అయుగ్మా వర్గయమగా యణశ్చాల్పాసవస్స్మృతాః

వర్గేష్వాద్యానాం చతుర్ణాం పఞ్చమే పరే మధ్యే యమో నామ పూర్వసదృశో వర్ణః ప్రాతిశాఖ్యే ప్రసిద్ధః. పలిక్క్నీ - చఖ్ఖ్నతుః - అగ్గ్నిః - ఘ్ఘ్నన్తీత్యత్ర క్రమేణ

ద్వాదశోత్థాస్త్రాల్ - అత ఏవ ॥ అధికారోఽయమితి॥ త్రిపాద్యాం విహితం కార్యమసిద్ధం కార్యాసిద్ధిపక్షేతు అమూ అముమిత్యాదిరసిద్ధ్యదితి భావః - యథా చైతన్నసిద్ధ్యతి తథా అదశ్శబ్దవ్యాఖ్యానావసరే అస్మాభిరుపపాదయిష్యతే.

॥ఏకాదశధేతి॥ యద్యపి బాహ్యప్రయత్నా ఉక్తాః - ఉదాత్తాదయస్తు స్వరాః - తథాపి తైర్యటోక్తిమనుసృత్యైకాదశోక్తా ఇతి ధ్యేయమ్॥ ఖయాం యమా ఇతి॥ బాలబోధనాయ బాహ్యప్రయత్నాః కైశ్చిత్సమాసేనోపనిబద్ధాః. తద్యథా - ఖరో వివారాశ్శ్వాసా అఘోషాశ్చ - హశస్సంవారా నాదా ఘోషాశ్చ - వర్గాణాం ప్రథమతృతీయపఞ్చమా యణశ్చాల్పప్రాణాః - వర్గాణాం ద్వితీయచతుర్థౌ శలశ్చ మహాప్రాణా ఇతి॥ శ్వాసానుప్రదానా ఇతి। శ్వాసప్రయత్నా ఇత్యర్థః। ॥వివృణ్వతే కణ్ఠమితి॥ వివారప్రయత్నా ఇతి భావః॥ అన్యే త్వితి॥ హశాం యమాః అనుస్వారశ్చ ॥ నాదేతి॥ నాదభాగినో నాదప్రయత్నాః॥ అయుగ్మా ఇతి॥ ప్రథమతృతీయపఞ్చమా వర్గస్థా యుగ్మాః॥ వర్గయమగా ఇతి॥ వర్గగా యమగాశ్చేత్యర్థః ॥ అల్పేతి॥ అల్పాసవోఽల్పప్రాణాః - ఉంవిధానమప్యవసేయం ప్రా

థగఘోష్యశ్చ వర్తేత్యత్ర ఏవ యమాః - తత్ర వర్గాణాం ప్రథమద్వితీయాః ఖయస్తథా శషసా ఏవ యమా జిహ్వామూలీయోపధ్మానీయౌ విసర్గశ్చేత్యేతేషాం వివారశ్శ్వాసోఽఘోషశ్చ - అన్యేషాం తు సంవారో నాదో ఘోషశ్చ - వర్గాణాం ప్రథమతృతీయపంచమాః ప్రథమతృతీయయమౌ యరలవాశ్చాల్పప్రాణాః - అన్యే మహాప్రాణా ఇత్యర్థః - బాహ్యప్రయత్నాశ్చ యద్యపి సవర్ణసంజ్ఞాయామనుపయుక్తాస్తథాప్యాన్తరతమ్యపరీక్షాయాముపయోక్ష్యన్త ఇతి బోధ్యమ్- కాదయో మావసానాః స్పర్శాః - యరలవా అన్తస్థాః - శషసహా ఊష్మాణః - అచస్స్వరాః - ౘక ౘప ఇతి కపాభ్యాం ప్రాగర్ధవిసర్గసదృశౌ జిహ్వామూలీయోపధ్మానీయౌ - అం అః ఇత్యచః పరావనుస్వారవిసర్గౌ - ఇతి స్థానప్రయత్నవివేకః.

ఋౣవర్ణయోర్మిథస్సావర్ణ్యం వాచ్యమ్-

అకారహకారయోరికారశకారయోః ఋకారషకారయోః ఌకారసకారయోశ్చ సావర్ణ్యప్రాప్తే — నాజ్ఝలౌ ॥ ౧ ॥ ౧ ॥ ౧౦ ॥ ఆకారసహితోఽచ్ ఆచ్ - స చ హల్చేత్యేతౌ మిథస్సవర్ణౌ న

కా ఇత్యర్థః ॥ అనుపయుక్తా ఇతి ॥ అన్యథా కఖగాదీనాం సావర్ణ్యం న స్యాదితి భావః ॥ ఆన్తరతమ్యపరీక్షాయామితి ॥ పరీక్షా చ అఘోషస్య మహాప్రాణస్య సస్య తాదృశ ఏవ థకారః, ఘోషవతో నాదవతో మహాప్రాణస్య హస్య తాదృశో వర్గచతుర్థ ఇత్యాదిస్ఫుటీభవిష్యతి ॥ కావ ఇతి ॥ లోకప్రసిద్ధపాఠేనేదమ్ - చతుర్దశసూత్ర్యాం మావసానత్వాయోగాత్ ॥ కపాభ్యాం ప్రాగితి ॥ ఏతచ్చోపలక్షణమ్ - ఖఫాభ్యాం ప్రాగిత్యపి బోధ్యమ్ ॥ అర్ధవిసర్గేతి ॥ సాదృశ్యముచ్చారణే లేఖనే చ బోధ్యమ్.

॥ ఋౣవర్ణయోరితి ॥ ఋత్యక ఇతి ప్రకృతిభావః - వికల్పవిధానాత్ అత ఇవర్ణశ్చ ఋౣవర్ణౌ - తయోరిత్యేకే - మసూరకమాయాన్తు అత అత ఋతౌ ఌతౌ చ తౌ వర్ణౌ చేత్యాదిస్థితమ్.

నాజ్ఝలౌ ॥ ఆకారసహిత ఇతి ॥ అత్ర చ కాలసమయా

స్తు:- తేనదధీత్యస్య హకారలకారసంపష్టంపాఠ్యమిత్యేషు యకారాది
కంన - అన్యథా దీర్ఘాదీనామివ హకారాదీనామపి గ్రహణకశా
స్త్రబలాదచ్త్వం స్యాత్.

తథాహి — అణుదిత్సవర్ణస్య చాప్రత్యయః॥౧॥౧॥ ౬౯॥
ప్రతీయతే విధీయత ఇతి ప్రత్యయః- అవిధీయమానోఽణుదిత్స
సవర్ణస్య సంజ్ఞా స్యాత్ - అత్రాణ్ పరేణ ణకారేణ॥- తదేవమ్
అ ఇత్యష్టాదశానాం సంజ్ఞా - తథా కారో కారా - ఋకారస్త్రిం
శతః- ఏవమ్ ఌకారోఽపి- ఏచో ద్వాదశానామ్.

ఏదైతోరోదౌతోశ్చ న మిథస్సావర్ణ్యమ్- ఐఔజితి సూ

లాన్నిత్యాదనిర్దిష్టో వ్యాకారప్రశ్లేషలిఙ్గమ్॥ యకారాదికమితి॥
తేలంశబ్దేన సవర్ణదీర్ఘ ఆదిశబ్దార్థః- ఇహ సేధదిత్యాదౌ హలా
థ ఇతి థత్వం నేత్యపి సువచమ్- ఇగ్నష్ట ఇతి నస్య షత్వమపి నేతి తు
న సువచమ్- థత్వం ప్రతి సస్యాసిద్ధత్వాదితిదిక్॥ అన్యథేతి॥ నా
జ్ఝలావిత్యస్యానారమ్భే॥ గ్రహణకశాస్త్రబలాదితి॥ అయంభా
వః - గ్రహణకశాస్త్రబలాద్దీర్ఘాదీనామివ హకారాదీనామప్య
కారాదివాచ్యత్వేఽప్యవగతేఽచ్త్వం స్యాత్ - ప్రత్యాహారేషు
తద్వాచ్యవాచ్యే నిరూఢలక్షణాభ్యుపగమాత్.

॥అవిధీయమానోఽణితి॥ తేన ఇదము ఇక్, ఇత ఇత్యత్ర
త్రిమాత్ర ఇకారో న భవతి॥ ఉదిచ్చేతి॥ ఇహావిధీయమాన ఇతి న
సమ్బధ్యతే - ఉదిదుచ్చారణసామర్థ్యాత్ - తేన విధీయమానోఽ
ప్యుదిత్సవర్ణాన్ గృహ్ణాత్యేవ - కుహ్వాశ్చుః- జగాద జగదు॥ ప
రేణ ణకారేణేతి॥ వ్యాఖ్యానతో విశేషప్రతిపత్తేః - ఋతఉ
త్యాదౌ తపరకరణలిఙ్గాచ్చ - యది పూర్వేణ స్యాత్తర్హి తపరక
రణమనర్థకం స్యాత్ - ఋకారస్యానణ్త్వేన సవర్ణాగ్రాహ
కత్వాత్ - ఏవంచ తపరత్వాద్దీర్ఘేణ, ఉఉర్త్యారియ
తీత్యాదివక్ష్యమాణగ్రహణ స్వచ్ఛన్దతే॥ ఏవమ్ ఌకారోఽపీతి॥
ద్వాదశతస్సంజ్ఞేత్యనుషజ్యతే - ఏతచ్చ న్యాయసామ్యాదుక్తమ్-
వస్తుతః ఌకారస్య ఋకారగ్రాహకత్వం న కుత్రాప్యుపలభ్యతే.
॥సూత్రారమ్భసామర్థ్యాదితి॥ సతి తు సావర్ణ్యే ఐకార

కారప్రశ్లేషసామర్థ్యాత్. తేనైచశ్చతుర్వింశతేస్సంజ్ఞాస్స్యాదితి నాపాదనీయమ్.

నాజ్ఝలావితిసావర్ణ్యనిషేధో యద్యప్యాక్షరసమామ్నాయికానామేవ. తథాపి హకారస్యాకారో న సవర్ణః. తత్రాకారస్య ప్రశ్లిష్టత్వాత్. తేనవిశ్వపాభిరిత్యత్ర హో ఢ ఇతి న భవతి

ఐకారగ్రహణాదౌ కారేణ చాకారగ్రహణాత్ ఐచోశ్చేతి సూత్రే తస్యాప్రధానస్యాదర్శనాద్భావః ॥ నాపాదనీయమితి ॥ తేనస్థానం ప్లావయన్నత్ర చాత్వోఽక్షరసాంతి నప్రవర్తత ఇతియాలవర్ణ స్వాపేక్షిష్యతి.

॥ యద్యపీతి ॥ గ్రహణకశాస్త్రప్రాప్త్యాదావ్యవస్థాప్రవృత్తేరితి భావః - ఏతచ్చాకస్య స్వవర్ణదీర్ఘగ్రహణకత్వేఽప్యుక్తాదయ ఇత్యాహుః ॥ అక్షరేతి ॥ అక్షరాణాం సమామ్నాయ ఉపదేశః సూత్రాణి - తత్ర భవా అక్షరసమామ్నాయికాః - బహ్వచోఽన్తోదాత్తాదిత్యఠక్ ॥ హో ఢ ఇతి న భవతీతి ॥ యద్యప్యాకారప్రశ్లేషాభావే సంయోగాన్తలోపస్యైవ ప్రాప్త్యా ఢత్వం న భవత్యేవ, తస్యాసిద్ధత్వాత్, అతోఽప్రయోగాన్తలోపో న భవతీత్యవశ్యం వక్తవ్యమ్ - తథాపి కార్యకాలం సంజ్ఞాపరిభాషమితి పక్షే త్రిపాద్యాదౌ తదుపస్థితేర్బహిరఙ్గపరిభాషయాః ప్రవృత్తేరన్తరఙ్గత్వేనాసిద్ధత్వాభావాత్ సంయోగాన్తలోపోఽసిద్ధ ఇతి వక్తుమశక్యమిత్యేకే - అన్యే తు సంజ్ఞాపూర్వకో విధిరనిత్య ఇతి లోపస్యానిత్యత్వేన తదప్రవృత్తౌ శక్యమిత్యాశయేన ఢత్వం నేత్యుక్తమిత్యాహుః - విశ్వపాభిరిత్యత్రోత్తరపదలక్షణమ్ - విశ్వపా విశ్వపాభ్య ఇత్యాదావపి న భవతి. హో ఢ ఇత్యుపలక్షణమ్ - కృతగాయత్రీత్యాదౌ ఝయో హోఽన్యతరస్యామితి పూర్వసవర్ణో న భవతి - ఏతదుక్తప్రకారేణ మతప్రశ్లేషమిత్యపి తదుపదర్శనం స్పష్టయన్త్యనుసారేణ తథా తత్ప్రత్యుదాహరణం కార్యమిత్యర్థః, తదా నాజ్ఝలావితిసూత్రం త్యక్తుం శక్యమిత్యాశయః స్థితమ్.

అనునాసికాననునాసికభేదేన యవలా ద్విధా. తేనాననునాసికాస్తే ద్వయోర్ద్వయోస్సవర్ణాః.

తపరస్తత్కాలస్య॥ ౧।౧।౭౦॥ తః పరో యస్మాత్స చ తాత్పరశ్చోచ్చార్యమాణ సమకాలస్యైవ సంజ్ఞా స్యాత్. తేన అదిదుదిత్యాదయష్షణ్ణాం షణ్ణాం సంజ్ఞాః. ఋదితి త్రింశతామ్.

వృద్ధిరాదైచ్॥ ౧।౧।౧॥ ఆదైచ్చ వృద్ధిసంజ్ఞః స్యాత్॥

అదేఙ్గుణః॥ ౧।౧।౨॥ అదేఙ్ చ గుణసంజ్ఞః స్యాత్॥

॥ అననునాసికాస్త ఇత్యా॥ యే త్వేకా సమాత్మా యా అనునాసికా ఏవ సవర్ణానాం సంజ్ఞా భవన్తీతి భావః. ఏవం చ తేషాం శాకల్యేన ప్రత్యాహారాన్తర్గతో ఽపి న తస్య బోధ్యం జ్ఞా త త్వ స్యాత్సవర్ణా వాచ్యా స్వవర్ణస్వ్యక్.

॥ తపరస్తత్కాలస్యేతి॥ తస్మాదనాదేశయం వివక్షితమితి భావః.

వృద్ధిరాదైచ్॥ ఆచ్చ ఐచ్చేతి తకారైకారయోః ద్వన్ద్వః - సుపాం సులుగితి డాదేశః స్వరుక్త్వా. యద్వా సమాహారద్వన్ద్వః - సచైవం ద్వన్ద్వాచ్చుదషహాన్తా త్సమాహారే టచ్ స్యాదితి వాచ్యమ్ - సమాసాన్తవిధేరనిత్యత్వాత్ - తత్ర చ ప్రమాణం స మాసేషు వక్ష్యతే - అథ వా ఆదిత్యనేనమస్తమేవాస్తు - వృద్ధి శబ్దస్య నిత్యస్త్రీలింగత్వాత్సా తాపత్తి - అ తస్త్ర యాదత్వే నభత్వాభావాదనుక్త - ఏకీభావ్యమాత్రేవ - తాత్పరత్వాత్ - తేనత్వైకత్వమిత్యగ్రిమమాత్రేణ - వృద్ధిపదార్థాద్వృద్ధిరితి త్యాదయః.

అదేఙ్గుణః - తపరకరణమిహ స్పష్టమ్ - తేన కర్ణో పకమిత్యత్ర ద్విమాత్ర ఏవ - తకారోచ్చారణాత్ సంయుక్తా - బిందోఃసత. వచ ప్రమాణమ అస్త్యనియమసిద్ధిః-తపరస్త్వ ప్రతి ఏకస్యాధ్యర్ధమాత్రత్వాత్ అపరస్యార్ధమాత్రత్వాత్ - గుణ ప్రదేశాస్తు అద్గుణః అతో గుణ ఇత్యాదయః.

భూవాదయో ధాతవః ॥ ౧ ॥ ౩ ॥ ౧ ॥ క్రియావాచినో భ్వాదయో ధాతుసంజ్ఞాస్స్యుః.

ప్రాగ్రీశ్వరాన్నిపాతాః ॥ ౧ ॥ ౪ ॥ ౫౬ ॥ ఇత్యధికృత్య ॥ చాదయోఽసత్త్వే ॥ ౧ ॥ ౪ ॥ ౫౭ ॥ అద్రవ్యార్థాశ్చాదయో నిపాతసంజ్ఞాస్స్యుః ॥ ప్రాదయః ॥ ౧ ॥ ౪ ॥ ౫౮ ॥ అద్రవ్యార్థాః ప్రాదయస్తథా.

ఉపసర్గాః క్రియాయోగే ॥ ౧ ॥ ౪ ॥ ౫౯ ॥ గతిశ్చ ॥ ౬౦ ॥ ప్రాదయః క్రియాయోగే ఉపసర్గసంజ్ఞా గతిసంజ్ఞాశ్చ స్యుః ॥

భూవాదయః - భూశ్చ వాశ్చ భూవావితి ద్వన్ద్వః - ఆదిశబ్దయోర్వ్యవస్థాప్రకారవాచినోరేకశేషః - ఆదిశ్చ ఆదిశ్చ ఆదీ - భూవా ఆదీ యేషామితి విగ్రహః - భూప్రభృతయో వా సదృశాః - సాదృశ్యం చ క్రియావాచిత్వేనేత్యభిప్రేత్యాహ ॥ క్రియావాచిన ఇతి ॥ క్రియావాచినః కిమ్ - యాః పశ్యతీత్యత్ర యాధాతుత్వం మాభూత్ - సతి హి తస్మిన్నాతో ధాతోరిత్యాలోపస్స్యాదితి స్థితం తు మనోరమాయామ్ - భ్వాదయః కిమ్ - హిరుక్ పృథక్ - స్త్రయ్యాదీనాముదాహరణేషు సౌత్రాణాం ధాతుత్వం జ్ఞాప్యతే - చులుమ్పాదీనాం బహులమేతన్నిదర్శనమితి గణసూత్రేణ సఙ్గ్రహః.

ప్రాగ్రీశ్వరాత్ - రేఫవిశిష్టగ్రహణం కిమ్ - ఈశ్వరే తోసున్కసునావిత్యస్య వ్యాప్తిన్యాయేనావధిత్వం మాభూత్ - యద్యపి ప్రత్యాసత్త్యైవ అధిరీశ్వర ఇత్యస్యావధిత్వసిద్ధింతుల్యత్వతే, తథాప్యస్పష్టప్రతిపత్త్యర్థమేవాస్తు -

చాదయః - అద్రవ్యార్థాః కిమ్ - పశుః - లిఙ్గసఙ్ఖ్యాన్వితం ద్రవ్యమ్ - ఇహ తు స్యాదేవ - బోధయన్ని పశుమన్యమానాః - పశు ఇతి సమ్యగర్థే.

గతిశ్చ - ఉపసర్గసంజ్ఞయా సహైవేత్యర్థశ్చకారః - అన్యథా అతడాకారాదితి పర్యాయస్స్యాత్ - ఫలం తు ప్రణేయమిత్యాదావుపసర్గాద్ధసమాసే ఇతి ణత్వం, గతికారకేతి

ప్ర- పరా- అప- సమ్- అను- అవ- నిర్ - నిస్- దుర్ - దుస్ - వి- ఆఙ్- ని- అధి- అపి- అతి- సు- ఉత్ - అభి- ప్రతి- పరి- ఉప- ఏతే ప్రాదయః.

నవేతి విభాషా॥ ౧॥౧॥౪౪॥ నిషేధవికల్పయోర్విభాషా సంజ్ఞా స్యాత్.

కృదుత్తరపదప్రకృతిస్వరసిద్ధిశ్చేతి దిక్ ॥ నిర్ నిస ఇతి॥ ఉపసర్గస్యాయతావితి నిర్దురోర్లత్వమ్ - నిలయతే దులయతే- నిస్దుస్ సకారరుత్వస్యాసిద్ధత్వాల్లత్వాభావః - నిరయతే- దురయతే.

నవేతి విభాషా- నేతి ప్రతిషేధో వేతి వికల్పస్తయోః॥ నిషేధవికల్పయోరితి॥ విభాషాశ్వేరిత్యాదిషు ప్రతిషేధవికల్పావుపతిష్ఠేతే- తత్ర ప్రతిషేధేన సమీకృతే విషయే పశ్చాద్వికల్పః ప్రవర్తతే - శుశావ శిశ్వాయ ఇత్యత్ర అప్రాప్తే వికల్పః - శుశువతుః శిశ్వియతుః ఇత్యాదౌ తు వచిస్వపీతి నిత్యప్రాప్తావితి వివేకః- అత్రేదం బోధ్యమ్- ఇతిశబ్దః కాకాక్షిన్యాయేనోభాభ్యాం సమ్బధ్యతే - నచ పదార్థవిపర్యాసకృత్ - తేన నిషేధో వికల్పశ్చ నవాశబ్దార్థస్సంజ్ఞీ - విభాషాశబ్దో వికల్పస్సంజ్ఞా - ఉభయత్ర విభాషార్థం చేదం సూత్రమ్ - ప్రాప్తవిభాషాయామప్రాప్తవిభాషాయాం చ నాస్యోపయోగః - ప్రాప్తవిభాషాయాం భావాంశస్య సిద్ధత్వేన పక్షే న భవతీతి అభావాంశమనూద్య పక్షే న భవతీత్యభావాంశకరణాత్ - అప్రాప్తవిభాషాయాం త్వభావాంశస్య సిద్ధత్వేన పక్షే భవతీతి భావాంశమనూద్య పక్షే భవతీతి భావాంశకరణాత్ - విభాషాశ్వేరిత్యత్ర ఉభయత్ర విభాషాయాం తు యది విధిముఖేన ప్రవృత్తిస్తర్హి అపిత్స్వపి సంప్రసారణవికల్పస్స్యాత్ - కిత్సు తు యజాదిత్వాద్వచిస్వపీతి నిత్యమేవ స్యాత్ - అథ ప్రతిషేధముఖేన ప్రవృత్తిస్తర్హి కిత్స్వేవ ప్రవృత్తిస్స్యాన్న తు పిత్సు- న చ పిత్సు విధిముఖేన కిత్సు నిషేధముఖేనేత్యుభయథాపి ప్రవృత్తిరస్త్వితి వాచ్యమ్ - వైరూప్యలక్షణవాక్యభేదప్రసఙ్గాత్ - సంజ్ఞాకరణే తు ప్రతిషేధానువాదేన నేతి ప్రతిషేధః ప్రథమం కిత్సు ప్రవర్తతే - తతః కదాచిత్ప్రతిషేధస్య

స్వం రూపం శబ్దస్యాశబ్దసంజ్ఞా॥ ౧।౧।౬౮॥ శబ్దస్య స్వం రూపం సంజ్ఞి - శబ్దశాస్త్రే యా సంజ్ఞా తాం వినా.

శ్రీగాలితపదరూపం ప్రాతిపదికం చతుర్థంతి బ్యనం రూపేణ విధీయతే ప్రకృతే. ఇతి శేషః - స్వం సంజ్ఞాన స్వం రూపమితి వచనాచ్ఛబ్దస్య సంజ్ఞా - రూపే - అర్థస్య గ్రహణం స్యాత్ స్వస్య రూపస్య శబ్దస్య యతో వా ఇత్యస్య స్యాత్ - ఇతి శబ్దం పరస్య స్య శ్రీ పరత్వేన - తథాహి - లోకే ప్రాయశోఽర్థ ప్రాధాన్యాత్ - గోత్వాద్యర్థాదౌ శబ్దస్య రూపపదార్థత్వాభావేన - ప్రాతిపదికస్య రూపమితి పదార్థ తాత్పర్యం రూపపదార్థత్వేన - ఇతి శబ్దపదాభిప్రాయేణ తు అర్థావబోధకత్వేన ప్రకృతః - ఇత్యాదౌ శబ్దస్య పదార్థ విపర్యా సకృత్యాదా॥ సంజ్ఞాత్వాదర్థస్య వచనాత్ విధావిశబ్దస్య తి వాక్యార్థస్య స్యాత్ ప్రాయోఽర్థ పదార్థత్వేన యత్రావయవేన్ద్రియార్థః స్యాత్ ఉపయోగస్య ప్రకృతః॥ అథ యత్ర ప్రాతిపదికార్థస్య శబ్దస్య పూర్వస్య కారణత్వేన తథా తత్రాద్యర్థస్య శబ్దస్యైకత్వేన తత్త్వ త్యక్తబుద్ధిత్వాదినా అభేదేన గ్రాహకత్వే ప్రాప్తే అథా స్వకీయప్రాప్త్యా కారణస్య - సంప్రత్యయం విధాతుం ప్రాప్తే తావదర్థస్య శబ్దస్య గ్రహణం అర్థస్యాకారయతి సంజ్ఞైః - వి కారయతి సంజ్ఞా వా - రూపం సంజ్ఞైః - అప్రాప్తే స్వకార కారం దేవదత్తః - హాకయతి కారం దేవదత్తమ్ - హారయతి కారం దేవదత్తేన - కటం కారయతి దేవదత్తః - కారయతి కటం దేవదత్తమ్ - కారయతి కటం దేవదత్తేన ఇత్యాదౌ.

స్వం రూపం శబ్దస్య - అగ్నేర్ఢక్ - అగ్నేయమ్ - ఆగ్నేయమ్ - ఆగ్నేయః - అగ్నేర్దృశ్యతే అహాతే - ప్రత్యగ్నిరత్ యమ్ హాతే ఏతావత సంజ్ఞినః॥ సము ద్రాదిభ్యో దర్శనాదిభ్యో గాదిభ్యో స్యద్యాన సమ్యక్తి స్వరూపాదపాత్ ప్రాతిపదికాదిభ్యో వ్యధికారాద్య - ఇదనేన సూత్రేణ వేద్ - పర్యాయ - అగ్ని శబ్ద పర్యాయో భేదవాన్ స్యాత్ భేదవాన్ దిత్ సూత్రస్యార్థ స్య ఇ స్యపరిమాణ ప్రాతిపదికాని స్యాత్ శబ్దేన రూప పరిమాణ సంగ్రహః

యోగవిభాగస్తు దర్శితః॥ ౧॥ ౧॥ ౭౨॥ విశేషణం తదన్తస్య

పృథక్త్వం ప్రత్యేకాభ్యాం దర్శయతి నచేత్తావదనాధ రణత్వాదన్తరఙ్గ
త్వాన్నిత్యత్వాత్ సర్వత్రేత్యత్వాచ్చ - ఉక్తో హి ప్రత్యేకానభ్యుపగ్ర
హాణమపేక్ష్యతే - పర్యాప్త్యధికరణత్వాద్యనతాన్తాధారణః - ఏత
త్సంజ్ఞస్య జాతివిషయత్వాత్ ప్రతిపత్తః - అనుకరణత్వాయా
మప్రతిపత్తిరనియతో నస్తి నిత్యత్వం - కిము వేదస్య ప్రయోగానేః - ఉ
చ్యతే - ఇహా తాన్త్రికోక్తౌ వినా క్షిత్యో యాగః ఇతి జ్ఞానస్య గ్రహం
యాజ్ఞప్రయోగణమ్ - తేనాభ్యుపగత్యాపి నావశ్యకమస్త్యుపపన్నం
భవతి - తత్ప్రకృత్యైవ నత్యధ్యాత్మప్రాప్త్యా - న్యాయబలిబద్వాక్యా
యాగం చేత్ సమాప్యత్వాదత్ర యాగప్రయోగణమ్ - తేన తా
త్కర్మ ఇత్యత్ర ప్రత్యేక్షయం ప్రత్యేకాభ్యాం జ్ఞానభవతి - ప్రా
యాపాదానస్య ప్రత్యయభాగ్యారాః - సార్వాద్యప్రత్యయస్య, నత
క్రమత్వాన్తైకత్వ ఇత్యన్తరాత్ప్రత్యేకః॥ ఉత్పత్తి స్థితిక్షయ - ఉ
పసర్గ స్థానికః - బాధ భోగ్యాద్యావ్యయ - ఘృతాద్యర్థప్రాప్త
తాన్తాభావ - నసుబాధాఘృతం ఘృతం జ్ఞానకరణసామర్థ్యాదేవ
తాత్వాత్మకశక్త్యాదిరాచక్ష్య - ఘృతమపీతాః దివాతథత్వ
విధానాం జ్ఞానకరణసాధ్యక్రియాయాం సామర్థ్యాదేవమ్యాం -
ఇహాత్ర బ్రహ్మజ్ఞానం బ్రహ్మజ్ఞానేన సప్తమీ సమాసః - కర్త్రకరణయో
స్త్వాదిప్రయోగాజ్ఞానం ప్రయోగానుసర్తః - కిన్తు శబ్దస్య
బ్రహ్మత్వాద్వర్తతే సంజ్ఞా శబ్దానాం త్రితయసప్తమీసమాసః - తదాహ
॥ శబ్దబ్రహ్మప్రయోగాన్ జ్ఞాతి॥

యోగవిభాగః - విగ్రహత్వాద్ ఉపసర్గ స్థానికోఽపి కర్తరి
ప్రత్యయః - యోగేతి కరణస్య త్రియా - నహి తత్ర - తస్య కర్త
ద్యోగసమ్బన్ధాభావాత్ - నచోదనాప్రాప్తా కర్మణి నియమే
నపర్యాప్తేః - కర్మణ్యుక్తార్థే మాతృయోపాద్యర్థాత్ - తథా
చాత్ర కరణత్వమిత్యభావ - కరణం చ తరం స్త్రీషు - కర్త్రాదిష్టిస్తైస్త్వ
కరణత్వాత్ - ఏవం చైతాస్వపి వాక్యే తారతమ్యే విశిష్య
తదపరత్వాదిరిత్యాదీనాం తాదృశ్యం తాత్త్వాదీనాం
ప్రావకత్వ్యం వాక్యాదీనామపరత్వాదీనాం తత్పూర్వవర్తిస్తు ద్వైత

సంజ్ఞాప్రకరణమ్.

స్వసంజ్ఞాసాధ్యత్వాన్యస్య చరూపస్య || - సమాసప్రత్యయవిధౌ ప్రతిషేధః || - ఉగిద్వర్ణగ్రహణవర్జమ్.

విరామోఽవసానమ్ || ౧|| ౪ || ౧౧౦ || వర్ణానామభావోఽవసానసంజ్ఞః స్యాత్.

టీక:- తేన విశేషణమప్రధానం తచ్చ అత్రాన్తస్య సంజ్ఞేతి ఫలితమ్. తదేతదాహ|| విశేషణం తదన్తస్యేతి|| స్వస్య చేతి|| స్వం రూపమిత్యనువృత్తేరేతల్లభ్యతె- ఏరచ్- ఇకారాన్తాదికార రూపాచ్చ ధాతోరచ్- చయః- జయః- అయః-|| సమాసప్రత్యయవిధావితి|| కృష్ణంశ్రితః- కృష్ణశ్రితః- నేహ- కృష్ణంపరమశ్రితః- నడాదిభ్యఃఫక్- నడస్యగోత్రాపత్యం నాడాయనః- నేహ- సూత్రనాడిః- అనుశతికాదిత్వాదుభయపదవృద్ధిః|| ఉగిద్వర్ణేతి|| ఉగిద్వర్ణగ్రహణం వర్జయిత్వా ఉగిద్వర్ణగ్రహణవర్జమ్- ద్వితీయాయాంచేతి ణముల్- మహాన్తమతిక్రాన్తా అతిమహతీ- మహచ్ఛబ్దస్యగౌరాదిత్వే ప్యుపసర్జనేపి ద్వారేతి జీషోఽప్రవృత్తౌ ఉగితశ్చేత్యుగిదన్తాన్ఙీప్- అతఇఞ్ దాక్షిః - నచేహ సామర్థ్యాత్తదన్తవిధిః- అస్యాపత్యమిః కామః ఇత్యత్రచరితార్థత్వాత్- నచైవమిఞో ఞిత్త్వం వ్యర్థమితి వాచ్యమ్ - బాహ్వాదిభ్యశ్చేత్యత్ర యథాయథం వృద్ధ్యాద్యుదాత్తార్థం చరితార్థత్వాత్-నన్వేవమప్యపగవిరిత్యాదావేవ అతఇఞ్ స్యాత్ - నతు దాక్షిరిత్యాదౌ- అకారస్యానర్థకత్వాదితి చేన్న- వర్ణగ్రహణేఽర్థవద్గ్రహణ పరిభాషాయా అప్రవృత్తేః.

విరామోఽవసానమ్ - విరమణం విరామః-భావే ఘఞ్ - శబ్దానుశాసనప్రస్తావాదాహ|| వర్ణానామితి|| సంజ్ఞాప్రదేశా వావసాన ఇత్యాదయః - అభావస్యాపి బుద్ధికృతం పౌర్వాపర్యమస్త్యేవ- యథోచ్చరితప్రధ్వంసానాం నిత్యవిభూనాం వా వర్ణానామ్- యస్మాద్విరమ్యతేఽనేనేతి విరామః - బాహులకాత్కరణే ఘఞ్- యదుచ్చారణోత్తరం వర్ణాన్తరం నోచ్చార్యతే సోఽన్త్యవర్ణః అవసానసంజ్ఞ ఇత్యర్థః- అస్మింస్తు ఖరవసానయోరిత్యాపి సప్తమ్యా విషయత్వే ద్యోత్యతే- ఖరిచ రేఫస్య విసర్గః

పరస్సన్నికర్షస్సంహితా॥ ౧॥ ౪॥ ౧౦౯॥ వర్ణానామతిశయితస్సన్నిధిస్సంహితాసంజ్ఞస్స్యాత్.

సుప్తిఙన్తం పదమ్॥ ౧॥ ౪॥ ౧౪॥ సుబన్తం తిఙన్తం చ పదసంజ్ఞం స్యాత్.

హలోఽనన్తరాస్సంయోగః॥ ౧॥ ౧॥ ౭॥ అజ్భిరవ్యవహితా హలస్సంయోగసంజ్ఞాస్స్యుః.

అవసానేచ రేఫస్థానినీతి.

సుప్తిఙన్తం పదమ్- అత్రాన్తగ్రహణమన్యత్ర సంజ్ఞావిధౌ ప్రత్యయగ్రహణే తదన్తగ్రహణం నాస్తీతి జ్ఞాపనార్థమ్. తేన ఈదూదేద్ద్వివచనం ప్రగృహ్యమితి న ద్వివచనాన్తస్య ప్రగృహ్యత్వమ్- అన్యథా తేన కుమార్యోరగారం కుమార్యగారమిత్యత్ర ప్రకృతిభావస్స్యాత్ - కథం తర్హి ప్రాతిపదిక సంజ్ఞాయాం కృత్తద్ధితాభ్యాం తదన్తగ్రహణమితి చేత్ - అత్రాపి కృత్తద్ధితేతిసూత్రేఽర్థవద్గ్రహణమనువర్తతే తత్సామర్థ్యాత్తదన్తగ్రహణమితి.

హలోఽనన్తరాస్సంయోగః - లఘ్వర్థమేకాక్షరాయాం సంజ్ఞాయాం కర్తవ్యాయాం సంయోగ ఇతి మహాసంజ్ఞాకరణమన్వర్థసంజ్ఞావిజ్ఞానార్థమ్- సంయుజ్యన్తేఽస్మిన్ సముదాయే వర్ణా ఇతి- తేనాత్ర సముదాయే వాక్యపరిసమాప్తిర్నతు గుణవృద్ధ్యాదిసంజ్ఞావత్ ప్రత్యేకమ్- తథా హి సతి దృషద్భిరిత్యత్ర బకారదస్సన్నిధాదకారస్య సంయోగత్వాత్సంయోగాన్తలోపస్స్యాత్ - నిర్యాయాదిత్యాదౌ యకారస్య సంయోగ ఇతి వాన్యస్య సంయోగాదేరితి ఎత్వం స్యాత్ - సిద్ధాన్తే త్వచోరహాభ్యామితి ద్విత్వే సత్యపి తస్యాసిద్ధత్వాదేత్వమత్ర న భవతి- హల ఇతి జాతౌ బహువచనమ్- జాత్యాఖ్యాయామేకస్మిన్నితి వచనాత్ - తేన ద్వయోస్సంయోగసంజ్ఞా భవతీతి శిష్టత్వాదురోశ్చ హల ఇత్యప్రత్యయస్సిధ్యతి - యత్ర బహవో హలస్సంశ్లిష్టాస్తత్ర ద్వయోర్బహూనాం చ అవిశేషేణ సంజ్ఞేతి స్థితమాకరే- యది తు బహూనామేవ స్యాత్తర్హి గోమాన్ కరోతీత్యత్ర

హ్రస్వం లఘు ॥ ౧।౪।౧౦॥
సంయోగే గురు ॥ ౧।౪।౧౧॥ సంయోగే పరే హ్రస్వం
గురుసంజ్ఞం స్యాత్ ॥ దీర్ఘం చ ॥ ౧।౪।౧౨॥

ఇతి సంజ్ఞాప్రకరణమ్.

పరిభాషాప్రకరణమ్.

ఇకో గుణవృద్ధీ ॥ ౧।౧।౩॥ గుణవృద్ధిశబ్దాభ్యాం యత్ర గుణవృద్ధీ విధీయేతే తత్ర ఇక ఇతి షష్ఠ్యన్తం

యతుపదాన్తస్య సంయోగాన్తాభావే సత్యాదితిదిక్ - హలః తిమం తితఉదాహ్యమ్ - అత్ర సూత్రే ద్వహస్వస్యేతి స ఉత్తరస్య యస్యాన్యత్వాభావాద్విశేష్యస్య ఉతి వ్యంచ - నస్తో ద్వారణ పాఠస్తాత్పర్యగ్రాహకః - యదిహ్యచో రత్వన్తత్రయోగాస్య యోగ సంజ్ఞా స్యాత్తర్హి ఇహ సంయోగాన్తస్యైవ లోపః స్యాత్ - అసన్తరామితికిమ్ - పచతః - యదీహ సకారతకారయోస్సంయోగసంజ్ఞా స్యాత్తర్హి సో లోపః స్యాత్.

ఇతి సంజ్ఞాప్రకరణమ్.

పరిభాషాప్రకరణమ్.

ఇకో గుణవృద్ధీ - యత్ర నామధేయప్రసిద్ధ్యాదినా స్యాత్ తత్ర ధాతుపాఠాధికారాదుక్తయోస్సిద్ధవృద్ధ్యోః స్యాదౌ తత్రైవేయం పరిభాషా ప్రవర్తతే - నాచోఽక్షిత్యాదౌ - తత్ర స్థానినిర్దేశాత్ - ॥ గుణవృద్ధిశబ్దాభ్యామితి ॥ ఏతచ్చ పూర్వసూత్రాద్గుణవృద్ధిపదే అనువర్త్య గుణవృద్ధిశబ్దాభ్యాం గుణవృద్ధీ ఇతి యోజనయా లభ్యతే - తేనేహ న - స్యాదాదివిభక్తిః - ఇతః - ఇకః - ॥ విధీయేతే ఇతి ॥ యత్ర త్వనువాదో వృద్ధిగ్రహణాత్ స్యాదేవ తత్ర నేతి సూచయితుమిత్యర్థః - అనువాదే పరిభాషాణామనుపస్థితేరితి భావః - అనువాదే పరిభాషాణామిత్యస్యానుపస్థితే విశేషణాద్యర్థః - అనుపస్థితౌ లింగ్యం ఫలం చోదితవాక్యస్థా ఇకస్థానే తత్ప్రత్యయస్థానమ్ ॥ షష్ఠ్యన్తమితి ॥ సూత్రే షష్ఠ్యన్తస్య

పదముపతిష్ఠతే.

అచశ్చ ॥ ౧ ॥ ౨ ॥ ౨౮ ॥ హ్రస్వదీర్ఘప్లుతశబ్దైర్యత్రాజ్విధీయతే, తత్రాచ ఇతి షష్ఠ్యన్తం పదముపతిష్ఠతే.

ఆద్యన్తౌ టకితౌ ॥ ౧ ॥ ౧ ॥ ౪౬ ॥ టిత్కితౌ యస్యోక్తౌ

నుకరణాత్ శబ్దస్వరూపపరతయా నపుంసకత్వాత్ప్లుక్. అత్యసన్త్యస్యేతి దీర్ఘో నేతి భావః ॥ పదమితి ॥ తచ్చ సమ్భవతి సామానాధికరణ్యే ఇగన్తస్యాఙ్గస్యేత్యాదిరీత్యేణ సమ్బధ్యతే. మిదేర్గుణః మృజేర్వృద్ధిరిత్యాదౌ తు సామానాధికరణ్యాసమ్భవాత్ మిదిమృజోరవయవస్యేక ఇతి సమ్బధ్యతే.

అచశ్చ ॥ హ్రస్వదీర్ఘేత్యాది ॥ ఏతచ్చ ఊకాలోఽజితి సూత్రాద్ధ్రస్వదీర్ఘప్లుత ఇత్యనువర్త్య హ్రస్వో దీర్ఘః ప్లుత ఇతి యోజితియోజనయా లభ్యతే. హ్రస్వేత్యాదికిమ్. దివఉత్. ద్యుభ్యామ్. అష్టన ఆ విభక్తౌ. అష్టా. అష్టాభ్యః. ఔత్వాత్ ప్రకృతాత్వనిర్దేశాత్ జశ్శసోః ప్రయోగే ప్రవర్తమానస్య అష్టన ఇత్యాత్వస్య అచః స్థానిత్వేన తన్నైతత్ప్రవృత్త్యాదితిక్ ॥ షష్ఠ్యన్తం పదమితి ॥ తచ్చ సతి సమ్భవే సామానాధికరణ్యేన సమ్బధ్యతే. న త్వైయధికరణ్యేన. తేన హ్రస్వో నపుంసకే ఇత్యజన్తప్రాతిపదికస్యైవ హ్రస్వః. శ్రీపమ్. నేహ. సువాక్ బ్రాహ్మణకులమ్. శమామష్టానాం దీర్ఘ ఇత్యత్ర తు సామానాధికరణ్యాసమ్భవాత్ శమాదీనామచ ఇతి సమ్బధ్యతే. తేన శామ్యతీత్యాదిసిద్ధమ్. వాక్యస్య టేః ప్లుత ఇత్యత్ర సామానాధికరణ్యగ్రహణసమ్భవేఽపి టేర్గ్రహణసామర్థ్యాట్టేరవయవస్యాచః ప్లుత ఇతి వ్యాఖ్యాయతే. అన్యథా అనోఽన్త్యస్యాచశ్చేతి పరిభాషాభ్యామేవ హి కృష్ణైత్యాదివాక్యాన్త్యస్యాచః ప్లుతసిద్ధౌ కిం టేర్గ్రహణేన. తేనాయుష్మానేధీన్ద్రవర్మ౩న్నిత్యాదిసిద్ధ్యతీతి దిక్.

ఆద్యన్తౌ టకితౌ. భవితా. ఆర్ధధాతుకస్యేట్. పాయయతి. శాచ్ఛేత్యాదినా యుక్ ॥ పురస్తాదపవాదన్యాయేన ప్రాన్తేయోగత్వస్యాయమపవాదః. మిదచోఽన్త్యాత్పరశ్చేత్యనేన పరత్వాదయం బాధ్యతే. తేన చరేష్టః గాపోష్టగిత్యత్రయః

తస్యక్రమాదాద్యన్తావయవౌ స్తః ||

మిదచోఽన్త్యాత్పరః || ౧ || ౧ || ౪౭ || అచ ఇతి నిర్ధారణే షష్ఠీ || అచాం మధ్యే యోఽన్త్యస్తస్మాత్పరస్తస్యైవాన్తావయవో మిత్స్యాత్.

షష్ఠీ స్థానేయోగా || ౧ || ౧ || ౪౯ || అనిర్ధారితసంబన్ధ

విశేషషష్ఠీ.

మిదచోఽన్త్యాత్పరః- స్థానేయోగత్వస్య పరశ్చేతి పరత్వస్య చాయమపవాదః - యశాంసి - వనాని - నపుంసకస్య ఝలచ ఇతి నుమ్ - రుణద్ధి - రుధాదిభ్యః శ్నమ్ - ననుపూర్వయోగవదయమపి పురస్తాదపవాదన్యాయేన స్థానేయోగమాత్రస్యాపవాదోఽస్త్వితి చేన్న - బాధ్యసామాన్యచిన్తాయాం ప్రత్యయవిషయే ప్రాప్తం సర్వం బాధ్యత ఇతి భాష్యప్రామాణ్యాత్ - అన్యథా శ్నమో మిత్కరణం వ్యర్థం స్యాత్ - నచ శ్నప్రత్యయార్థ ఏవ మకారస్యాస్త్వితి వాచ్యమ్ - శ్నమా ఇమితి నిర్దేశాత్ || అచాం మధ్య ఇతి || సూత్రే జాత్యభిప్రాయేణ అచ ఇత్యేకవచనమితి భావః - అచాం మధ్య ఇతి కిమ్ - ముఞ్చతి - ఉమ్భతి - అన్త్యాదచః పరో మిత్స్యాదితి ప్రాచో వ్యాఖ్యాయాం నైతత్సిధ్యేత్ - శకుచాదీనా మిత్యత్ర అన్త్యస్యాచోఽసమ్భవేన మిత్త్వే పరిభాషయా అనుపస్థితిప్రసఙ్గాత్ - అన్యేతు అచోఽన్త్యాత్పరో మిత్స్యాదితి వ్యాఖ్యానేన ముఞ్చత్యాదౌ ప్రాచో వ్యాఖ్యాయామపి కథంచిత్సమర్థయన్తే - పూర్వసూత్రాదన్త ఇత్యనువర్తతే, ఏకదేశే స్వరితత్వప్రతిజ్ఞానాత్, అతో వ్యాచష్టే || అన్తావయవ ఇతి || తేన ప్రపూర్వాదప్యఙ్గస్యాన్త్యత్వేన దీర్ఘసిద్ధిః - శరాదిత్వం న సిధ్యేత్ - అధికత్వే తు వనాని మా ఇత్యత్ర వహాశ్రిమా ఇతి భుక్తుర్ద్వేష ద్విత్వముని మోఽనుస్వారో న స్యాత్ - అవశ్యం న్తత్వాదితి భావః. యత్తు కైశ్చిదుక్తమభక్తత్వే నారీణీతి దీఘో న స్యాదితి - తత్తు తాదిగ్రహణం స్యాదిసుమతా మిత్యక్తసంజ్ఞా మాత్రప్రవాతిపాదికేనైవ దూషితప్రాయమ్.

షష్ఠీ స్థానేయోగా - స్థానేయోగోఽస్యా ఇతి బహువ్రీహిః.

ః శేషాషష్ఠీ స్థానేయోగాబోధ్యా॥ స్థానంచ ప్రసఙ్గః.

స్థానేన్తరతమః॥ ౧॥ ౧॥ ౫౦॥ ప్రసఙ్గేసతి సదృశతమ ఆదేశస్స్యాత్॥ యత్రానేకవిధమాన్తర్యం తత్రస్థానత

నిపాతనాదిత్వమ్-షష్ఠ్యాః స్వస్వార్థమాత్రవాచిత్వే ఉపేహ శాస్త్రే యాషష్ఠీసాస్థానేయోగాబోధ్యా-కిఙ్నిశేషేణ-సేత్యాహ॥ అనిర్ధారితసమ్బన్ధవిశేషేతి॥ అనిర్ధారితేతికిమ్-ఊదుపధాయాగోహః, శాసఇదఙ్హలోరిత్యాదావుపధాసన్నిధానేన అవయవషష్ఠీత్వేన నిర్ణీతేగోహః శాసఇత్యాదౌ మాభూత్-సతిహి తస్మిన్ స్థానేయోగత్వే గోహశాసిస్థానే ధాతుమాత్రస్యైవ ఆదేశస్స్థానేఽపిదితి స్యాదితి భావః॥ స్థానంచ ప్రసఙ్గ ఇతి॥ నచాస్య ప్రసఙ్గార్థకత్వే వివదితవ్యమ్ - దర్భాణాంస్థానే శరైః ప్రస్తరితవ్యమిత్యుక్తే దర్భాణాం ప్రసఙ్గ ఇతి ప్రతీతేః - విపందఇకోయణచీత్యాదావిగుచ్చారణ ప్రసక్తే యణుచ్చారణీయ ఇత్యాద్యర్థస్య స్పష్టత్వాత్.

స్థానే॥ సదృశతమ ఇతి॥ అత్రాన్తర్ప్రత్యయమానానాం మధ్యఏవ - అతఏవగఙ్గోదకమిత్యత్ర త్రిమాత్ర ఓకారో న॥ ఇహ స్థానే ఇత్యనువర్తమానే పునః స్థానగ్రహణాదన్యోఽపి వాక్యార్థస్సూచితః - తాల్వాదిరూపే స్థానే యోఽన్తరతమస్తత్ప్రయుక్తాన్తర్యవానితి యావత్ - సప్రత్యయమానానాం మధ్యస్స్యాదితి - తదేతదాహ॥ యత్రానేకవిధమితి॥ స్థానార్థగుణప్రమాణతశ్చతుర్విధమిత్యర్థః - స్థానతో యథా-దధ్యత్ర-తాలుస్థానస్యేకారస్య తాలుస్థానో యకారః - అర్థతో యథా-వాతణ్డ్యయువతిః - వతణ్డశబ్దాద్వతణ్డాచ్చేతి గోత్రే యఞ్-తస్య లుక్స్త్రియామితిలుక్-శార్ఙ్గరవాదిత్వాన్ఙీన్-వతణ్డీచాసాయువతిశ్చేతి విగ్రహే పోటాయువతీత్యాదినా సమాసః- పుంవత్కర్మధారయేత్యతిదేశమానః పుంశబ్దోఽతద్ధాన్తవాచినూ వతణ్డీశబ్దస్య తదన్తత్వాత్ వాతణ్డ్యశబ్దో భవతి-నతువతణ్డ్యాదిః॥ గుణతో యథా- వాగ్ఘరిః- ఘోషవతో మహాప్రాణస్యహస్యతాదృశఏవ ఘకారః॥ ప్రమాణతో

అన్తర్యం బలీయః.

తస్మిన్నితి నిర్దిష్టే పూర్వస్య॥౧॥౧॥౬౬॥ సప్తమీ నిర్దేశేన విధీయమానం కార్యం వర్ణాన్తరేణావ్యవహితస్య పూర్వస్య బోధ్యమ్.

తస్మాదిత్యుత్తరస్య॥౧॥౧॥౬౭॥ పఞ్చమీనిర్దేశేన క్రియమాణం కార్యం వర్ణాన్తరేణావ్యవహితస్య పరస్య జ్ఞేయమ్

యథా - అయుంజయూ అయూఙ్ - అదసో నేత్యనేన ప్రాప్తస్య హ్రస్వదీర్ఘస్య దీర్ఘ ఊకారః॥ తదుగ్గ్రహణం కిమ్ - వాస్తు ఠితి త్యత్ర యుయోః హులా ఉన్యతరస్యామితి పూర్వసవర్ణే క్రియమాణే మహాప్రాణత్వసామ్యేన ద్వితీయా నాదవత్త్వసామ్యేన తృతీయశ్చ మా భూత్ - కిన్తు నాదవాన్ మహాప్రాణశ్చతుర్థో ఘ ఏవ యథా స్యాదితి॥ బలీయ ఇతి॥ తేన చేతసో తేత్యత్ర ప్రమాణత ఆన్తర్యవానకారో నేతి భావః.

తస్మిన్నితి- సప్తమ్యన్తానుకరణమిదమ్- నిశ్శబ్దో నైరన్తర్యపరః- దిశిరుచ్చారణక్రియః- అధియణిత్యుక్తే అవ్యవహితే వ్యవహితే చ సతి ప్రాప్తమవ్యవహిత ఏవేతి పూర్వస్యైవ పరస్య చ ప్రాప్తం పూర్వస్యైవేతి చ నియమ్యతే। అవ్యవహితస్యేతి తు ఫలితార్థకథనమ్ - పూర్వస్యైవేతి కిమ్ - దధ్యుదకమ్ - ఓ్కారస్య మా భూత్ - అవ్యవహితస్యేతి కిమ్ - అగ్నిచిదత్ర- సోమసుదత్ర- వ్యవధానం చాత్ర వర్ణకృతమేవ వివక్షితం న కాలకృతమ్ - సంహితాధికారాత్ జ్ఞాపకాచ్చ - అన్యథా నిత్యగ్రహణాదేవ అసంహితాయాం యణాద్య ప్రసక్తేః కిం తేన సంహితాధికారేణ- అతో వ్యాచష్టే॥ వర్ణాన్తరేణేతి॥ ఏవం చ సంహితాధికారబహిర్భూతవిధయః కాలవ్యవాయేఽపి భవన్తి- తేన అగ్నా ఇష్ణూ ఇత్యగ్నా ఇష్ణూ ఇత్యాదావవగ్రహే ప్యవగ్రహోద్వైదేవతా ద్వైదేవత్యాదినా ఉత్తరపదే పరతో సంహితా అనదాదయో భవన్తి సిద్ధ.

తస్మాదితి- ఉత్తరస్యేతి- తిఙతిఙ ఇతి హ్రస్వ ఉత్తరస్యైవ యథా స్యాత్ - అగ్నిమీళే- నైవ- తూర్వమగ్నిమ్॥ అవ్యవహి

అలోఽన్త్యస్య॥ ౧॥ ౧॥ ౫౨॥ షష్ఠీనిర్దిష్టస్యాన్త్యస్యా ల ఆదేశస్స్యాత్.

ఙిచ్చ॥ ౧॥ ౧॥ ౫౩॥ అయమప్యన్త్యస్య స్యాత్ - సర్వాదేశస్యాపవాదః.

ఆదేః పరస్య॥ ౧॥ ౧॥ ౫౪॥ పరస్య యద్విహితం తత్తస్యాదేర్బోధ్యమ్॥ అలోఽన్త్యస్యేత్యస్యాపవాదః.

అనేకాల్శిత్సర్వస్య॥ ౧॥ ౧॥ ౫౫॥ స్పష్టమ్-

అలోఽన్త్యస్యేతి॥ ఏతచ్చ నిర్దిష్టగ్రహణానువృత్త్యా లభ్యతే - తేన ఉత్సంస్థానమ్ ఉత్సంస్తమ్భనమిత్యాదౌ ఉదః స్థేతి పూర్వసవర్ణో న ప్రవర్తతే.

అలోఽన్త్యస్య- స్థానషష్ఠీనిర్దిష్టస్య య ఉచ్యతే సోఽన్త్యస్యాలః స్థానే స్యాదిత్యర్థః-త్యదాదీనామః- సః- యః- స్థానషష్ఠీతి కిమ్ - ఆర్ధధాతుకస్యేట్ తృచ ఋకారాత్పూర్వో మాభూత్ - ఇదం చ షష్ఠీస్థాన ఇత్యనువృత్త్యా లభ్యతే- అల ఇతి కిమ్ - పదస్యేత్యధికృత్య విధీయమానం వసుస్రంస్వితి దత్వం పరమానడుద్భ్యామిత్యాదావన్త్యస్య పదస్య మాభూత్.

ఙిచ్చ॥ అయమపీతి॥ అవఙ్ స్ఫోటాయనస్య-గవాగ్రమ్- అనఙ్ సౌ- సఖా.

॥పరస్య యదితి॥ తస్మాదిత్యుత్తరస్యాదేరితి న సూత్రితమ్-ఆదేరిత్యంశస్య సర్వాదేశబాధకత్వాపత్తేః- సిద్ధాన్తేతు పరత్వాత్సర్వాదేశత్వం బాధకమిత్యనుపపన్నమేవ పశ్యతే॥ ఆదేర్బోధ్యమితి॥ ఆదేరలో బోధ్యమిత్యర్థః-అల ఇతి హ్యనువర్తతే.

అనేకాల్ -అస్తేర్భూః- బభూవ- నను నిర్దిశ్యమానస్యాదేశా భవన్తీత్యనేకాలాదేశస్య సర్వాదేశత్వం సిద్ధ్యతి- కిమనేకాల్గ్రహణేన - న చాలోఽన్త్యస్యేత్యన్త్యస్య స్యాదితి క్లిష్టమ్- శిచ్చేత్యస్య నియమార్థత్వాభ్యుపగమాత్ .ఉచ్యతే-అనేకాల్గ్రహణాభావే రామైరిత్యాదౌ ఐసాదేశః ఆదేః పరస్యేతి అకారస్యైవ స్థానే స్యాన్నతు సర్వస్య స్థాన ఇతి దిక్॥ [illegible]

న్త్యసూత్రాపవాదః। అష్టాధ్యాయ్యాం త్యాగవాదః పరస్యేత్యే తదపి పరత్వాదనేన బాధ్యతే.

స్వరితేనాధికారః ॥ ౧ ॥ ౩ ॥ ౧౧ ॥ స్వరితత్వయుక్తం శబ్దస్వరూపమధికృతం బోధ్యమ్.

తణమ్. ఇదమిక్ - ఇకః॥ ఇత్యాదావితి॥ ఆఙ్శబ్దేన అతోఽన వినేత్యాదిగ్రాహ్యతే॥ పరత్వాదితి॥ అపవాదః పరస్యేతి ప్రత స్ప్రియత ఇత్యుక్తోఽర్థః॥ నన్వనేకాల్శిత్సర్వస్యేత్యతః ప్రాగేవ తస్మాదిత్యుత్తరస్యాదేరితి పఠ్యతాం కిమనేన పృథక్సూత్రకరణేనేతి - నచైవం తస్మిన్నితి నిర్దిష్టే ఇత్యతో నిర్దిష్టగ్రహణానువృత్తావనర్థకమితి వాచ్యమ్ - తస్యేతి షష్ఠ్యా పరేణైవ నేబాధకాభావేన నిర్దిష్టగ్రహణానువృత్తిసిద్ధేః॥ నైవమ్॥ ప్రాప్తకా అష్ట ఇత్యత్ర అష్టభ్యః పూర్వయోర్జశ్శసోరాకారప్రసఙ్గాత్ - యథాప్రాప్తసూత్రాద్యథాక్రమముత్తరస్యేత్యాకారః ప్రవర్తేత ఏవేతి నాయం దోష ఇతి దిక్.

స్వరితేనాధికారః - అత్రేత్థంభూతలక్షణే తృతీయా - అధికారో వినియోగః - కిమధ్యాహారమధికార ఇత్యత్ర వ్యాఖ్యానమేవ శరణమ్ - యథా - ఆసప్తమాధ్యాయపరిసమాప్తేరఙ్గాధికారః - న తు ప్రాగభ్యస్తకార్యేభ్య ఇత్యాది॥ యద్వా స్వరిత ఇతి సప్తమ్యన్తమ్ - స్వరితే దృష్టే అధికారోఽవసేయ ఇత్యర్థః - కః స్వరితోఽధికారార్థః కృతనివృత్త్యర్థ ఇత్యత్రాపి వ్యాఖ్యానమేవ శరణమ్॥ నన్వేవం వ్యాఖ్యానాదేవానువృత్త్యననువృత్తిసిద్ధేః కిమనేన సూత్రేణేతి చేదత్రాహుః - అత్రాన్తరసన్ధిప్రాప్తమిదం సూత్రం కృతమ్ - తథాహి - అధికః కారోఽధికారః - అధికం కార్యమ్ - గౌణేఽపి శాస్త్రప్రవృత్తిరిత్యర్థః - తథా చ గౌణముఖ్యన్యాయోఽపి హి యత్ర నేష్యతే అపాదానాధికారే ... స్వరితః కార్యః - కించ అధికః కారః కృతిరిత్యాదయ పూర్వస్య పరం బాధతే - తథా ... పూర్వవిప్రతిషేధాః సర్వేఽపి సఙ్గృహీతా భవన్తి - ... స్వరితత్వేనైవ గతార్థత్వాదితి.

పరనిత్యాన్తరఙ్గాపవాదానాముత్తరోత్తరంబలీయః॥
అసిద్ధంబహిరఙ్గమన్తరఙ్గే॥

॥పరనిత్యేతి॥ పరాన్నిత్యంయథా-తుదాదిభ్యశ్శః-తుదతి-రుధాదిభ్యశ్శ్నమ్-రుణద్ధి-పరమపిలఘూపధ గుణంబాధిత్వానిత్యత్వాచ్ఛశ్నమౌ॥ తథాభివవావ- భివవాము- పరమపిలోపశ్చాస్యాన్యతరస్యామిత్యుకారలోపంబాధిత్వానిత్యత్వాదాడుత్తమస్యపిచ్చేత్యాట్॥ పరాదన్తరఙ్గంయథా - ఉభయేదేవమనుష్యాః- ఇహప్రథమచరమేతిపరమపివిభాషాంబాధిత్వాసర్వాదీనిసర్వనామసంజ్ఞా - విభక్తినిరపేక్షత్వే నాన్తరఙ్గత్వాత్- తథాస్త్రివకేఢేఃశ్రితెచజిహ్వత్వమ్- ఉపథాగుణాదన్తరఙ్గత్వాదువఙ్-అసుసున్వన్॥ పరాదపవాదోయథా-పరమప్యనేకాల్శిత్సర్వస్యేతిసర్వాదేశంబాధిత్వాచ్ఛేత్యన్త్యాదేశః-దధ్నాసక్థ్నా- అస్థిదధిసక్థ్యక్ష్ణః॥ నిత్యాదన్తరఙ్గంయథా-గ్రామణినీకులె- నిత్యమపిఇకోఽచివిభక్తావితినుమంబాధిత్వాహ్రస్వోనపుంసకఇతిహ్రస్వః-కృతెతునుమ్యజన్తత్వాభావాద్ధ్రస్వోనస్యాత్ ॥ అన్తరఙ్గాదపవాదోయథా- ద్రైగ్యాః- శ్రీశః - పరమపిసవర్ణదీర్ఘంబాధిత్వాదన్తరఙ్గత్వాద్యణిప్రాప్తే అపవాదత్వాత్సవర్ణదీర్ఘః - తథాఉన్న్యౌఉన్న్యః - సుధ్యౌసుధ్యఇత్యత్ర అన్తరఙ్గత్వాదియఙి ప్రాప్తె అపవాదత్వాదెరనెకాచ ఇతొస్సుపీతిచయణ్.

యస్యపవాదోఽన్యత్రచరితార్థస్తర్హిపరాన్తరఙ్గాభ్యాంబాధ్యతఏవ- తథాహి-ఢిత్వేత్యేతదనన్యార్థజకారయుక్తస్యపదాదేశచరితార్థత్వాత్ తదేవప్రవర్తతె కిన్తుపరత్వంఅనేకాల్శిత్సర్వస్యేత్యనేనబాధ్యతె- దేవతాద్వన్ద్వే- అయంశేషస్త్రీమ్-గ్రామణ్యా-సర్వఇత్యమ్-అశ్రీఅయజఇదస్త్రీమ్-గ్రామఇత్యత్ర సర్వస్యఇత్యమితిస్థితె అన్తరఙ్గేణగుణేన సవర్ణదీర్ఘోబాధ్యతె తస్యసమానాశ్రయత్వాభావాత్ త్రిశఇత్యాదేశచరితార్థత్వాత్.

॥అసిద్ధమితి॥ తేనబహిరఙ్గశాస్త్రేణనిష్పన్నస్యాన్తరఙ్గాపేక్షస్యంశ

అకృతవ్యూహాః పాణినీయాః ॥ నిమిత్తం వినాశోన్ముఖం దృష్ట్వా తత్ప్రయుక్తం కార్యం న కుర్వన్తీత్యర్థః.

ఇతి పరిభాషాప్రకరణమ్.

స్వరసంధిః.

ఇకోయణచి ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౭౭ ॥ ఇకస్స్థానే యణ్ స్యా

॥ అకృతవ్యూహా ఇతి ॥ అకృతకార్యా ఇత్యర్థః - ఏవం చ హీనా సర్వస్య శాస్త్రస్య వైయర్థ్యం స్యాదత ఆహ ॥ నిమిత్తం వినాశోన్ముఖం దృష్ట్వేతి ॥ లోకసిద్ధార్థకథనమేతత్ - యద్వా అకృతార్థా నాప్యేతత్ప్రథనమ్ - ఊహ్యతే వితర్క్యత ఇత్యూహాః - కార్యవిశిష్టా యథాహుః వినాశోన్ముఖనిమిత్తకార్యం - అకృతాః వ్యూహాః యైస్తే అకృతవ్యూహా ఇతి ॥ యద్యపి కృతమపి కార్యం నివర్తయన్తీతి పరిభాషాన్తరం వర్తతే, ఫలం చ తుల్యమ్, తథాప్యకృతవ్యూహా ఇత్యేవం లఘు - ప్రక్రియాగౌరవనాద్ధి ఉపస్థితస్య దూరాదపసర్పణం వరమితి న్యాయాదితి భావః ॥ న కుర్వన్తీతి ॥ యథా నిష్పుషీమిత్యాదౌ కృపోరిటమప్రవృత్తౌ తత్వాత్ప్రప్తౌ ఇపిరావిశ్వాసత్ప్రవారణనవలాదిత్వం నష్టస్యేత్యాలోచ్య న కుర్వన్తీత్యర్థః.

ఇతి పరిభాషాప్రకరణమ్.

స్వరసంధిః.

ఇకో యణచి - ప్రత్యాహారగ్రహణం శక్యద్వారకవాచ్యత్వ నిర్దేశాత్ - యాస్త్ర్యశ్చాత్యాదిష్విదం చన్నివర్తకాక్ - తేన ఇక్ శబ్దేన షట్ షష్ఠ్యర్థవ్యాప్తైః - యణ్ శబ్దేన చత్వారః - ధార్యమాణప్యవర్ణాగ్రహణత్వాదిహాయణి తద్వారకవాచ్యల ఉపాసకత్వాద్ద్రవ- ధావ్యయానపాయ్యణత్వ ప్రగృహ్య పాచకత్వాత్ తేన యత్వాద్యయకారాదివా చ్యానాముపావాత్ - అతోనాస్త్రి యథానక్షత్ర్యమ్- నచలహ్వ్యర్థ చోదనా పూర్వకధావి తత్త్వార్థాత్- నమానాయయథానక్షత్రమన్త్రోత్తివాదనమ్- ఏవమపి కృతియాదకుశాధ్యాత్మ కారణాకారాధ్యం ప్రత్యేకం త్రింశ

పరఃసంహితాయాంవిషయః॥ సుధీ ఉపాస్య ఇతి స్థితే - స్థాన
తఆన్తర్యాదీకారస్య యకారః- సుధ్ య్ ఉపాస్య ఇతి స్థితే.

అనచిచ ॥ ౮॥ ౪॥ ౪౭ ॥ అచః పరస్య యరో ద్వేవా
స్తో నత్వచి ॥ ఇతి ధకారస్య ద్విత్వమ్.

స్థానివదాదేశోఽనల్విధౌ ॥ ౧॥ ౧॥ ౫౬ ॥ ఆదేశస్థా
దుపస్థితౌ ఇవర్ణానాం రేఫాదేశస్య ఋవర్ణానాం లాదేశస్య చ
ప్రసజ్యేత్ - తస్మాదిహ స్థానేఽన్తరతమ ఇతి సూత్రే ప్రవేష్టవి
ద్ధిరిత్యభిప్రేత్యానువదం వక్ష్యతి - స్థానతఆన్తర్యాదితి॥ అచీతి॥
తస్మాదత్ర పర ఇత్యాకారాన్తా యామన్తాదిక ఇతి సమ్బధ్యతే॥ సంహి
తాయాం విషయ ఇతి॥ దధ్యత్రేత్యాదౌ కార్యనిమిత్తయోరత్య
న్తాతిశయితసన్నిధిర్యత్రాస్తి తత్రైవ యణ్ భవతీతి భావః.

అనచిచ ॥ యరోద్వేతి॥ యరోఽనునాసిక ఇతి సూత్రా
ద్యర ఇతి చానువర్తతే - అచో రహాభ్యామితి సూత్రాదచో
ద్వే ఇతి చ - తదాహ ॥ అచః పరస్యేత్యాది॥ ఏవం చాత్ర వాగ్ర
హణానువృత్త్యైవేష్టసిద్ధేః, త్రిప్రభృతిషు శాకటాయనస్య,
సర్వత్ర శాకల్యస్య, దీర్ఘాదాచార్యాణామితి సూత్రత్రయం
నారబ్ధణీయమితి భావః - అచ ఇతి కిమ్- హ్రాదాత్మ్యమిత్యత్ర మ
స్య ద్విత్వం మా భూత్ - అనచీతి యది పర్యుదాసస్తత్రాన
ఞివయుక్తమన్యసదృశే తథా హ్యధికరణవగతిరితి న్యాయాదజ్భి
న్నేఽచ్సదృశే హలీత్యర్థస్స్యాత్ - తతో లాఘవాద్ధలీత్యేవవ
క్తవ్యం - తస్మాత్ ప్రసజ్యప్రతిషేధ ఇత్యాహ॥ నత్వచీతి॥ ఏవం
చావసానేఽపి ద్విత్వం భవతి - వాక్ - వాక్క్.

స్థానివదాదేశోఽనల్విధౌ - ఆదేశస్తేస్వరూపశ
క్త్యా స్థానిప్రయుక్తకార్యాణామప్రవృత్త్యావతిదేశ ఆరభ్యతే-
అస్తేర్భూః - ఆర్ధధాతుకే వివక్షితే- ధాత్వాదేశో ధాతువత్-
తేనాచోయదిత్యాది ధాతుప్రత్యయాః - భవ్యమ్- బభూవ - కి
ముఃకః- అఙ్గాదేశోఽఙ్గవత్ - తేన ఇనాదేశే దీర్ఘస్స్ భావాః-
కేన- కాభ్యామ్- కైః- ఆదేశగ్రహణం కిమర్థమ్ - స్థానివదిత్యే

తావతైవ సమ్బుద్ధిశబ్దస్య హ్రస్వాన్తల్లాభాత్ - తథాహి - పిత్ర్యవద ధీతఇత్యుక్తే పుత్రసగతిర్గమ్యతే - ఇతి చేదత్రాహుః - ద్వివిధ ఆదేశః - ప్రత్యక్ష ఆనుమానికశ్చేతి - అస్తేర్భూరిత్యాది ప్రత్యక్షః - తేస్తు డిత్యాదిత్వానుమానికః - ఏరురిత్యత్ర హి ఇకారేణ ఇకారాన్తః స్థానీ అనుమీయతే - ఉకారేణచోకారాన్త ఆదేశః తథాచ తేస్తు రితి ఫలితో౽ర్థః - తత్రాద్యే తగ్రహణే ప్రత్యక్షస్యైవ గ్రహణం స్యాన్నానుమానికస్య - ఆదేశగ్రహణసామర్థ్యాత్తూభయపరిగ్రహః - తేన కేచిత్త్వాద స్త్రీ జన్తత్వాత్త్వ తప్రత్యయా సిద్ధ్యతీతి - నన్వేవమిత్యాద్యప్రత్యయే వాస్తు - ఏకదేశవికృతస్యానన్యత్వాత్త్యదత్వం సిద్ధ్యతీతి చేన్న - అర్థవత్త్వస్థాన్యాదేశభావవిగ్రహాన్తర్వ్యాదృత్వాత్తస్యైవ ప్రసఙ్గసమ్భవాత్ - తథాహి - షష్ఠీస్థానేయోగేత్యుక్తమ్ - స్థానంచ ప్రసఙ్గః - నచార్థవతః - అర్థప్రత్యయార్థం శబ్దప్రయోగాత్ - యద్యపి క్లైప్తిదాదాప సమ్బన్ధమ్ - తథాపి సతి సమ్బన్ధే అర్థప్రయుక్త ఏవ ప్రసఙ్గో గ్రాహ్య ఇత్యర్థేనైవాదేశగ్రహణేన జ్ఞాప్యతే - ఉక్తం చ — సర్వస్య పదాదేశా దాక్షీపుత్రస్య పాణినేః । ఏకదేశవికారహి నిత్యత్వం నోపపద్యత ఇతి - పదమహార్ణవే - పద్యతే౽నేనేతి వ్యుత్పత్తేః - యద్యపి సర్వవికారనుచరాణాం నిత్యత్వానుపపత్తిః - తథాపీహ వికారపక్షే నాస్తీతి తాత్పర్యమ్ - ఏతచ్చ శబ్దకౌస్తుభే స్పష్టమ్ ॥ అనల్విధౌ - అల్విధిః - అలావిధిః - అలః పరస్య విధిః - అలో విధిః - అలి విధిః - తత్రాద్యభూత్ ॥ తత్రాలాశ్రయః - ద్యున్నమో౽స్మిన్ - అత్రాకారస్య స్థానితత్త్వే పఠనాత్ ప్రమాణ్యస్య అద్యత్వాయ ఇ ణత్వం ప్రాప్తమ్ ॥ అలః పరస్య యథా - ద్యౌః - పన్థాః - ఇహ హల్ఙ్యాదిలోపేన ॥ అలో విధిర్యథా - ద్యుకామః - లోపో వ్యోర్వలీతి లోపేన - సహో౽స్య ధిపాదుర్ధ్వ ల్లోపో నేహ - వేదిః శక్త్యమ్ - ద్యుయాన మిత్యాదౌ స్పాటి తాత్ ॥ అలి విధిర్యథా - కః - ఇష్టః - హా । చత్వరం న - నచేహ స్థానివత్త్వాద్వేన ప్రాప్తే పృత్వే అస్థానవాదేశత్వే అతి సర్వపమిత్వం లో

శివత్వాద్యస్య తు స్థానస్యలాశ్రియవిధౌ - అనేనేహ యకారస్య స్థానివద్భావే నాభ్రస్వమాశ్రిత్యాచిచేతి ద్విత్వనిషేధో నాశ ఙ్క్యోఽనల్విధావితినిషేధాత్.

అచః పరస్మిన్ పూర్వవిధౌ ॥ ౧ ॥ ౧ ॥ ౫౭ ॥ అల్విధ్య

నత ఇష్టఇతిరూపం సిధ్యత్యేవేతివాచ్యమ్ - తయిష్టఇతిరూపా స్త్రరాసిద్ధిప్రసఙ్గాత్ - సిద్ధాన్తే తు తఇష్టః తయిష్ట ఇతిరూప ద్వయమభ్యుపగమ్యతే ॥ అల్ చేహ స్థానస్యావయవ ఏవ గృహ్యతే - తేన రామాయేత్యాదౌ సుపిచేతిదీర్ఘస్సిధ్యతి - తద్విధౌ హి యఞ ఞాదిస్వరూపం తమ్ - యఞ [illegible] దేశావయవో న తు స్థానస్యావయవః - తథా అరుదితామిత్యాదౌ వలాదిలక్షణ ఇట్ సిధ్యతి - తదేతదా హ ॥ న తు స్థానస్యాలాశ్రయో ఇతి ॥ అత్ర యఞం చేహ యథా తథం చిన్న తు ప్రాధాన్యాన్నైవేత్యగ్రిమః - తేన ప్రత్యత్యయేత్ర వలాదిలక్షణ ణ ఇణ్ణ.

అచః పరస్మిన్ పూర్వవిధౌ - అచః కిమ్ - ఆగత్య - వాల్య పీత్యనునాసికలోపస్తుకిరత్యా స్థానివత్ - పరస్మిన్ కిమ్ - ఆ దిధ్యే - నిత్యత్వాదిట ఏత్వమ్ - తచ్చ న పరనిమిత్తం - తేన యీవ ర్ణయోర్దీధీవేవీటామితి లోపే కర్తవ్యే న స్థానివత్ ॥ పూర్వవిధావితి కిమ్ - నైధేయః - నిపూర్వాద్ధాఞ ఉపసర్గే ఘోః కిః - ఆతో లోపః - ద్వ్యచః, ఇతశ్చానిఞ ఇతి ఢక్ - అల్లోపస్య స్థానివత్త్వే తు త్ర్యచ్త్వవ్యపదేశస్య చత్వారిరుద్ధత్వాద్ఢ్గ్నాత్ - న హి త్రి పుత్రో ద్విపుత్రివ్యపదేశం లభతే ॥ నన్వేవమపి విధిగ్రహణం వ్యర్థమ్ - పూర్వస్యేతిషష్ఠ్యా కార్యిత్వలాభాత్ కర్తవ్య ఇత్యర్థస్యాసిద్ధే ర్ముఖ్యత్వాదితి చేన్న - పూర్వస్య విధిః, పూర్వస్మాద్విధిః, ఇతి సమాసద్వయలాభార్థం విధిగ్రహణాత్ - యద్యప్యత్ర పఞ్చమీసమాసపక్షో మూలే నోక్తః - తథాపి పూర్వస్మాదపివి ధానే స్థానివద్భావ ఇతి పక్షే తు అద్యాయ ఇత్యాద్రిణత్వమి తి తద్దాదిప్రఘట్టకే స్ఫుటీభవిష్యతి ॥ అల్విధ్యర్థమితి ॥ తేన ప్రత్యేత్య ప్రవస్య సమ్ప్రసారణం న - ఉరణత్వస్య స్థానివత్త్వే సమ్ప్రసారణ పరత్వము - న సమ్ప్రసారణే సమ్ప్రసారణ ఇతి నిషేధాత్ - న

చోరదత్త్వంచరనిమిత్తంనేతివాచ్యమ్-అఙ్గాత్తిస్త్రపరిత్యయో
చరతద్విధానాత్ ॥ పూర్వస్మాదపి విధిః పూర్వవిధిరితి పఞ్చమీసమా
సాశ్రయణస్య ప్రయోజనంతన్వన్తి, తన్వతే. ఇహాయణాద
తస్య స్థానివద్భావాన్నిట్. అత్ర హితనిత్యఙ్గంనిమిత్తం. తచ్చ
స్థానిభూతాదుకారాత్పూర్వమితి॥ నన్విదంన ప్రయోజనమ్.
బహిరఙ్గస్యయణోఽసిద్ధత్వాదిడాగమస్యాప్రసక్తేః.
వచనాదానన్తర్యఇతినిషేధః. యత్రాన్తరఙ్గేబహిరఙ్గేవాఽచో
రానన్తర్యమితిహరదత్తాది మతేనిషేధప్రవృత్తావపి ఉత్తరకా
ర్యాయత్రానన్తర్యమాశ్రితం తత్రబహిష్ట్వప్రకృతిఇష్టిర్నేతితై
యటమతేతదభావాత్ ॥ నచైవమప్యపి చఙ్క్రమితప్రయోజనం
భవత్యేవ. ఇహహి అన్తరకారస్య చకారస్య చాతో గుణఇ
తిపరరూపత్వేతస్యచపరాదివత్త్వాభావాత్ ఝుగ్రహణేనగ్రహణే
నటిపిబత్యస్తైతిజాస్ప్రాప్తః. ణిలోపస్యఎకాదేశస్యవాస్థాని
వద్భావాన్నభవతీతివాచ్యమ్. వేత్తేస్తిజ్వానన్తరోఝస్స్థవ్య
వతీతి తత్సాహచర్యాదత్రస్త్రాదపి ఝఏవఝుగ్ఘస్యవిధానాత్.
నచనిచాసాహచర్యాల్లుజఏవగ్రహణమస్త్విత్యాశఙ్క్యమ్. విప్ర
తిషేధపరమిదంపరసాహచర్యస్యజలీయస్త్వాత్. నచైవమప్య
తధ్యస్త్రాదత్యదాదేశంవాచకాయపఞ్చమీసమాసపక్షేఅవశ్య
కఇతివాచ్యమ్-చజకారస్యఅన్తరకారస్యచఅతోగుణఇతిపర
రూపేకృతేఝస్యాభావాదాదేశాప్రసక్తేః-అత్రత్వేకాదేశస్య
పరాదివత్త్వాజ్ఝుగ్రహణేనగ్రహణంనభవతి. ఆశ్రిధా అస్త్రాది
వద్భావాప్రవృత్తేః-అన్యథాఅయజేఇన్ద్రమిత్యాద్యదాసవర్ణదీ
ర్ఘాదుర్వారస్యాత్-అస్తువాపరాదివత్త్వవత్తథాపిఝకా
రస్యత్వాద్యదాదేశకర్తృస్యఅన్తాదేశోనస్థానివత్-అశ్వి
ధిత్వాత్-తస్మాత్పఞ్చమీసమాసపక్షేనిరర్థకఏవేతిచదత్రా
హుః-పఞ్చమీసమాసప్రయోజకతయాఅపిపదమిత్యుదా
హృతోభగవతస్తు నేహసాహచర్యంవిముఖతయాత్
స్మృతమ్-ప్రత్యేకసాతిసూత్రేకృతోఽర్థగ్రహణాద్ఙ్గా
కారసాహచర్యంశసర్వత్రాశ్రీయతే-ఏతంచభవతీత్యుక్త

ర్ధమిదం - వకసమిత్యో ఉజాదేశః స్థానివత్త్వాన్ స్థానిభూతా

[illegible]

తతః పూర్వత్వేన దృష్టస్య విధౌ కర్తవ్యే - ఇతి స్థానివద్భావే ప్రాప్తే.

న పదాన్తద్విర్వచనవరెయలోపస్వరసవర్ణానుస్వార దీర్ఘజశ్చర్విధిషు ॥ ౧ ॥ ౧ ॥ ౫౮ ॥ పదస్య చరమావయవే ద్విర్వచనాదౌ చ కర్తవ్యే పరనిమిత్తోఽజాదేశో న స్థానివత్ ॥ ఇతి స్థానివద్భావనిషేధః.

స్వఆదేశాపత్తిం తాత్పర్యగ్రాహ్యా॥ అతః పూర్వత్వేన దృష్టస్యే తి॥ పూర్వత్వస్యోపలక్షణం నతు విశేషణమితి భావః.

న పదాన్త - పదాన్తాదీనాం చరమాన్తానాం ద్వన్ద్వః - తతో విధిశబ్దేన కర్మషష్ఠ్యన్తస్య సమాసః - విధిశబ్దశ్చ భావసాధనో విధానం విధిః - నచ ద్వన్ద్వాన్తే శ్రూయమాణత్వాత్ ప్రత్యేకం సమ్బధ్యతే॥ పదస్య చరమావయవ ఇతి॥ వృక్షం వేత్తీతి వృక్షవిః - వృక్షం వాతీతి వృక్షవాః - తయోశ్చ వృక్షవ ఇతి - తతో విచ్ - వృక్షవ్ - ఇహ లోపాత్ పూర్వస్య టిలోపస్య - టిలోపస్య స్థానివత్త్వాత్ - నచ సుబన్తాత్ ణిజితి పరత్వాది ష్టే అన్తర్వర్తిసుపాపదత్వాత్ నపదాన్తేతి నిషేధః స్యాత్ - విధేయస్యావ్యవస్య పదావయవత్వాత్ - పదాన్తస్యస్థానే విధానేతి వ్యాఖ్యానేతు నపదాన్తేతి స్థానివత్త్వనిషేధాత్ శ్లో కభ్యాదేవేత్యాదిషు సోరమాయాంస్థితావ॥ ద్విర్వచనాదా విఇతి॥ యలోపాదయ ఆదిశబ్దార్థాః - పరే ఇతిసుపరో యాజా దేశః సనస్థానివదితి వ్యాఖ్యేయమ్ - సహావితత్వధాతే ఉపిని పాతనాద్ద్వన్ద్వః - సప్తమ్యలుక్ చ.

అథో వా హర కాని ॥ సుదాన్తే - కాని సన్తి - కోస్తః - ఇహ యకారావాదేశయోః కర్తవ్యయోః శ్నసోరల్లో పోన స్థానివత్ - నచేకారాకారయోః స్థానిభూతావతః పూర్వత్వభావాదేవ అల్లోపస్థానివదితి వాచ్యమ్ - వాక్యా దేశోద్ధత్యవాదానిసంనిపాతే ఇతి పత్తేః స్థానిభూతావతః పూర్వవత్సత్త్వాత్ - యద్వా గోచరః గోచరత్యాదౌ కార స్యాతకోఽక్తత్వే అత ఇత్యల్లోపాన స్థానివదిత్యాహార్యమ్ -

త్రిహ లోపస్థానికాకారాత్పూర్వత్వేన దృష్టత్వాదో కారస్య
ద్విర్వచనం - సుధ్యుపాస్యః - నాజానన్తర్య ఇతి నిషేధా ద్వ్యవహిత
జ్ఞపరిభాషాత్రినప్రవర్తతే - స్థానివద్భావనిషేధసామర్థ్యాచ్చ
ప్రవంశ్వదిదన్యత్రాప్యూహ్యమ్ ॥ వా - యాయావరః - యా
తేర్యఙన్తాదచ్ప్రత్యయ ఇతి వర - అతో లోపః - తస్య అతో లో
ప ఇతి చేత్ప్రలోపే కర్తవ్యే నస్థానివత్ ॥ యలోపే - యాతిః -
యాతేర్యఙన్తాత్ క్తిచ్ - అతో లోపః - యలోపః - అల్లో
పస్య స్థానివత్త్వాదాతో లోపః - యలోపః - నచ పునరాలో
పః ప్రసజ్యేత - తస్యాల్లోపస్యాసిద్ధత్వాత్ - స్థా
నివద్భావాచ్చ - నను యది యలోపవిధింప్రతి స్థానివత్త్వనిషే
ధస్తర్హి కథం వాయ్వోరితి - ఉచ్యతే - అసిద్ధంబహిరఙ్గమిత్య
యలోపోఽసిద్ధత్వాన్న యలోపః - నచ వాచ్యానన్తర్య ఇతి నిషే
ధః - తత్ర కార్యేఽచ ఆనన్తర్యం యత్ర తత్రైవ తదభ్యుపగమా
త్ - కించాత్ర న్యగ్రోధే యలోపేషు లోపాజాదేశ ఏవ న స్థానివ
దితి వార్తికమస్తి - తేనాన్యస్థానివదనభవతీతి దోషః ॥ స్వరే - తి
త్తకః - ఈకారస్య తితిక్ష్యవాత్త త్వే కర్తవ్యే నసూఽలో లో
పోన స్థానివత్ నచ లితీత్యారభ్యాపూర్వమ్ - కారక ఇత్యా
దౌ సావకాశత్వాత్ ॥ సవర్ణానుస్వారయోః - శిణ్ఢి - శ్నసోరల్లో
పో న స్థానివత్ - యద్యప్యనుస్వారో న స్థాని భూతాదచః పూర్వ
ఇతి తస్య పరసవర్ణే కర్తవ్యే అల్లోపస్య స్థానివత్త్వప్రసఙ్గ ఏవ
నాస్తి - తథాపి స్థానివద్భావాదనుస్వారోఽపి దృష్ట ఇత్యనేన
వచనప్రసఙ్గ ఇత్యాహుః - నను సవర్ణగ్రహణమాత్రేణానుస్వా
రోఽపస్యేష్టశ్క్ష్ణత ఇతి కిమనేన పృథగనుస్వారగ్రహణేన -
సత్యమ్ - పృథగ్గ్రహణాభావే యత్ర పరసవర్ణ ప్రవృత్తిస్తత్రైవ స్యా
న్నాన్యత్ర - తథాచ యత్ర న పరసవర్ణ ప్రసఙ్గః శింషన్తీత్యాదౌ
తత్ర స్థానివద్భావం నిషేద్ధుమనుస్వారగ్రహణమ్ - ఏవం యత్ర
పరే జాదేశస్య ప్రసఙ్గో నాస్తి యాతీత్యాదౌ తత్రయలో
పే స్థానివద్భావం నిషేద్ధుం వరగ్రహణాత్ పృథగ్యలోపగ్రహ
ణం కృతమితి జ్ఞేయమ్ ॥ దీర్ఘ - ప్రతిదీవ్నా - ఖాదితేతి దీర్ఘే కర్త

ర్వ్యే అల్లోపానస్థానివత్ - యణాదేశస్య స్థానివద్భావత్వేన లోపాజాదేశయోః స్థానివత్త్వ [illegible] - [illegible] ఉపధాయాం చేతి దీర్ఘాపత్తిః [illegible] సిద్ధమ్ - ॥ జశ్ [illegible] - అదసఙ్గ్రహః - అదేః [illegible] ఘనసీతి ఘస్లా దేశ ఘసి [illegible] ఉపధాలోపః - [illegible] ఉపధాలోపాన స్థానివత్ - సమాన [illegible] ఉపధా [illegible] సమానాగ్నిః [illegible] పూర్వస్థానివద్భావా [illegible] - [illegible] యాం నేటీతి [illegible] - తథాహి - [illegible] దిశా [illegible] - [illegible] ఉపధా [illegible] - [illegible] - [illegible] - [illegible] - యదు పూర్వస్థానివ [illegible] - [illegible] - జష్టుః - జక్షుః - [illegible] - ఉపధా [illegible] - [illegible] పూర్వత్రాసిద్ధః స్థానివత్ [illegible] ప్రతిషేధః [illegible] లోపః [illegible] స్థానివద్భావశ్శైత్యవకాశోల్లోపః

ఝలాంజశ్ఝశి ||౮||౪||౫౩|| ఇతిధకారస్యదకారః.

అదర్శనంలోపః ||౧||౧||౬౦|| ప్రసక్తస్యాదర్శనం లోపసంజ్ఞంస్యాత్ - సంయోగాన్తస్యలోపః ||౮||౨||౨౩|| సంయోగాన్తం యత్పదం తదన్తస్యలోపస్స్యాత్ || ఇతి యలోపే ప్రాప్తే - యణః ప్రతిషేధో వాచ్యః.

యణో మయో ద్వే వాచ్యే || మయ ఇతి పఞ్చమీ యణ ఇతి

అదర్శనంలోపః - [illegible] దర్శనం [illegible] లోపసంజ్ఞం [illegible] ఉచ్చారణమ్ - న త్వేవం [illegible] ప్రసక్తస్య [illegible] ప్రయో క్తృత్వా [illegible] - అర్థాద్బాధః - [illegible] ప్రసక్తస్యేతి ||

ఇహ [illegible] ప్రసక్తస్యేత్యుక్తమ్ - ద ధిమధ్వత్ర [illegible] - అస్మిన్ [illegible] దర్శనమ్ [illegible] ప్రత్యయలక్షణం [illegible]

సంయోగాన్తస్య || [illegible] || అలోఽన్త్యస్య పరిభాషయా [illegible] - యద్యపి [illegible] ధిలాభాత్పూర్వం యోగాన్తస్యేత్యేవ [illegible] - తథాపి [illegible] - సంయోగసంజ్ఞోపాత్తే [illegible] లోపం [illegible] సంయోగాన్తా [illegible] యస్యేత [illegible] సలాభాత్పదస్య గ్రహణమితి [illegible] రమాయాం స్థితమ్.

|| యణః ప్రతిషేధ ఇతి || నాయం [illegible] - యణ్లోపస్య [illegible] - ఝలాంఝశీత్యతో ఝ [illegible] ఝలి పదలోపో విధీయత ఇతి - అస్య [illegible] లోపకర్తవ్యే బహిరఙ్గస్య యణోఽసిద్ధత్వమితినా - [illegible] సిద్ధాన్త [illegible] లోపం న భవతీతి [illegible]

ఉక్తేరితరేషాం యకారస్యాపి ద్విత్వమ్॥

తదిత్థం ధకారయకారయోర్ద్విత్వవికల్పాచ్చత్వారి రూపాణి. ఏకధమేకయమ్. ద్విధం ద్వియమ్. ద్విధమేకయమ్. ఏకధం ద్వియమ్.

త్యకాలవషష్ఠ్యవగమాత్. నచవాచానానన్తర్యమితి విశేషః. ఉత్తరకాలప్రవృత్తేర్లోపే అచామానన్తర్యాభావాత్. తదుక్తం. అసంయోగాన్తలోపే యణః ప్రతిషేధః. నవాఝలో లోపాద్ప్రహారద్గ్రహణాద్వేతి.

॥చత్వారి రూపాణీతి॥ ఇత్థం ధకారస్యాన్త్యైవ ద్వితీయే కృతే పూర్వత్రాసిద్ధీయమద్విత్వ ఇతి జశ్త్వస్యాసిద్ధత్వాభావేన తస్య ఝలాం జశ్ఝశీతి జశ్త్వే కృతే ద్విత్వప్రవృత్తౌ రూపాధిక్యమపి. అత్ర కేచిదాహుః. ఉకారాత్పరస్య యకారద్విత్వే కృతే పునరుకారాత్పరస్య యకారద్విత్వం న భవతి, నిమిత్తాభావాదా-శ్రయాన్నేదముక్తమితి. తేషాం తు దాదిగ్రామే ప్రవృత్తస్య త్రిధకారత్వస్య అచః పరస్మిన్నితి స్థానివద్భావాన్నన్తరంప్రా-రణమిత్యనాదిష్ట్వాం నేతి సమాధానగ్రన్థస్యామూలత్వాద్విరుద్ధత్వా-చ్చ తన్నిమిత్తస్య లిటో భిదాభావాదతిదిశ్. అన్యథా ధకా-రస్య జశ్త్వే కృతే పూర్వత్రాసిద్ధీయమద్విత్వ ఇతి జశ్త్వస్యాసిద్ధ-త్వాభావాద్ధకారే పునర్ద్విత్వం భవత్యేవ. వ్యక్తిభేదాత్. అత ఏవ నుంయస్తైర్యాదౌ పరత్వాద్ద్విత్వం భావ్యత్వాదుదాహృ-తమ్. షట్సన్త ఇత్యత్ర నకారస్య ద్విత్వం సిద్ధం పూర్వత్రా-సిద్ధీయమద్విత్వ ఇతి మనోరమాయాముక్తమ్. ఏవం యకారేఽపిద్విత్వస్య పునః ప్రవృత్తౌ న క్షతిర్భావః. అష్టమిత్యత్ర స్వరస్య స్థానిద్విత్వప్రసఙ్గాచ్చ స్థానాద్యనతిదేశాత్ ప్రత్యుదాహరణ. యత్తూక్తం మనోరమాయామ్. ఏకవాక్యత్వాత్ ద్విత్వంనస్యదబప్రవర్తత ఇత్యేకః పూర్వపరయోరితిసూత్ర-ప్రోక్తసిద్ధాన్తత్వాదేకం పునర్ద్విత్వప్రవృత్తి రస్యధా-వ్యాకరణముక్తేంత్యాది. తథనతద్యానబద్ధనమ్. తద్రాధా-ప్రాప్తప్రత్యక్షేనస్యధిత్యర్థస్య ప్రయోగగణాదిషు

సుధ్యుపాస్యః - మధ్వరిః - ధాత్రంశః - లాకృతిః.

సుస్థానికత్వంపాద్యస్తు ప్రయోగాన్తరఇత్యాశఙ్క్య జ్యోతిష్టో మాదశాస్త్రదృష్టాన్తేన ప్రయోగాన్తరేఽపి గుణాదిశాస్త్రప్ర వృత్తేరేవసిద్ధాన్తితత్వాత్తు సకృద్వ్యాఖ్యాన్తప్రవృత్తేః - ఆసమాప్తే రావృత్తిరపి ప్రకృతేనదోషః - నహి అనన్తకార్యసహితప్రయో గవ్యక్తశక్యత్వాత్ తద్వ్యాఖ్యానైకరత్నమస్య పరినిష్ఠితప్రయోగస్యా భావాత్ తద్వ్యాఖ్యాస్యానుష్ఠానకత్వాపత్త్యాదోషః - ప్రకృ తేతు నానాపి ద్విత్వస్య వైకల్పికత్వేన యావచ్ఛక్తిద్విత్వేన హి ప్రయోగస్య పరినిష్ఠితత్వేన తేనైవశాస్త్రస్య కృతార్థ త్వాత్ - నిరవాలోరిలోద్విత్వస్యతు నిత్యత్వాదాసమాప్త్యావృత్తేః - తంఢద్వి శాస్త్రానుకల్పనీయాయాం లాఘవాత్ ప్రథమప్రవృ త్తా ... వేవప్రశాస్త్రకల్పనాదనర్థ్యసంగ్రహణంప్రత్యాఖ్యాతే ... తఏవ సర్వస్యద్విత్వస్యాపివపునఃపునః ప్రవృత్తిరిత్యాహుః - నచైవమపిసత్ సవర్ణఇతిశాకలేన రూపాన్తరదుస్థితిరితివాచ్యమ్. సిద్ధాసేరన్నిషేధాత్ - నచనిత్యసమాసఏవతన్నిషేధఇతివా చ్యమ్ - సిన్నిత్యసమాసయోశ్శాకలప్రతిషేధఇతివార్తికస్థనిత్య గ్రహణస్య భాష్యేప్రత్యాఖ్యాతత్వాత్ - మనోరమాయాం తు దశేన్నదర్శనాదత్ర తెరస్యద్విర్వం నేత్యాశయేన సకారద్వి త్వం నాష్టౌ - విసర్గద్విత్వేన షోడశేత్యుక్తమ్॥ ద్వైధమితి॥ మధ్వ రి ధస్యజశ్త్వనదర్శనాద్ధద్వయంనాస్తి - తథాపిభూతపూర్వ మాశ్రిత్యైవముక్తమ్.

సుధ్యుపాస్యఇతి॥ కర్తృకరణేకృతాబహులమితి తృతీ యాసమాసః - నవ్యూహాయణేవదుర్లభః - సుధీశబ్దస్య ధ్యాయ తేర్వృద్ధ్వినారణేన నిష్పన్నత్వేన సమ్ప్రసారణాచ్చేతి పూర్వ రూపాపత్తేరితిచేత్ - మైవమ్ - సమ్ప్రసారణపూర్వత్వే సమా నాఙ్గగ్రహణమితివార్తికోక్తేః సమ్ప్రసారణస్థానికస్యాతభా వాత్ - నచైవమపి నధీసుధియోరితియణ్నిషేధశ్శఙ్క్యః - అ ఙ్గత్వేనప్రత్యయేపరతఏవతన్నిషేధస్యప్రవృత్తేః - సుధీత్య స్యావర్ణ్య సుధి పరతఏవయణ్నిషేధాత్॥ ధాత్రంశఇతి॥ ౨౦)

నాదిన్యాక్రోశే పుత్రస్య ॥ ౮ ॥ ౪ ॥ ౪౮ ॥ పుత్రశ
బ్దస్యన ద్విత్వం ఆదినీశబ్దే పరే ఆక్రోశే గమ్యమానే - పుత్రాది
నీత్వమసి పాపే - ఆక్రోశే కిమ్ - తత్త్వకథనే ద్విర్వచనం భవ
త్యేవ - పుత్త్రాదనీ స్యమసి వ్యాఘ్రి.

తత్పరే చ ॥ పుత్రపుత్రాదినీత్వమసి పాపే.

వాహతజగ్ధ్యోః ॥ పుత్త్రహతీ - పుత్రహతీ - పుత్త్రజగ్ధీ - పుత్రజగ్ధీ ॥

త్రిప్రభృతిషు శాకటాయనస్య ॥ ౮ ॥ ౪ ॥ ౫౦ ॥ త్రిప్ర
భృతిషు వర్ణేషు సంయుక్తేషు వాద్విత్వం స్యాత్ - ఇన్ద్ర్రః ఇన్ద్రః - రా
ష్ట్ర్రమ్ - రాష్ట్రమ్.

సర్వత్ర శాకల్యస్య ॥ ౮ ॥ ౪ ॥ ౫౧ ॥ ద్విత్వం న - అ
ర్కః - బ్రహ్మా.

దీర్ఘాదాచార్యాణామ్ ॥ ౮ ॥ ౪ ॥ ౫౨ ॥ ద్విత్వం న - దా
త్రమ్ - పాత్రమ్.

రేఫస్యాప్యస్తు - ద్విర్వచనం త్రింశాం హర్య్యమితి నాశఙ్క్యమ్ - త్రే
సనిమిత్తత్వాదేవ రేఫస్య ద్విత్వబాధనాత్ - సుధ్యుపాస్య ఇ
త్యాదౌ తు స్థానివత్త్వేన నిమిత్తత్వముక్తేన బాధ్యతే - ఉపాది
త్యుక్తస్య వా ... మపి తు పుస ఇత్యాదిషు ద్విత్వాభావః -
తకారస్య తు ద్విత్వం భవత్యేవ - తద్ద్విత్వే వైరూప్యం ద్రష్టవ్యమ్.

నాదిని - స్త్రీ ... క్రోశః ... ఉదాహరణం ॥ పుత్రాదినీతి ॥ ఇదానీం పుత్రాన్ ఖాదసి.

తత్పరే చేతి - ఆదినీపరే యః పుత్రశబ్దస్తస్మిన్ పరే
ఽపి పుత్రశబ్దస్య న ద్విత్వమిత్యర్థః.

వాహతేతి - ద్విత్వాభావ ... ఇదం నారత్ను
వేత్యర్థః - అన్యథా హతజగ్ధ్యోః పరతః పుత్రశబ్దస్య వా
నదేతి ద్విత్వమ్ - నాన్యపదమిత్యాదివ ... వాత్తదర్థం
పూర్వవిధేయమేవేదమిత్యాహుః ॥ పుత్రహతీతి ॥ పుత్రో హ
తో యయా సా - అస్యాం పూర్వపదాద్యుదాత్తత్వే - ఏవం పు
త్రో జగ్ధో యయా సా పుత్రజగ్ధీ.

అచో రహాభ్యాం ద్వే ॥ ౮ ॥ ౪ ॥ ౪౬ ॥ అచః పరాభ్యాం రేఫహకారాభ్యాం పరస్య యరో ద్వే వా స్తః - హర్య్యనుభవః - నహ్య్యస్తి.

హలో యమాం యమి లోపః ॥ ౮ ॥ ౪ ॥ ౬౪ ॥ హలః పరస్య యమో లోపః స్యాద్వా యమి - ఇతి లోపపక్షే ద్విత్వాభావపక్షే చైకయకారం రూపం తుల్యమ్ - లోపారమ్భఫలం తు ఆదిత్యో దేవతాస్య ఆదిత్యం హవిః - యమాం యమీతి యథాసంఖ్యవిజ్ఞానాన్నేహ - మాహాత్మ్య్మ్.

అచో రహాభ్యామ్ - అచః కిమ్ - హ్నుతే ఇత్యాదౌ నకారస్య మాభూత్.

హలో యమామ్ - హలః కిమ్ - న్యయ్యమ్ - ఇహ యకా రాదీనాం యకారాదౌ పరే యథాసఙ్ఖ్యముదాహరణాన్య న్వేష్యాణి - సుద్ధ్యుపాస్యః - మద్ధ్వరిః - [illegible] ఇతి యః పరస్య యస్య ద్విత్వే కృతే అనేన లోపః - [illegible] దుగ్ధజుకే - కుర్యః - అత్ర [illegible] చో రహాభ్యామితి యస్య ద్విత్వే [illegible] సుగన్ధిః - [illegible] అత్ర [illegible] పరత్వాన్నేన [illegible] కారేణ సకారాణాం లోపః ॥ లోపస్య [illegible] ఇతి సూత్రే [illegible] ఇతి భావ ॥ లోపారమ్భఫలం [illegible] [illegible] యస్య [illegible] లోపే అనేన [illegible] ఆదిత్యమిత్యేకయకారం రూపం సిద్ధ్యతి - [illegible] లోపేన [illegible] సిద్ధ్యతీతి వాచ్యమ్ - ఆదిత్యో దేవతా [illegible] [illegible] యథాసఙ్ఖ్య [illegible] నాదితి ॥ [illegible] లోపారమ్భఫలాభావాత్ [illegible] ఉదాహరణాన్తరాన్వేషణే [illegible] సూత్రమిహ [illegible] ॥ మాహాత్మ్యమితి ॥ [illegible] లోపానర్థక్యం - హలో యమాం [illegible] సూత్రేణ మూర్ధన్య [illegible] మిత్యాదౌ రేఫాత్పరస్య లోపాపత్తేః.

ఏచోఽయవాయావః ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౭౮ ॥ ఏచః క్రమా
దయ్ అయ్ ఆయ్ ఆవ్ ఏతే స్యురచి ॥ తస్యలోపః ॥ ౧ ॥ ౩ ॥ ౯ ॥ త
స్యేతో లోపస్స్యాత్ ॥ ఇతి యవయోర్లోపో న- ఉచ్చారణసామ
ర్థ్యాత్ - ఏవంచేచ్ఛంజ్ఞాపీహాన భవతి · హరయే- విష్ణవే- నా
యకః- పావకః.

యస్మిన్ విధిస్తదాదావల్గ్రహణే ॥ సప్తమ్యన్తైఽల్గ్రహ
ణేవిశేషణీభూతైర్యో విధిరారభ్యతే స తదాద్యన్తయోః ॥ యేన వి
ధిరిత్యస్యాపవాదః ॥ వాన్తో యి ప్రత్యయే ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౭౯ ॥
యకారాదౌ ప్రత్యయే పరే ఓదౌతోరవ్ ఆవ్ ఏతౌ స్తః- గో
ర్వికారో గవ్యమ్- గోపయసోర్యత్ - నావా తార్యం నావ్యమ్-

॥ఏచః క్రమాదితి సస్య తైః యథాసఙ్ఖ్యసూత్రం వక్ష్య
మాణమితి- ప్రత్యాహారగ్రహణేషు తద్వాచ్యసరూపవర్ణ
గ్రహణాభ్యనగమఽపి ఽత్యర్థం బోధాత్ పూర్వభావిశాస్త్రార్థక్ష
సమాదాయ యథాసఙ్ఖ్యస్యాప్యత్ర వాచ్యత్వాత్ - అన్యథా
ఏచాం క్రమేణాయవాయావో న సిధ్యేరన్ - నైవమ్ - ఆన్తరత
మ్యేనాపి తత్సిద్ధేః- తథాహి- ఏచశ్చత్వారః- తత్ర సం
వృతాకారతాలవ్యస్య ఏకారస్య సంవృతాకారతాలవ్యోఽ
య్- సంవృతాకారోష్ఠ్యస్య ఓకారస్య తాదృశ ఏవ అవ్ - వి
వోక్త్యత్ర రభూయస్త్వేకారే ఇకారోఽర్ధమాత్రః
ఆకారస్త్వర్ధమాత్రః- ఏవమౌకారే ఉకారోఽర్ధమా
త్రః- ఆకారస్త్వర్ధమాత్ర ఏవ- ఏవంచ వివృతాకార
తాలవ్యస్య ఐకారస్య వివృతాకారతాలవ్య ఆయ్ - వివృతాకా
రోష్ఠ్యస్య ఔకారస్య వివృతాకారోష్ఠ్య ఆవ్.

వాన్తో యి ప్రత్యయే- యాతి కిమ్ - గోభ్యామ్- నౌ
భ్యామ్- ప్రత్యయే కిమ్- గోయానమ్॥ యకారాదావితి
న విధిరితి సూత్రస్యాపవాదభూతేన యస్మిన్ విధిస్తదాదా
వల్గ్రహణ ఇతి వార్తికేన లభ్యతే ॥ ఓదౌతోరితి॥
పూర్వసూత్రాదనువర్తతే ప్రతిస్థానిత్వేన నిర్ధారణా
దిత్యాశయః.

నావయోధర్మేత్యాదినా యత్.

గోర్యూతౌ ఛన్దస్యుపసంఖ్యానమ్॥ అధ్వపరిమాణే చ॥ గవ్యూతిః. ఊతియూతీత్యాదినా యూతిశబ్దో నిపాతితః. వాన్త ఇత్యత్ర వకారాద్ గ్రహణే విత్యత్ర యకారాద్యే పూర్వభాగే లోపో వ్యోరితి లోపేన వకారః ప్రశ్లిష్యతే తేనయూ యణవకారాన్త ఆదేశస్స్యాత్. వకారో న లుప్యత ఇతి యావత్.

ధాతోస్తన్నిమిత్తస్యైవ ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౮౦ ॥ యాదౌ ప్రత్యయే పరే ధాతోరేచశ్చేద్వాన్తాదేశస్తర్హి తన్నిమిత్తస్యైవ నాన్యస్య. లవ్యమ్. అవశ్యలావ్యమ్.

॥అధ్వేతి॥ భాష్యపఠితమిదమ్. గోర్యూతౌ లోకేఽవాదేశస్స్యాత్ సముదాయేనాధ్వనః పరిమాణం గమ్యతే చేదిత్యర్థః. గవ్యూతిస్త్రీ క్రోశయుగమ్ ॥ నిపాతిత ఇతి॥ క్తిన్నన్తత్వేన త్వర్థకః సనుగమ్యానామ్యస్యత్రిత్వేనాపదత్వాద్వ్యలోపాభావేఽపి గవ్యూతిరిత్యత్ర హలి సర్వేషామితి లోపశ్శాకల్యస్యేతి వా లోపస్స్యాదత ఆహ॥ వాన్త ఇత్యత్రేతి॥ వకారో న లుప్యత ఇతి॥ ఏవంచ హలి సర్వేషామితి సూత్రే వ్యోరిత్యనువృత్తావపి వకారం పరిత్యజ్య యస్య లోపస్స్యాదితి వ్యాఖ్యానస్యమానం ఫక్కితం. ఏతచ్చ తత్రైవ స్ఫుటీకరిష్యతే.

ధాతోస్తస్తన్నిమిత్తస్యైవ. పూర్వేణ సిద్ధే నియమార్థమిదమ్. పూర్వసూత్రమనువర్తతే ఏచ ఇతిచ. తచ్చ షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే. యోగ్యత్వాత్. నను సన్నిహితో ఽభిధానః. నహి స్యావజ్ఞవస్యైవ స్వయం నిమిత్తం భవతి. ఏవకారస్తర్హి వ్యస్తోఽవధారణార్థః. స్వర్థాభావాత్తన్నిమిత్తస్య ఏవోఽయమితి భవతి కింతు ధాతోరేవేతి విపరీతనియమస్స్యాద్యాద్యపి కి. తతశ్చ చాఽభ్యవ్య ఇత్యత్ర న స్యాత్ ధాతోస్తన్నిమిత్తస్యైవ సి స్యాద్వాయ్యతిత్యాదౌ. తదేతత్సర్వం పునఃపర్యాహ॥ యాదౌ ప్రత్యయే పరే ధాతోరేచశ్చేదిత్యాది॥ లవ్యమితి॥ లూ భావతో యత్. సార్వధాతుకార్ధధాతుకయోరితి గుణః॥ అ

తన్నిమిత్తస్యైవేతి కిమ్ - ఓయతే - ఔయత.

క్షయ్యజయ్యౌ శక్యార్థే ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౮౧ ॥ యాన్తాదేశనిపాతనార్థమిదమ్ ॥ క్షేతుం శక్యం క్షయ్యమ్ - జేతుం శక్యం జయ్యమ్ ॥ శక్యార్థే కిమ్ - క్షేతుం జేతుం యోగ్యం క్షేయం పాపం జేయం మనః.

క్రయ్యస్తదర్థే ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౮౨ ॥ తస్మై ప్రకృత్యర్థాయేదం తదర్థమ్ ॥ క్రేతారః క్రీణీయురితి బుద్ధ్యా ఆపణే ప్రసారితం క్రయ్యమ్ - క్రేయమన్యత్ - క్రయణార్హమిత్యర్థః.

లోపశ్శాకల్యస్య ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౧౯ ॥ అవర్ణపూర్వయోః పదాన్తయోర్యవయోర్లోపో వాఽశి పరే - పూర్వత్రాసిద్ధమితి

వశ్యగ్రహణమ్ ॥ ఓదనేచ్ఛకేతి [illegible] మయూరవ్యంసకా-
దిత్వాత్సమాసః - [illegible]
అవ్యయీభావేః పూర్వ [illegible]
వర్ణ మిత్యాకాఙ్క్షాయామ్ ॥ తన్నిమిత్తస్యేతి [illegible] ॥ ఏకదేశా-
[illegible] ॥ ఓ-
యత ఇతి ॥ అఙ్ పూర్వాద్ధాతోః [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ॥
[illegible]
[illegible]

క్షయ్యమితి ॥ క్షి క్షయే ఇతి ధాతోః [illegible] ॥ క్షేయమితి ॥
అర్హే కృత్యతృచశ్చేతి యత్.

॥ ప్రకృత్యర్థాయేతి ॥ [illegible]

లోపశ్శాకల్యస్య - అవర్ణపూర్వయోరితి - [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] - అ-
[illegible] కిమ్ - [illegible]
[illegible] స్థానివద్భావేన నిర్వాహః - పూర్వత్రాసిద్ధ [illegible] స్థానివదిత్య-
స్యాప్రవృత్తేః - నచైవమపి [illegible] లోప [illegible]

లోపశాస్త్రస్యాసిద్ధత్వాన్న స్వరసన్ధిః। హర ఏహి-హరయేహి। విష్ణ ఇహ - విష్ణవిహ। శ్రియా ఉద్యతః - శ్రియాయుద్యతః - గురా ఉత్కః - గురావుత్కః॥

కానిసన్తి కాన్త ఇత్యత్ర శ్నసోరల్లోపస్య స్థానివత్త్వేన యణాదేశప్రాప్తౌ న పదాన్తేతి సూత్రేణ పదాన్తవిధౌ తన్నిషేధాన్నస్తః॥

ఏకః పూర్వపరయోః ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౮౪ ॥ ఇత్యధికృత్య॥

ఆద్గుణః॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౮౭ ॥ అవర్ణాదచి పరే పూర్వపరయోః ఏకో గుణ ఆదేశస్స్యాత్సంహితాయామ్ - ఉపేన్ద్రః - రమేశః - గఙ్గోదకమ్.

ఉరణ్ రపరః॥ ౧ ॥ ౧ ॥ ౫౧ ॥ ఋ ఇతి త్రింశతస్సంజ్ఞేత్యుక్తమ్ - తత్స్థానే యోఽణ్ స రపరస్సన్నేవ ప్రవర్తతే - తత్రాన్తరతమ్యాత్ కృష్ణర్ద్ధిరిత్యత్ర ర్ తవల్కార ఇత్యత్ర ల్ - అచో రహా

భ్యామితి ద్విత్వమ్ - తత్రాప్తిరిత్యనువర్త్య అశాహలో విశేషణాత్ - లోపో వ్యోర్వలీతి లోపస్తు నశఙ్కనీయః ఏవం స్థానివత్త్వాన్నేతి న పదాన్తసూత్రే ఏవోక్తత్వాత్ ॥ హర ఏహీతి ॥ ఇహ ఓమాఙోశ్చేతి పరరూపం ప్రాప్తమ్.

॥ తన్నిషేధాదితి ॥ న చ స్థానివత్త్వనిషేధేఽప్యసిద్ధం బహిరఙ్గమిత్యల్లోపస్యాసిద్ధత్వాద్యణాదేశాప్రాప్తిరేవేతి వాచ్యమ్ - పదద్వయాశ్రితత్వేన తయోరేవ బహిరఙ్గత్వాత్ - నాజానన్తర్య ఇతి నిషేధాచ్చ.

ఉరణ్ రపరః - అనువాదే షష్ఠీ స్థానేయోగేతి పరిభాషయా అనువర్తితా షష్ఠీ స్థానే గ్రాహ్యా తతోఽనువర్తత ఇత్యాశయేనాహ ॥ తత్స్థానే యోఽణితి ॥ స్థానేఽన్తరతమ ఇత్యతోఽపి స్థానే గ్రహణమనువర్తతే - తేన ప్రసఙ్గాత్ స్థానాయామేవాణ్ రపరో భవతి - తదితరదావ్యచస్తై ॥ రపరస్సన్నేవ ప్రవర్తత ఇతి ॥ ఉః కిమ్ - ఈద్యతి - గేయమ్ - అణ్ కిమ్ - రీఙాదీనాం రపరత్వం మాభూత్ - రీఙ్కృతః - మాత్రీయతి - రిఙ్ - క్రియతే ॥ అన్తరతమ్యాదితి ॥ రేఫకారకస్థానాన్తరతమ్యస్య రేఫద్వారా ఋకా

ధ్యమితి ప్రాప్తే ద్విత్వం న. ఝరో ఝరి సవర్ణే ॥ ౮ ॥ ౪ ॥ ౬౫ ॥ హలః పరస్య ఝరో లోపో వా స్యాత్సవర్ణే ఝరి - ద్విత్వాభావే లోపే సత్యేకధమ్ - అసతి లోపే ద్విత్వే లోపే తయోరాద్యే ద్విధమ్ - సతి ద్విత్వే లోపే చాసతి త్రిధమ్ - కృష్ణర్ధిః - కృష్ణర్ద్ధిః - కృష్ణర్ద్ధ్ధిః - యణ ఇతి పఞ్చమీ మయ ఇతి షష్ఠీతి పక్షే వకారస్య ద్విత్వ[illegible] లస్య న చేతి - తేన తవల్కార ఇత్యత్ర రూపచతుష్టయమ్.

ద్విత్వం లస్యైవ కస్యైవ నోభయోరుభయోరపి ॥
తవల్కారాదిషు బుధైర్బోధ్యం రూపచతుష్టయమ్ ॥

వృద్ధిరేచి ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౮౮ ॥ ఆదేచి పరే వృద్ధిరేకాదేశః స్యాత్ గుణాపవాదః - కృష్ణైకత్వమ్ - గఙ్గౌఘః - దేవైశ్వర్యమ్ - కృష్ణౌత

రేణ స్థానసామ్యాదిత్యర్థః ॥ ప్రాప్తే ద్విత్వమితి ॥ యుధర్ద్ధస్యేతి భావః.

ఝరః - హలో యమాం యమి లోప ఇత్యతో హల ఇత్యనువర్తతే తదాహ ॥ హలః పరస్యేతి ॥ హలః కిమ్ - ప్రత్తమ్ - ఝర ఇతి కిమ్ - శార్ఙ్గిన్ - ఝరీతి కిమ్ - ప్రియఙ్క్ష్వా - అల్లోపోఽత్ర పూర్వత్రాసిద్ధే స్థానివన్న భవతీతి చకారస్య ఝకారపరో లోపః స్యాత్ - సవర్ణ ఇతి కిమ్ - తర్ప్తా - సవర్ణగ్రహణసామర్థ్యాద్యథాసఙ్ఖ్యమత్ర న భవతి - తేన శిణ్ఢీత్యత్ర ధస్య వికల్పేన లోపః సిధ్యతీతి దిక్ ॥ లోపో వేతి ॥ ఝయో హ ఇతి సూత్రాదన్యతరస్యామిత్యనువృత్తేః ॥ అసతి లోప ఇతి ॥ ద్విత్వాభావే ఇత్యనుషజ్యతే - ద్విత్వలోపయోరసత్త్వే ఇత్యర్థః ॥ త్రిధమితి ॥ యణో మయ ఇతి పక్షాన్తరేణ పునర్ద్విత్వే చతుర్ధమపి బోధ్యమ్.

వృద్ధిరేచి - పూర్వసూత్రాదాదిత్యనువర్తతే - తదాహ ॥ ఆదేచీతి ॥ కృష్ణైకత్వమితి ॥ కృష్ణేతి సంబోధనే పృథక్పదమ్ - ఏవం దేవేత్యపి - ఇత్థం చాత్ర షష్ఠీసమాసస్య ముఖ్యస్యాపేక్ష్యత్వాత్ [illegible] [illegible] [illegible] త్యమితి బోధ్యమ్.

ఏత్యేధత్యూఠ్సు॥౬॥౧॥౮౯॥ అవర్ణాదేజాద్యోరేత్యే
ధత్యోరూఠి చ పరే వృద్ధిరేకాదేశస్స్యాత్ - పరరూపగుణాప
వాదః - ఉపైతి - ఉపైధతే - ప్రష్ఠౌహః - ఏజాద్యోః కిమ్ - ఉపే
తః - మాభవాన్ప్రేదిధత్ - పురస్తాదపవాదన్యాయేనేయం వృద్ధి
రేఙి పరరూపస్యైవ బాధికా, న తు ఓమాఙోశ్చేత్యస్య - తేనా
వైహీతి వృద్ధిరసాధురేవ.

అక్షాదూహిన్యాముపసంఖ్యానమ్ - అక్షౌహిణీ సేనా.

స్వాదీరేరిణోః॥ స్వైరమ్ - స్వైరిణం శీలమస్యేతి

ఏత్యేధత్యూఠ్సు - అచిపరత ఇత్యనువర్తతే - ఏతచ్చ ఏ
త్యేధత్యోర్విశేషణమ్ - న తూఠః - అసంభవాత్ - అజ్గ్రహణఇ
త్యత ఆదిత్యనువర్తత ఏవ - అతో వ్యాచష్టే॥ అవర్ణాదేజాద్యో
రితి॥ ప్రష్ఠౌహ ఇతి॥ ప్రష్ఠం వహతీతి ప్రష్ఠవాట్ - వహశ్చేతి ణ్విః -
వాహ ఊఠ్ - గుణాపవాదతయా అనేన వృద్ధిః॥ ప్రేదిధదితి॥ ప్ర
పూర్వస్యైధతేర్ణ్యన్తస్య లుఙిరూపమ్ - న మాఙ్యోగ ఇత్య
డాగమాభావః॥ పురస్తాదితి॥ పురస్తాదపవాదా అనన్తరాన్
విధీన్ బాధన్తే నోత్తరానితి న్యాయేనేత్యర్థః.

॥అక్షాదితి॥ ఆదిత్యనువర్తతే - అచీతి చ - తేన పూర్వపరయో
స్స్థానే ఏకాదేశో భవతి - ఏవముత్తరత్రాపి వ్యాఖ్యేయమ్॥ అక్షౌహిణీతి॥ ఊ
హస్సమూహః సోఽస్త్యస్యామ్ ఊహినీ - అక్షాణామూహినీతి విగ్ర
హః - పరిమాణవిశేషవిశిష్టా సేనా అక్షౌహిణీ - పూర్వపదా
త్సంజ్ఞాయామితి ణత్వమ్ - అక్షాణామిత్యస్యోహశబ్దేన సమా
సే కృతే త్వక్షౌహిణీత్యేవ భవతి - నను కథం వృద్ధిః - అన్తరఙ్గే
ణ గుణేన బాధాత్ - అపవాదభూతయాఽపి వృద్ధ్యా ఊహిని
శబ్దేన విగ్రహే చరితార్థత్వాత్ - యథోక్తం ప్రాక్ - యదప
వాదోఽన్యత్ర చరితార్థస్తర్హి అన్తరఙ్గేణాపి బాధ్య
త ఇతి.

స్వాదీరేరిణోః - ఈరేరిణోరితి స్వాదితో ఽపపాఠః
స్వైరితి తస్యాన్తస్య అస్త్రియాం వృద్ధ్యభావప్రసఙ్గాత్ - ఈరిణ్
గ్రహణస్య ఫలమాహ॥ స్వైరిణమితి॥ యద్వా స్వైరమి

స్వైరీ - స్వైరిణీ.

ప్రాదూహోఢోఢ్యేషైష్యేషు - ప్రౌహః - ప్రౌఢః - అర్థవద్గ్రహణే నానర్థకస్య గ్రహణమ్ - (ఇత్యేతిసూత్రే రాదేః పృథగ్భ్రిజ గ్రహణాత్ - తేన ఊఢగ్రహణే క్తాన్తమేవ గృహ్యతే - నతు వత్వన్తస్యైకదేశః - ప్రౌఢవాన్ - ప్రౌఢిః - ఇష ఇచ్ఛాయాం తుదాదిః - ఇష గతౌ దివాదిః - ఇష ఆభీక్ష్ణ్యే క్ర్యాదిః - ఏషాం తు ణిజ్యతిచ ఏష ఏష్య ఇతి రూపే తత్ర పరరూపే ప్రాప్తే అనేన వృద్ధిః - ప్రైషః - ప్రైష్యః - యస్తు ఈష ఉఞ్ఛే, యశ్చ ఈష గతిహింసాదర్శనేషు, తయోర్దీర్ఘోపధత్వాత్, ఈషః, ఈష్యః - తత్రాద్గుణే ప్రేషః ప్రేష్యః.

ఋతేచ తృతీయాసమాసే - సుఖేన ఋతః సుఖార్తః - తృతీయేతి కిమ్ - పరమర్తః.

ప్రవత్సతరకమ్బలవసనదశార్ణానామృణే - ప్రార్ణమ్ - వత్సతరార్ణమ్ - ఇత్యాది - ఋణస్యాపనయనాయ యదన్య

త ఇతి భాష్యే తేన స్వశబ్దస్య సమాసే స్వాదీరతి వృద్ధౌ కృతాయాం పశ్చాద్ఙీ యదానిః - యదాతు స్వైరీ యోని ప్రత్యయస్తేన ఈరిణ శబ్దేన స్వశబ్దస్య సమాసః - తదాపి తదేకదేశ ఈరశబ్దో౽స్త్యేవేతి పృథగీరగ్రహణం వ్యర్థం స్యాదితి భావః ॥ స్వైరీతి ॥ సుప్యజాతావితి ణినిః - ఉపపదసమాసః ॥ స్వైరిణీతి ॥ జీతః ప్రాగ్భాగ్యవారిన్ శబ్దమాదాయ వృద్ధిః - కేచిత్తు లిఙ్గవిశిష్ట పరిభాషయా ఈరిన్ వృద్ధిరిత్యాహుః - తన్నిష్ఫలమ్ - నానర్థకస్యేతి ఉపస్థితస్యార్థస్య శబ్దం ప్రతి విశేషణత్వసమ్భవే త్యాగాయోగాదితి భావః.

ప్రైష్య ఇతి ॥ ఏష సహాయాదేష్య౽ఏష్యవద్యాదేశ్య హ్యతే - తేన ణ్యన్తాదిషేః క్విప్యప్యపి పరరూపమేవ - నతు వృద్ధిః - ప్రేష్యకః - లఘూపధగుణమాశ్రిత్యాహ ॥ తయోర్దీర్ఘోపధత్వాదితి ॥

ప్రవత్సతరేతి ॥ ఇహ కేచిద్వత్సశబ్దం వత్సరశబ్దం చ ప్రఠన్తి - తచ్చ భాష్యాదావదృష్టత్వాదుపేక్ష్యమ్ ॥ వత్సతరార్ణ

దృణం క్రియతే తదృణార్ణమ్. దశార్ణో దేశః - నదీ చ దశార్ణా - ఋణశబ్దో దుర్గభూమౌ జలే చ.

ఉపసర్గాదృతి ధాతౌ ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౯౧ ॥ అవర్ణాన్తాదుపసర్గాదృకారాదౌ ధాతౌ పరే వృద్ధిరేకాదేశస్స్యాత్ - ఉపార్ఛతి ॥

అన్తాదివచ్చ ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౮౫ ॥ యోయమేకాదేశస్స

మితి ॥ తకారమకారయోర్ద్విర్వచనవికల్పాచ్చత్వారి రూపాణి. రేఫాత్పరస్య తు అచో రహాభ్యామితి ద్విత్వే యణో మయ ఇతి వచనాన్తరేణ పునర్ద్విత్వే ఏకణం ద్విణం త్రిణమితి ద్వాదశ. ఖండస్వర ఇతి నకారస్య ద్విత్వే చతుర్వింశతిః - నచేహ శరోఽచీతి ద్విత్వనిషేధశ్శఙ్క్యః. తస్య శరో ద్విత్వమాత్రవిషయత్వాత్ - అత ఏవ ఖయశ్శర ఇతి వార్తికస్య వత్సరః అప్సరాః ఇత్యుదాహరణం భాష్యే దత్తమ్ - నచ వదేశ్స్త్రప్రత్యయే పరతశ్చర్త్వే కృతే తస్యాసిద్ధత్వాత్తస్య ఖయః పరత్వం నేతి శఙ్క్యమ్ - పూర్వత్రాసిద్ధీయమద్విర్వచన ఇత్యుక్తేః - అత ఏవ మనోరమాయాం కుట్పన్త ఇత్యత్ర టకారాత్పరస్య ద్విత్వం స్వీకృతమితి దిక్.

ఉపసర్గాదృతి - ఉపసర్గాదితి కిమ్ - ఖట్వర్ఛతి - ఋతి కిమ్ - ఉపేతః - తపరకరణముత్తరార్థమ్ - ఇహ దీర్ఘ ఋకారాదౌ ధాతౌ రసమ్భవేన వ్యావర్త్యాలాభాత్ - ధాతౌ కిమ్ - ఉపార్కః - నన్వయముపేత్యుపసర్గ ఏవ న భవతి - క్రియాయోగ ఏవోపసర్గత్వాత్ - ఉపగతః ఋకార ఇతి విగృహ్య క్రియాయోగత్వసమ్పాదనేఽపి యత్క్రియాయుక్తా ధాతవస్తం ప్రత్యేవ గత్యుపసర్గసంజ్ఞా ఇతి ఋకారం ప్రత్యనుపసర్గ ఏవ - తథా చాకృతేఽపి ధాతుగ్రహణే ఋకారాదౌ ధాతావేవ వృద్ధిర్భవిష్యతి - ఉపసర్గేణ ధాతో రాక్షేపాత్ - నత్వేతి చేత్సత్యం - అత ఏవ యోగవిభాగేన పునర్విధానార్థమిత్యనుపదం వక్ష్యతీతి న కాశ్యనుపపత్తిః.

అన్తాదివచ్చ - ఇహ ఏకః పూర్వపరయోరిత్యనువర్తతే -

పూర్వస్యాన్తవత్పరస్యాదివత్త్వాదితి రేఫస్య పదాన్తత్వే - ఖరవసానయోర్విసర్జనీయః ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౧౫ ॥ ఖరి అవసానే చ రేఫస్య విసర్జనీయస్స్యాత్పదాన్తే - ఇతి విసర్గప్రాప్తౌ - అన్తవద్భావేన పదాన్తస్య న విసర్గః - ఉభయథర్క్షు కర్తరి చ షి శేషతయోరిత్యాదినిర్దేశాత్ .

ఉపసర్గాదృతి ధాతోరాక్షేపసిద్ధే ధాతావితి యోగవిభాగేన పునర్వృద్ధివిధానార్థమ్ - తేన బుత్యేక ఇతి పాక్షికో౽పి వృద్ధిరిత్యభావో౽త్ర న భవతి.

వా సుప్యాపిశలేః ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౯౨ ॥ అవర్ణాన్తాదుపసర్గాదృకారాదౌ సుబ్ధాతౌ వృద్ధిర్వాస్యాత్ - ఆపిశలిగ్రహణం పూజార్థమ్ - ప్రర్షభీయతి - ప్రార్షభీయతి - సావర్ణ్యాత్ ఌవర్ణస్యగ్రహణమ్ - ప్రల్కారీయతి ప్రాల్కారీయతి. తపరత్వాద్దీర్ఘే న - ఉపఋకారీయతి ఉపర్కారీయతి.

ఏఙి పరరూపమ్ ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౯౪ ॥ ఆదుపసర్గాదేఙాదౌ ధాతౌ పరరూపమేకాదేశస్స్యాత్ - ప్రేజతే ఉపోషతి ఇ

యథాసఙ్ఖ్యం చాశ్రియత ఇత్యర్థిప్రేత్యాహ ॥ పూర్వస్యాన్తవదితి ॥ స్థానివత్సూత్రేణైవ గతార్థమిదమ్ - న చాల్విధ్యర్థమిదమస్త్వితి వాచ్యమ్ - అస్యాప్యల్విధావనిష్టత్వాత్ - అన్యథా అయజే ఇన్ద్రమిత్యత్ర సవర్ణదీర్ఘాపత్తేః ॥ న విసర్గ ఇతి ॥ ఏతచ్చ స్వభార్త ఇత్యాదావపి బోధ్యమ్.

॥ సుబ్ధాతావితి ॥ సుబన్తావయవే ఇత్యర్థః - సుబన్తస్య ధాతోరసమ్భవాత్ - యద్యపి ఋషభ గతావిత్యాదీనాం క్విపి ధాతుత్వం సుబన్తత్వం చ సమ్భవతి - తథాపి న తాదృశేషు పరత్వాద్వార్త్యం ప్రసిద్ధమ్ - నామధాతుష్వేవ తత్ప్రవృత్తిరిత ఏవేహ గృహ్యత ఇతి భావః ॥ ప్రార్షభీయతీతి ॥ శరో౽చీతి న ష్యరూపేణ ద్విత్వనిషేధః.

ఏఙి పరరూపమ్ - ఏఙీత్యేతత్సిద్ధే పరగ్రహణముత్తరార్థమ్ - రూపగ్రహణం స్పష్టార్థమ్ - అమిపూర్వవదిత పరశ్చేత్యత సిద్ధేః ॥ ప్రేజత ఇతి ॥ ఏజృ దీప్తౌ - తస్మాత్కర్తరి సు

మా నామధాతుష్విత్యనువర్త్య వాక్యభేదేన వ్యాఖ్యేయమ్ తేన ఏఙా ర్గాన్నామధాతావా - ఉపేడకీయతి - ఉపైడకీయతి.

ఏవే చానియోగే - నియోగోఽవధారణమ్ - క్వేవభోక్ష్యసే - అనవక్లృప్తావేవశబ్దః - అనియోగే కిమ్ - తవైవ.

అచోఽన్త్యాది టి ॥ ౧॥ ౧॥ ౬౪ ॥ అచాం మధ్యే యోఽన్త్యః స ఆదిర్యస్య తట్టిసంజ్ఞం స్యాత్ - శకన్ధ్వాదిషు పరరూపం వాచ్యమ్ - తచ్చ టేః - శకన్ధుః - కర్కన్ధుః - కులటా - సీ

పరస్మైపదీ - ప్రేజతి.

॥నియోగోఽవధారణమితి॥ నిర్ధారణమిత్యర్థః - తదుక్తమ్ — సావక్లృప్తౌ యదా దృష్టః పరరూపస్య గోచరః। ఏవస్తు విషయో వృద్ధేర్నియమోఽర్థం యదా భవేత్ ఇతి - అస్యార్థః - అనవక్లృప్తావనిశ్చయే యదా ఏవకారో దృష్టః స పరరూపస్య విషయః - యస్తు నియమే నిర్ధారణే యదా దృష్టస్స వృద్ధివిషయ ఇతి ॥ యే తు నియోగే త్వద్యైవ గచ్ఛేతి ప్రాచో గ్రన్థస్థితస్య ప్రత్యుదాహరణస్యానుగుణతయా నియోజనం నియోగో వ్యాపార ఇతి వ్యాచక్షతే, తేషాం యథైవ పూర్వం జ్వలనే శరీరం తథైవ జన్మాన్తరపాతకానామితి లౌకిక ప్రయోగః, తవస్త్రవః కర్మకస్యైవ, లజ్జానకటాయనస్యైవేత్యాది సౌత్ర ప్రయోగాశ్చ నసిధ్యేయుః - ఉదాహృతవృత్తిశ్లోక విరోధశ్చ స్యాత్ - అవధారణమితి వ్యాకుర్వతాం తు సర్వేష్టసిద్ధిః.

అచోఽన్త్యాదిటి ॥ అచ ఇతి నిర్ధారణే షష్ఠీ - జాతావేకవచనమ్ - తదాహ ॥ అచాం మధ్య ఇతి॥

॥శకన్ధ్వాదిష్వితి॥ శకన్ధ్వాదివిషయే తద్వృద్ధ్యనుగుణం పరరూపం వాచ్యమిత్యర్థః - అత ఏవాహ॥ తచ్చ టేరితి॥ యది అదిత్యధికారాదకారస్యైవేష్యేత, తర్హి మనీషా పతఞ్జలిరిత్యాది న సిధ్యేత్ - కేచిత్తు మనః పతఞ్జలిశబ్దయోః పృషోదరాదిత్వాదన్త్యలోపే అకారస్యైవ పరరూపమూహుః - శకానాం దేశవిశేషాణాం అన్ధుః కూపః శకన్ధుః - కర్కూణాం రాష్ట్రాణాం అన్ధుః కర్కన్ధుః. అటతీత్యటా - టాప్ - కులాన్యటతీ కులటా

మన్తః కేశవేశే - సీమాన్తోఽన్యః - మనీషా - లాఙ్గలీషా - పతఞ్జలిః - సారఙ్గః పశుపక్షిణోః - సారాఙ్గోఽన్యః - ఆకృతిగణోఽయమ్ - మార్తణ్డః.

ఓత్వోష్ఠయోస్సమాసే వా ॥ స్థూలోతుః - స్థూలౌతుః - బిమ్బోష్ఠః - బిమ్బౌష్ఠః - సమాసే కిమ్ - తవౌష్ఠః.

ఓమాఙోశ్చ ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౯౫ ॥ ఓమి ఆఙి చ ఆత్పరరూపమేకాదేశస్స్యాత్ - శివాయోన్నమః - శివ ఏహి - శివేహి.

అవ్యక్తానుకరణస్యాత ఇతౌ ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౯౮ ॥

యదితు కులమటతీతి విగ్రహే స్యాత్, తదా కర్మణ్యణి జీపి కులాటీ స్యాత్ - ఈష ఉఞ్ఛే ఈష గత్యాదిషు ఆభ్యాం గురోశ్చ హల ఇత్యప్రత్యయే ఈషా - మనస ఈషా మనీషా - హలస్య ఈషా హలీషా, లాఙ్గలదణ్డః - పతన్తః అఞ్జలయో యస్మిన్నమస్కార్యత్వాదితి పతఞ్జలిః ॥ మార్తణ్డ ఇతి ॥ పరరూపేణానేన మృతణ్డ ఇతి సిద్ధే తతోఽణ్యాదివృద్ధిః - పరామార్తాణ్డమాస్యత్ పునర్మార్తాణ్డమాభరదిత్యాదిషు తు దీర్ఘశ్ఛాన్దస ఇతి భావః - కేచిదత్ర సవర్ణదీర్ఘమేవాహుః - పూర్వోక్తవైదికప్రయోగాస్తేషామనుకూలాః.

॥ ఓత్వోష్ఠయోరితి ॥ ఆకారస్య ఓత్వోష్ఠయోశ్చ ఏకత్ర సమాసే స్థితౌ సత్యామిదం ప్రవర్తతే - తేనేహ న - తవౌష్ఠః. ॥ శివేహీతి ॥ నను శివ ఆ ఇహి ఇత్యత్ర సవర్ణదీర్ఘే కృతే పశ్చాదాద్గుణేన సిద్ధమిష్టం - తత్కిమాఙ్గ్రహణేన - సత్యమ్ - పూర్వం ధాతురుపసర్గేణ యుజ్యత ఇతి దర్శనే ధాతూపసర్గయోః కార్యమన్తరఙ్గమితి పూర్వం గుణే కృతే వృద్ధిస్స్యాత్, తస్మాదాఙ్గ్రహణమ్.

అవ్యక్తానుకరణస్యాత ఇతౌ - యద్యప్యతో గుణ ఇతి పూర్వసూత్రాదత ఇత్యనువర్త్య అతో గ్రహణమిహ త్యక్తుం శక్యమ్ - తథాపి పూర్వసూత్రే అత ఇతి తపరకరణాత్ ప్రాప్త్యాకారస్య గ్రహణమ్ - ఇహ తు శబ్దాధికారపక్షాశ్రయణాత్ తత్పృష్ఠస్య గ్రహణమితి వ్యాఖ్యాస్యమానేష్టస్యాసిద్ధిరితి పునరత్రాతో

ధ్వనేరనుకరణస్యాఽచ్ఛబ్దస్తస్మాదితౌ పరరూపమే కాదేశస్స్యాత్ ॥ పటత్ - ఇతి - పటితి - ఏకాచో న - శ్రదితి.

నామ్రేడితస్యాన్త్యస్య తు వా ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౯౯ ॥ ఆమ్రేడితస్య ప్రాగుక్తం న స్యాత్ - అన్త్యస్య తు తకారమాత్రస్య వా స్యాత్ - డాచి బహులం ద్వే భవత ఇతి బహులవచనాద్ద్విత్వమ్ - తస్య పరమామ్రేడితమ్ ॥ ౮ ॥ ౧ ॥ ౨ ॥ ద్విరుక్తస్య పరంరూపమామ్రేడితసంజ్ఞం స్యాత్ - పటత్పటేతి - ఝలాం జశోఽన్తే ॥ ౮ ॥ ౨ ॥ ౩౯ ॥ పదాన్తే ఝలాం జశస్స్యుః - పటత్పటదితి ॥

అకస్సవర్ణేదీర్ఘః ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౧౦౧ ॥ అకస్సవర్ణేఽచి పరే దీర్ఘ ఏకాదేశస్స్యాత్ - దైత్యారిః - శ్రీశః - విష్ణూదయః - అచికిమ్ - కుమారీశేతే - నాజ్ఝలావితి సావర్ణ్యనిషేధస్తు న దీర్ఘశకారయోః - గ్రహణకశాస్త్రస్య సావర్ణ్యవిధినిషేధా

గ్రహణమ్ - అవ్యక్తశబ్దం వ్యాచష్టే ॥ ధ్వనేరితి ॥ అనుకరణస్యేతి ॥ పటదితిశబ్దే టాకారవర్ణస్యేతి భావః - తస్య చానుకరణత్వం కించిత్సామ్యేన బోధ్యమ్ - పరరూపస్యానిత్యత్వేఽపి సంహితాయామవివక్షితాయాం తదప్రాప్త్యాభావాదాహ ॥ పటత్ ఇతి ॥

నాజ్ఝలావిత్యాది ॥ అయం భావః - విధేయభేదే వాక్యభేదాత్పృథక్త్వాదేకవాక్యతాయాం తదయోగాత్తుల్యాస్యమిత్యస్య నాజ్ఝలావిత్యస్య చ ఏకవాక్యత్వలాభాయాజ్ఝల్భిన్నం తుల్యాస్యప్రయత్నం సవర్ణమిత్యర్థోఽభ్యుపేయస్తేనయద్యపి సర్వేషాం వర్ణానామజ్ఝలన్తర్భావాత్ప్రసిద్ధిస్సవర్ణ ఏవ దుర్లభః - తథాపి అజ్ఝల్భిన్నాస్త్రయస్త్రిపరమ్పరనిరూపితతుల్యత్వవిశిష్టాస్యప్రయత్నకా యావజ్ఝలా అకారహాకారాకారాదయాత్మకాః తదుభయభిన్నత్వాంశవివక్షితమ్ - తథాచ హ్రస్వదీర్ఘాద్యాత్మకో యేనవర్ణేన తాదృశేన తుల్యాస్యప్రయత్నస్తదుభయం మిథస్సవర్ణం భవతి - తన్న్యాయేన హాలాఘులాస్యప్రయత్నకం యద్ద్వయం తదుభయం మిథస్సవర్ణం భవతి - యత్ర దీర్ఘ ఈకారో హో యేన హకారేణ తుల్యాస్యప్రయ

భ్యాం ప్రాగనివృత్తిః - అకః సవర్ణే - దీర్ఘః - అకోఽకి దీర్ఘ ఇత్యేవ సు
వచమ్ - ఋతి సవర్ణే ఋ వా ॥ హోతౄకారః - హోతృకారః -
ఌతి సవర్ణే ఌ వా ॥ హోతౢకారః - హోతృఌకారః - ఉభయ

త్యనేన దంశంయమపి మిథస్సవర్ణమిత్యర్థః ఫలితః - తథాచానేన సూత్రద్వయేన సవర్ణసంజ్ఞాయాం సిద్ధాయాం ఋఌవర్ణ వర్ణస్యేతి గ్రహణకశాస్త్రం ప్రవర్తతే - నతు తతః ప్రాక్ - అతో నాజ్ఝలావిత్యనేన ఆకారహకారయోరికారశకారయోశ్చ సావర్ణ్యం నిషిధ్యతే - నతు సర్వేషామ్ - తేనాత్ర దీర్ఘ ఈకారయోః సావర్ణ్యమస్త్యేవేతి తద్వారణాయ అకస్సవర్ణ ఇత్యతో (అచీత్యనువర్త నంయుక్తమితి - యద్వా తూప్తణాయామపద్వివృతత్వం వికల్ప నాజ్ఝలావితి సూత్రం ప్రత్యాఖ్యాయతే తదపి అకస్సవర్ణసూ తే (అచీతి నానువర్తనీయమ్ - హాయియాసో ఇత్యాదౌ గుణోత్తరస్య తదిత్యాకారస్య ప్లుతే కృతే తతః పరస్యానస్య ఇణః పరత్వేన షత్వం స్యాత్ - నాజ్ఝలావిత్యత్రాకారప్రశ్లేషేణ దీర్ఘాణామా కారాణామసావర్ణ్యాభావేఽపి ప్లుతాకారస్య హకారస్య సవర్ణ త్వేన ఇత్యాదిత్యేకచ్ఛత్త్వమాధానార్థమాశ్రిత్యేతి వ్యవస్థేయం కృత్వా సవర్ణదీర్ఘేణ దీర్ఘాత్పరశ్చ ప్లుతోఽపి ప్రశ్లిష్య తే ఇతి వ్యాఖ్యానమపి నాశ్రయణీయమ్ - విశ్వపాభిరిత్యాదా ధకారపరకస్య ప్రసక్తిః - స్వరాణామూష్మణాంచ ప్రయత్నభే దేన సావర్ణ్యాభావాదితి సుగమోఽయం పన్థాః.

॥అకోఽకీత్యేవ॥ అకోఽకి దీర్ఘ ఇత్యేవార్థః ॥ సుగ

మమితి ॥ యథా సఖ్యస్య సంబన్ధే సతద్యతేరిత్యాదావతి ప్రసఙ్గా భావాత్ ఋ ఇతి ద్వంద్వత్వం క్షిప్యతే తాద్ధాతృ ఇకారఇత్య త్ర ఋకారస్య ఋకారపరత్వ మస్త్యేవేతి ప్రసఙ్గాభావా త్ ఋకారళకారయోః సావర్ణ్యసత్త్వాదిత్యనువర్తనం విశై వ సమాహితరూపసిద్ధాస్తీతి భావః.

ఋతి ఋ వా ఌతి ఌ వేతి వార్తికం సూత్రస్థసవర్ణపద నవానుధావత్వ పతతి ॥ ఋతి సవర్ణ ఇత్యాది॥ నన్వేవమకస్స వర్ణ ఇతి సవర్ణ ఋకారగ్రహణాత్తే సవర్ణగ్రహణం వ్యర్థం స్యాత్

కారస్య సవర్ణ్యాత్ - ఋతిఋవా ఌతిఌవేత్యుభయత్రాపి విధే
యం వర్ణద్వయం ద్విమాత్రమ్ - ఆద్యస్య మధ్యే ద్వౌ రేఫౌ - త
యోరేకా మాత్రా - అభితో జ్భక్తిరపరా - ద్వితీయస్య తు మ
ధ్యే ద్వౌ లకారౌ - శేషం ప్రాగ్వత్ - ఇహోభయత్రాపి ఋ
త్యక ఇతి పాక్షికః ప్రకృతిభావో వక్ష్యతే.

ఏఙః పదాన్తాదతి ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౧౦౯ ॥ పదాన్తాదేఙో౽
తి పరే పూర్వరూపమేకాదేశస్స్యాత్ - హరే౽వ - విష్ణో౽వ.

సర్వత్ర విభాషా గోః ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౧౨౨ ॥ లోకే వేదే చైఙ

ప్రత్యేకమితి కర్తవ్యమితి విపరీతగౌరవాత్ ప్రథమ ఏకేత్యేవము
చమిత్యుక్తమితి చేత్ - అత్రాహుః - భాష్యకారైరేతద్వార్తిక
ద్వయస్య ప్రత్యాఖ్యానాన్నాస్త్యేవ గౌరవమితి - ప్రత్యాఖ్యా
నే రూపసిద్ధిః ఌకారాన్తస్య విచారయిష్యతే.

॥ తత్రాద్యయం ద్విమాత్రమితి ॥ ఏతేన దీర్ఘప్రాప్తే హ్రస్వ
ఋకారః ప్రాప్తస్య ఌకారస్య విధీయత ఇతి ప్రాచాం వ్యాఖ్యానమా
కరవిరుద్ధమితి ధ్వనితమ్.

ఏఙః పదాన్తాత్ - అయం పూర్వపవాదః - ఙసిఙసోశ్చే
త్యస్యాయం పదాన్తాదిత్యుత్తరార్థం స్పష్టప్రతిపత్తయే
ఇహైవ కృతమితి మనోరమాయాం స్థితమ్ - కేచిత్తు పదాన్తా
దిత్యేతదిహాప్యనువర్తతే మాఽభూత్ - అన్యథా అపదాన్తాదపి స్యాత్ - ఙసి
ఙసోశ్చేతి సూత్రం తు మాస్తు స్వసిద్ధిర్యతి పరతః పూర్వరూపం
చేత్ ఙసిఙసోరేవాతి పరత ఇతి నియమార్థం స్యాత్ - తత్ఫలం
తు హరయః గురవః - ఇత్యప్రతో యస్తైస్త్యతయః ఇత్యాదౌ
పూర్వరూపాప్రవృత్తిరిత్యాహుః - ఏఙః కిమ్ - దధ్యత్ర - చ
యనమ్ - లవనమ్. అచినవమ్ - అతః కిమ్ - హరయిహ - విష్ణవిహ -
తపరః కిమ్ - వాయవాయాహి.

సర్వత్ర విభాషా - యద్యపీహ ఛన్దసీతి న ప్రకృతమ్ - త
థాపి యజుష్యురస ఇత్యాది ప్రకృతిభావాత్ ఛన్దస్యేవేతి సమ్భావ్యే
త అతః సర్వత్రేత్యుక్తమ్ - తద్వ్యాచష్టే ॥ లోకే వేదే చేతి ॥ ఇహ
ఏఙిత్యనువర్త్య ఏఙన్తస్య గోరితి వ్యాఖ్యేయమ్ - తేనేహ - చి

న్తస్య గోరతివా ప్రకృతిభావః పదాన్తే- గోఅగ్రమ్-గోఽ
గ్రమ్- ఏఙన్తస్య కిమ్- చిత్రగ్వగ్రమ్- పదాన్తే కిమ్- గోః.

అవఙ్ స్ఫోటాయనస్య ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౧౨౩ ॥ అతీతి నివృత్తమ్ - అచి పరే పదాన్తే గోరవఙ్ వా స్యాత్ - గవాగ్రమ్- పదాన్తే కిమ్ - గవి- వ్యవస్థితవిభాషయా గవాక్షః॥- ఇన్ద్రే చ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౧౨౪ ॥ గోరవఙ్ స్యాదిన్ద్రే- గవేన్ద్రః.

త్రగ్వగ్రమ్॥ ప్రకృతిభావ ఇతి॥ ఏతచ్చ ప్రకృత్యాన్తః పాదమితి సూత్రాత్ప్రకృత్యేత్యనువృత్త్యా లభ్యతే - నాన్తః పాదమితి పాఠేతు సర్వత్ర విభాషేతి సూత్రేణ పూర్వరూపమేవ విభాషా విధీయత ఇత్యవధేయమ్- నిషేధవికల్పే విధివికల్పః ఫలిత ఇత్యాశయేన పూర్వరూపమేవ వికల్ప్యత ఇతి మనోరమాయాం స్థితమ్.

అవఙ్ స్ఫోటాయనస్య - స్ఫోటమయనం పరాయణం యస్య సః స్ఫోటప్రతిపాదనపరో వైయాకరణః- తస్య స్ఫోటాయనస్య - అత్రాపి ఏఙన్తస్య గోరితి వ్యాఖ్యేయమ్ - అవఙితి త్యాజమాత్రయితుముచితమ్ - విభాషానువృత్తేః - స్ఫోటాయనగ్రహణం పూజార్థమ్॥ అతీతి నివృత్తమితి॥ అన్యథా గవేశః గవోష్ట్ర ఇత్యాదిన సిద్ధ్యేదితి భావః॥ అచి పర ఇతి॥ అత్రాచీత్యనువర్తతే, అతీతి తు నివృత్తమిత్యత్ర వ్యాఖ్యానమేవ శరణమ్॥ గవాక్ష ఇతి॥ గవామక్షీవేతి విగ్రహః- అక్ష్ణోఽదర్శనాదిత్యచ్ సమాసాన్తః- వాతాయనేఽయమ్- పుంస్త్వం లోకాత్.

ఇన్ద్రే చ- ఆరమ్భసామర్థ్యాన్నిత్యమ్- ఇదం చ సూత్రం త్యక్తుం శక్యమ్- అనాశ్రితం స్వీకృతేన వ్యవస్థితవిభాషాశ్రయణేన సిద్ధేరిత్యాహుః॥

ప్లుత ప్రగృహ్యా ఇతి సూత్రాద్వ్యవహిత పూర్వోక్త ప్రకృతిభావ ఇతి పాఠో మూలపుస్తకేషు ప్రాయేణ దృశ్యతే- తచ్చాపపాఠ ఏవ- సర్వత్ర విభాషా గోరితి ప్రకృతిభావస్య ప్రాగుదాహృతత్వాదితి- అన్యే తు అవఙ్ స్ఫోటాయనస్యేద్రే చేతి సూత్రద్వయం ప్రకృతిభావ [illegible] పఠితత్వా

ప్లుతప్రగృహ్యా అచి నిత్యమ్ ॥ ౬॥ ౧ ॥ ౧౨౫ ॥ ప్లుతా ః ప్రగృహ్యాశ్చ వక్ష్యన్తే తేఽచి నిత్యం ప్రకృత్యా స్యుః । ఏహి కృష్ణా౩ అత్ర గౌశ్చరతి । హరీ ఏతౌ । నిత్యమితి కిమ్ । హరీ ఏ తావిత్యాదావయమేవ ప్రకృతిభావో యథా స్యాత్ । ఇకోఽ సవర్ణ ఇతి హ్రస్వసముచ్చితో మా భూత్ ।

ఇకోఽసవర్ణే శాకల్యస్య హ్రస్వశ్చ ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౧౨౭ ॥ ప దాన్తా ఇకోఽసవర్ణేఽచి పరే ప్రకృత్యా స్యుః హ్రస్వశ్చ వా [illegible]

ర్భ్యాకమిత్యత్ర నవక్తవ్యమ్ । తాన్యాంతదవిధానాత్ । న చాపవ సూత్రస్య ప్రకృతిభావాపవాదత్వేనోత్సర్గాపవాదరూప త్వాత్ ప్రకరణస్థత్వం సూపపాదమ్ । అపవాదేనానువృత్త్య గ [illegible] తదనన్తరపఠితస్య [illegible] సూత్రస్యేతి వాచ్యమ్ । పూ ర్వరూపాపవాదత్వస్యాప్యపవాదసూత్రస్యానుపపత్త్యా ప్ర కరణపాఠస్య గోశబ్దానువృత్త్యర్థతయా చరితార్థత్వాత్ । ఏ వం చ వ్యతిక్యప్రకృతిభావప్రకరణాద్బహిష్ఠత్వాత్ [illegible] తదనుకూలత్వేన [illegible] విధానే సూత్రమపి [illegible] ఇత్యాహుః ।

ప్లుతప్రగృహ్యాః । ప్రకృతిభావం ప్రతి ప్లుతో నాసిద్ధః । ప్లుతమనూద్య ప్రకృతిభావవిధానసామర్థ్యాత్ । అచి కిమ్ । జాను ఉ జానూ । ఉఞః ప్రగృహ్యత్వేఽపి సవర్ణదీర్ఘః । అచీ త్యనువర్తమానే పునరచ్గ్రహణమాకేశనిమిత్త ఏవాచి ప్రకృ తిభావః । తేన ఇహాప్యేకాదేశస్యైవ । జానుఉ అస్య రుజతి జానూ అస్య రుజతి । ఇహ [illegible] ఉ ఇతి [illegible] నస్య రుజతి ॥ ఏహి కృష్ణే౩ ॥ దూరాద్ధూతే చేతి ప్లుతః [illegible] మకృష్ణా౩ ఏహి [illegible] ॥ [illegible] సముచ్చితో మా భూదితి ॥ [illegible] భావః । హరీ [illegible] ప్లుతప్రగృహ్యత్వాత్ [illegible] [illegible] ఇకోఽసవర్ణ ఇతి । [illegible] [illegible] తమపి బాధత ఇతి ।

త్రిప్రభృతిష్వపి సామర్థ్యాదేవ ప్రకృతిభావసిద్ధేరనుకర్షణాభావ శ్చ కేచిదనుకర్తవ్యమితి భాష్యస్థితమ్- చక్రి అత్ర- చక్రీ అత్ర- చక్ర్యత్ర- పదాన్త ఇతి కిమ్- గౌర్యౌ|| న సమాసే- వాప్యశ్వః- ||సితి చ- పార్శ్వమ్.

ఋత్యకః|| ౬ || ౧ || ౧౨౮ || ఋతి పరేఽకః ప్రాగ్వత్- బ్రహ్మఋషిః - బ్రహ్మర్షిః- పదాన్తా ఇత్యేవ- ఆర్ఛత్ -సమాసేఽప్యయం ప్రకృతిభావః- సప్తఋషీణామ్- సప్తర్షీణాం వా.

వాక్యస్య టేః ప్లుత ఉదాత్తః|| ౮ || ౨|| ౮౨|| ఇత్యధికృత్య || ప్రత్యభివాదేఽశూద్రే|| ౮ || ౨|| ౮౩ || అశూద్రవిషయే ప్రత్యభివాదే యద్వాక్యం తస్య టేః ప్లుతస్స్యాత్ - అభివా

||చక్ర్యత్రేతి|| ఇహాసంహితికలోపేన- యణః శాకల్యశాకలపక్షే బహిరఙ్గపరిభాషయా అసిద్ధత్వాత్ స్థానివద్భావాచ్చ- పూర్వత్రాసిద్ధే న స్థానివదితి తు నాస్తి- తస్య దోషస్సంయోగాదిలోపలత్వణత్వేష్వితి వక్ష్యమాణత్వాత్.

||పార్శ్వమితి|| పర్శూనాం సమూహః- పర్శ్వా ణస్ వక్తవ్య ఇతి ణస్- ఓర్గుణస్తు న- సితి చేతి పదత్వస్య భత్వాపవాదత్వాత్.

ఋత్యకః|| బ్రహ్మఋషిరితి || నను ఋత్యకస్యైతస్య సూత్రస్య- దధిఋచ్ఛతీత్యాదావికోఽసవర్ణ ఇత్యనేనైవ ప్రకృతిభావసిద్ధేః- మైవమ్- హ్రస్వ ఋకార ఇత్యత్ర ప్రకృతిభావాభావార్థం గ్రహణస్యావశ్యకత్వాత్- ఏతేనాకోఽసవర్ణ ఇత్యేతమేవ, మాస్త్విత్యపి శఙ్కాపి నిరవకాశైవ- ఉక్తదోషానివృత్తేః- సప్తఋషీణామిత్యత్ర న సమాస ఇతి నిషేధాపత్తేశ్చ- న సమాస ఇతి నిషేధవార్త్తికం హి ఇకోఽసవర్ణ ఇతి సూత్రస్యైవ- న తు ఋత్యక ఇత్యత్రేతి సిద్ధాన్తః- అత ఏవాహ|| సమాసేఽప్యయమితి|| ఏతంచ ఋవర్ణయోరితి పూర్వోక్తనిర్దేశస్య జ్ఞాప్యతే||

ప్రత్యభివాద- ఇహ ప్రత్యభివాదశబ్దేన తద్వచనముచ్యతే- అశూద్రేతి- అభివాదయితురశూద్రత్వే- ఆయుష్మా

దయే దేవదత్తోఽహమ్ - భో ఆయుష్మానేధి దేవదత్తా 3 - స్త్రి యాంన - అభివాదయే గార్గ్యహమ్ - భో ఆయుష్మతీ భవ గార్గి - నామ గోత్రం వా యత్ర ప్రత్యభివాదవాక్యాన్తే ప్రయుజ్యతే త త్రైవ ప్లుత ఇష్యతే - నేహ - ఆయుష్మానేధి ॥ భో రాజన్యవిశాం వేతి వాచ్యమ్॥ ఆయుష్మానేధి భో 3 - ఆయుష్మానేధీన్ద్రవర్మా 3 - ఆయుష్మానేధీన్ద్రపాలితా 3.

దూరాద్ధూతే చ॥ ౮॥ ౨॥ ౮౪॥ దూరాత్సంబోధనే యద్ వాక్యం తస్య టేః ప్లుతస్స్యాత్ - సక్తూన్పిబ దేవదత్తా 3.

హైహేప్రయోగే హైహయోః॥ ౮॥ ౨॥ ౮౫॥ ఏతయోః ప్రయోగే దూరాద్ధూతే యద్వాక్యం తత్ర హైహయోరేవ ప్లుత స్స్యాత్॥ హై 3 రామ - రామహే 3.

గురోరనృతోఽనన్త్యస్యాప్యేకైకస్య ప్రాచామ్॥ ౮ ॥ ౨॥ ౮౬ ॥ దూరాద్ధూతే యద్వాక్యం తస్య ఋద్భిన్నస్యాన న్త్యస్యాపి గురోర్వా ప్లుతస్స్యాత్॥ దే 3 వదత్త - దేవదా 3 త్త - దేవదత్తా 3 - గురోః కిమ్ - వకారాత్పరస్యాకారస్య మా భూత్ -

---

నైధితుష జక॥ ఆయుష్మానేధీతి॥ అస్తేస్సర్హిః ఘ్వసోరిత్యేత్త్వమ్- హుఝల్భ్యో హేర్ధిః- శ్నసోరల్లోపః॥ నామ గోత్రం వేతి॥ గో త్రస్యోదాహరణమభివాదయే గార్గ్యోఽహం భో ఆయుష్మానే ధి గార్గ్యా 3 ఇత్యూహ్యమ్.

దూరాద్ధూతే చ - హూతమాహ్వానమ్ - తచ్చ సమ్బోధనమా త్రోపలక్షణమ్ - తదాహ॥ దూరాత్సమ్బోధన ఇతి॥ ఉపలక్షణ తయా వ్యాఖ్యానస్య ఫలముదాహరతి॥ సక్తూన్ పిబేత్యాది॥

గురోరనృతోఽనన్త్యస్యాపి- అత్ర వదన్తి - యద్యన్త్య స్య గురోః ప్లుతార్థోఽపిశబ్ద ఇతి వ్యాఖ్యాయేత తర్హి గురుస్థాని క ప్లుతానామేవ పర్యాయస్స్యాత్ - తథా చ దూరాద్ధూత ఇతి ల క్షణాన్తరేణ లఘోరప్యన్త్యస్య ప్రాప్తేన ప్లుతేన సహాయం న పర్యాయః ప్రసజ్యేత - తస్మాదపిశబ్దః గురోరగురోశ్చ ప్లుతా ర్థ ఇతి వ్యాఖ్యాతవ్యమ్- టేరితి వ్యాకృతత్వాదితి॥ దేవదత్తేతి॥ వా క్యస్య సమ్పూర్ణ౦ అస్యాదిరహితశబ్దో బోధ్యః - ఏకమాగోఽపి

అన్యతః ॥ కిమ్ - కృష్ణ 3. ఏత్రైత గ్రహాణం ఉర్వ్యాయ భగమ్ -
ఇహ ప్రాచాం మతే యోగో విభజ్యతే - తేన సర్వః ప్లుతో వికల్ప్యతే.

అప్లుతవదుపస్థితే ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౧౨౯ ॥ ఉపస్థితోఽనార్ష
ఇతికరణస్తతః పరః ప్లుతోఽప్లుతవద్భవతి - అప్లుతకార్యం
యణాదికం కరోతి - సుశ్లోక 3 ఇతి సుశ్లోకేతి - వత్కిమ్ -
అప్లుత ఇత్యుక్తే ప్లుత ఏవ నిషిధ్యేత - తథా చ ప్రగృహ్యాశ్రయ

॥సర్వః ప్లుతో వికల్ప్యత ఇతి॥ ఏతేన ద్వ్యపాయసోమరహాతత ఆణాహావ ప్రతేత్రి భాగవతం వ్యాఖ్యాతం ప్లుతస్య వైకల్పికత్వాత్ - అర్ధ ప్రియా గ ఇతి శ్రీధరాచార్యోక్తిస్తు నాదర్తవ్యా - అప్లుత స్యాప్యత్రి యసోరకూయా మునుశ్రోథ యః॥

॥యణాదికం కరోతీతి॥ అత్ర నవ్యాః - యద్యప్యగ్న ఇతి విష్ణో ఇత్యత్ర ప్రగృహ్యాశ్రయప్రకృతిభావం బాధిత్వా పరత్వాదనేన యణాదికార్యం స్యాత్ తతశ్చ వర్ణిత ప్రయోజనం యణాదికమేవ స్యాత్ తస్మాత్ప్లుతకార్యం ప్రకృతిభావం న కరోతీత్యర్థ ఇతి ప్రాచాం వ్యాఖ్యైవ జ్యాయసీ - ఏవంచ ఈయణ చేత్యత్రిగ్రహణస్యైవ యద్ధ్యప్రసిద్ధిరస్తి - తథాహి - త్రిగ్ హాహా వప్యత్ర ప్రాప్యస్యాపి తత్కృతత్వాత్ దీర్ఘాదిత్యతో ప్రాప్యదీర్ఘ ఉభానువృత్త్యా తయోరత్యన్తాభావాత్ న వ్యక్తిన గ్రహణ ప్లుతస్యతు ప్రకృతిభావేనైవ భవితవ్యమేవాంత్వయా తథా ఉభాదాః సారయణ త్యాదౌ ఉపేన్ద్రః కృష్ణైకత్వమిత్యాదౌ
త్వాద్యణః స్యాదిత్యేచీతి బాధకే భవతః యథా సర్వపి ఇగ్రహణ కేత్రిత్యాదౌ నసంగ్రహత్వం బాధకయో నార్థ ఇగ్రహణేన సథాత్యేహి కరభోరూ ఇతిమునిమా ఇతిదిశుహూ అత్రైత్వాదావప్లుతవదుపస్థితే ఇచాక్రవర్మణస్యేతి ప్రకృతిభావనిషేధేఽపి ప్రాప్యదీర్ఘ యణత్వ ణాదికార్య విధానేనా ప్లుతస్యైవ స్యాదేన స్యాత్ - ప్రాప్యదీర్ఘ ఉభానువృత్తా ముమ్యక్త్వ నసత్వ స్యాత్ - తస్మా దిగ్రహణం వ్యర్థమితి నశక్యతే వక్తుమిత్యాహుః - అస్మిన్ ఇగ్రహణస్య ప్రయోజనాన్తరమప్యాహుః - తథా సతి త్వదధ్యాయ్యాత్ యదస్మాత్ప్రాప్తిర్వస్తుతః ప్రాప్తింవా

ప్రకృతిభావప్లుతస్య శ్రవణం స్యాత్ - అగ్నీ ౩ ఇతి ఈచాక్ర వర్మణస్య॥ ౬॥ ౧॥ ౩౦॥ ఈచః ప్లుతేఽపరేఽప్లుతవద్వా స్యాత్ - చినుహి ఇతి - చినుహీ ౩ ఇతి - చినుహీదమ్ - ఉభయత్ర విభాషేయమ్-

ఈదూదేద్ద్వివచనం ప్రగృహ్యమ్॥ ౧॥ ౧॥ ౧౧॥ ఈదూదేదన్తం ద్వివచనం ప్రగృహ్యసంజ్ఞం స్యాత్ - హరీ ఏతౌ - విష్ణూ ఇమౌ - గఙ్గే అమూ - పచేతే ఇమౌ - మణీవోష్ట్రస్యేతి తు ఇవార్థే వశబ్దో వాశబ్దో వా బోధ్యః.

స్యాత్ప్రాప్నోతి ఇకో సవర్ణే ఇతి శాకలమంచ యద్యప్యం న సమాసేసితి చేతి తదపి న సంగృహీతం భవతీతి॥

చినుహి॥ చిఞ్ చయనే లోడన్తః - హీత్యత్ర యణ్ - అనన్త్యస్యాపి ప్రశ్నాఖ్యానయోరితి ప్లుతః॥ ఉభయత్ర విభాషేతి॥ ఇతిశబ్దే అతః పూర్వేణ ప్రాప్తే అన్యత్రాప్రాప్తే చారమ్భాదితి భావః.

॥ఈదూదేదన్తమితి॥ అత్ర విశేషణేన తదన్తవిధ్యాశ్రయణం కిమ్ - యతే తే ఇవా ఇతి యథా స్యాత్ - హరీ విష్ణూ ఇత్యాదిషు ఏకాదేశస్య పూర్వాన్తవత్వాభావాశ్రయేణ ఈకారాదీనాం ద్వివచనత్వాదీదూదాద్యన్తద్వివచనమిత్యుక్తేఽపి ప్రగృహ్యత్వం సిధ్యతీతి బోధ్యమ్॥ ద్వివచనమితి॥ సంజ్ఞావిధౌ ప్రత్యయగ్రహణే తదన్తగ్రహణం నాస్తి - సుప్తిఙన్తమిత్యన్తగ్రహణాత్ తేన కుమార్యోరగారం కుమార్యగారం వధ్వగారమితి సిద్ధం ద్వివచనాన్తం ప్రగృహ్యం స్యాదితి వ్యాఖ్యానే తు పాచకస్యేదం సిధ్యేత్॥ హరీఏతావితి॥ ఇహ ప్రాప్తస్య యణాదేశస్య ప్రకృతిభావేన - ప్లుతప్రగృహ్యా ఇత్యత్ర నిత్యగ్రహణాదిత్యుక్తమ్.

అత్ర వృత్తికారేణ మణీవాదీనాం ప్రతిషేధో వక్తవ్య ఇతి పఠిత్వా మణీవ రోదసీ జంపతీ వేత్యుదాహృతం తచ్చ మునిత్రయానుక్తత్వాదప్రమాణమితి కైయటాదయః - ఏవం స్థితే మణీవోష్ట్రస్య లమ్బేతే ప్రియౌ వత్సతరౌ మమేతి భారతప్రయోగం సమర్థయతి॥ ఇవార్థ ఇతి॥ వశబ్ద ఇత్యాది॥ వంప్ర

అదసో మాత్ ॥ ౧॥ ౧॥ ౧౨॥ అస్మాత్పరావీదూతౌ ప్రగృహ్యౌ స్తః - అమీ ఈశాః - రామకృష్ణావమూ ఆసాతే - మాత్కిమ్ - అముకేఽత్ర - అసతి మాత్రగ్రహణే ఏకారోఽప్యనువర్తేత.

శే॥ ౧॥ ౧॥ ౧౩॥ అయం ప్రగృహ్యస్స్యాత్ - అస్మే ఇన్ద్రాబృహస్పతీ.

నిపాత ఏకాజనాఙ్ ॥ ౧॥ ౧ ॥ ౧౪॥ ఏకాజ్నిపాత

చేతనిదానీమాదివాక్యేచ పదద్వయముమిలితిమిదినీ - వవాయథాతథేనైవం సామ్య ఇత్యర్థః - తావవ్యుత్పత్తి । ఏతానివ వ్యఞ్జనానీత్యాది ప్రయోగదర్శనాచ్చేతినావః.

అదసో మాత్ - ఇహ ఏకారో నానువర్తతే అనన్తరవాదిత్యభిప్రేత్యాహ ॥ ఈదూతావితి॥ అదసః కిమ్ - శమ్యత్ర- వామ్యత్ర - ననూకారానువృత్తిర్వ్యర్థా - స్త్రియాం ఫలేనామూ కసాతే ఇత్యత్ర పూర్వత్రాసిద్ధమితి ముత్వస్యాసిద్ధత్వేన్యకారాన్తత్వాదత ఆహ॥ రామకృష్ణావితి॥ పుంసి పూర్వేణ నసిధ్యతి ఔకారాన్తత్వాదితి భావః - అదసో మాదితి సూత్రం ప్రతి ముత్వం మిత్వం చ నాసిద్ధమ్ ఆరమ్భసామర్థ్యాత్ ॥ అముకేఽత్రేతి ॥ స్త్రీలిఙ్గద్వివచనస్యతు పూర్వసూత్రేణ ప్రగృహ్యత్వే ప్రకృతిభావ ఏవ - అముకే అత్ర॥ ఏకారోఽప్యనువర్తేతేతి॥ తథాచ ఏకారానువృత్తితాత్పర్యగ్రహణఫలకం మాద్గ్రహణమితి భావః.

శే - ఛాన్దసమపీదం సర్వథా ఋద్ధ్యర్థముక్తమిత్యాహుః ॥ అస్మే ఇతి॥ అస్మభ్యమిత్యర్థః - సుపాం సులుగితి శ్యనః శే ఆదేశః - శే స్మానేవః.

నిపాత ఏకా - నిపాతః కిమ్ - అవతేర్డః - అః - ఊహ అగచ్ఛ - ఊహ అగచ్ఛ - అత్ర ప్రగృహ్యసంజ్ఞా మాభూత్ - ఏతద్గ్రహణాభావే యోనబధిరితి సూత్రాత్ తదన్తలాభ ప్రేదమిత్యత్రాప్యతత ఉక్తమితి - ఏకాజితిము నబహుప్రీహిః - షత్వారి ప్రసఙ్గాదత స్ఫ్యాత్ - అతః పూర్వకాలైకేతి కర్మధారయ

ఏవ-నను నిపాతోఽజనాఙిత్యుక్తే హలన్తస్య సతోఽపి ప్రగృహ్యా
త్వే ప్రయోజనాభావాదజన్తస్య ప్రాప్తే అజ్గ్రహణసామర్థ్యాద
జ్గ్రహణేనాజన్తస్యైవ నిపాతస్య ప్రగృహ్యత్వే సిద్ధే ఏకగ్రహణేన-
నచ ప్రోస్తీత్యాదౌ హలన్తస్య సంజ్ఞా మాభూదితి ప్రకృ
తిభావాదరోరోఽతి రోరుత్వం స్యాత్ - అతోఽజ్గ్రహణసా
మర్థ్యమపక్షీణమితి ఏకగ్రహణ మావశ్యకమితి వాచ్యమ్ - ప్ర
గృహ్యసంజ్ఞాప్రవృత్తి రుత్వస్యాసిద్ధతయా రేఫాన్తస్యైతస్య
ప్రగృహ్యసంజ్ఞాభావేన దోషాప్రసక్తేః వచనాన్తస్య కృతా
ప్రగృహ్యసంజ్ఞా ఏకదేశవికృతన్యాయేన రేఫాన్తస్యాపి
స్యాదేవేతి ప్రకృతిభావప్రసఙ్గస్తదవస్థ ఇతి వాచ్యమ్ - ప్ర
గృహ్యత్వాం ప్రతి ప్రకృతిభావం ప్రత్యపి రుత్వస్యాసిద్ధత్వా
త్ప్రకృతిభావాప్రవృత్తేః సకారాన్తస్యైవ నకించిదపి సిద్ధ
త్వాదన్యం ప్రయోజనం ప్రాప్నోతి యత్ప్రకృతిభావాన్నవ్యా
వర్తేత-నచాజ్గ్రహణసామర్థ్యాదజన్తస్యైవ ప్రపరాపేత్యాది
నిపాతస్య ప్రగృహ్యసంజ్ఞా స్యాన్నత్వజాద్యనిపాతస్యేతి
వైపరీత్యశఙ్కానివారణార్థమేకగ్రహణమితివాచ్యమ్-అనా
జ్గ్రహణస్యైవ యద్వ్యావర్త్యాద్యాహరతి మృగఇత్యాది నిర్దే
శబలాద్బోధాచోక్తశఙ్కాయా అప్రవృత్తేః-కించనిపాతోఽజనాఙి
త్యత్రైవనాఙితి ప్రతిషేధసామర్థ్యాన్నిపాతస్య విశేషణత్వా
త్యేకగ్రహణసన్నిధిప్రవృత్త్యా నిపాతరూపోఽచ్ సప్ర
గృహ్యఇత్యర్థలాభాదజ్గ్రహణసామర్థ్యాన్నిపాతస్య ప్రగృహ్యత్వం
సిద్ధమితి నాస్త్యేవ ప్రయోజనమేకగ్రహణస్య - నన్వేవమ
సముదాయనివృత్త్యర్థమేకగ్రహణమావశ్యకమేవ-అన్యథా
అఇఉ అపేహీత్యత్ర ఏకాచ్ ద్విర్వచనన్యాయేన సముదాయ
స్యైవ సంజ్ఞా స్యాన్నావయవానామితి చరమస్యైవ ప్రకృతి
భావస్స్యాన్నతు పూర్వయోరితి చేన్న-అజిత్యేకత్వస్య వివక్షి
తత్వేన సముదాయనిరాసనసంభవాత్సముదాయసంజ్ఞాయా అ
వయవానామనుగ్రాహకత్వాదేకాచ్ ద్విర్వచనన్యాయస్యాత్ర
ప్రవృత్తేరకస్మిన్నిపాతే సంజ్ఞావిధానసంభవేన నిపాతస్సము

దా ఋకృన్నిపాతగ్రహణేనా గ్రహణాద్వా - అత్రాపి చుర్యోపన్యస్యా
రాః - అచ్ సమవాయ గ్రహణకర్తా - నిపాతార్థాయికగ్)
హణం కుర్వన్ జ్ఞాపయతి - వర్ణగ్రహణేషు వ్యక్తిసంఖ్యా
నవివక్ష్యతే - కింతు జాతిరేవ నిర్దిశ్యత ఇతి - తేనహలస్తాదృతి స్థ
నః కిత్యాద్యద్రష్టుఖ ఇచ్ఛధిస్మృతీత్యాది సిద్ధమ్ - ఋల్గ్రహణస్యాస్యక్తి
పరత్వేత్తుయోత్రేకస్య విగ్రహో హల్ నకారోన తతః పరస్య -
యస్తాదృశ పరః సస్యతో దాన్నసా వికల్ప్యమాన ఇతికర్త్వంవ
హ్యత్తతస్య వలోపోవ స్యాత్ - వస్తుతస్తు అప్రుక్త సంజ్ఞా యా
మేకగ్రహణమనుక్తార్థం చరమిత్యాశ్రితస్య ప్రత్యుత సూత్రే ఏ
కాజ్గ్రహణంత్యక్తుం శక్యముత ఏవ మనోరమాయాం మనాజితి
పర్యుదాసాదేకాజ్గ్రహణనిపాతలబ్ధ నిపాతగ్రహణ ముక్తరా
ర్థం స్పష్టప్రతిపత్త్యర్థమిత్యేవ కృతమితి నిపాతగ్రహణ
స్యైవ ప్రయోజనముక్తం నత్వేకాజ్గ్రహణస్య - అత్రవ్యాఖ్యా
యముక్తం మనోరమాయాం మనాజితి పర్యుదాసాదిత్యాది తచ్చి
న్త్యమ్ - ఓత్సూత్రే భాష్యకారైః ప్రసజ్యప్రతిషేధస్యైవాఙ్గీ
కృతత్వాత్ - నచలక్ష్యభేదాభావాత్ప్రత్వేవమాత్రమితి వా
చ్యం భాష్యమ్ - అస్మాదేవ భాష్యవచనాల్లక్ష్యభేదోఽప్యస్తీ
త్యవగత్యాత్ - తథాహి - అత ఏతైః అః - అకారో వానుదీపన్న్యాయా
దతి తచ వాదా ప్రతిశబ్దో వా - అనేనశబ్దేన సమాహారాద్యా దాక్షిణ్య
రిత్యాదౌ ఉపయోగాభావే సవర్ణదీర్ఘః అస్య యోగాభావేత్వే
నచ సకారాద్ధి స్యాత్ సోరప్యయమ్ పూర్వపక్ష్యతే అమితరా
భాష్యస్యోత్పత్తిం చిత్రమ్ - తథా ఇతో నిష్ఠాయామితిః - వేఞస్తు
నిష్ఠాయాం సంప్రసారణే ఉతః - అచ్ ఇతః ఏతః, అఙ్ ఉతః
ఓతః, ఇత్యాద్యసమ్ప్రశ్లిష్టపక్ష్యరూపే సూపంచకత్వం తత్ర
పర్యుదాసపక్షే అమిశ్రూర్యగురుత్వసనిధ్యతి - అశబ్దస్య అచ్
త్వస్యాభ్యాస్ స్థానివత్త్వేన నిపాతత్వాచ్చ ప్రగృహ్యత్వా
త్ - ప్రసజ్యప్రతిషేధాశ్రయణే సిధ్యతి తస్య అచ్ త్వస్య
స్థానిత్వాభావాత్ - న చైతాదృశ ప్రయోగో ప్రామాణిక ఇతి వ
చ్యం యుక్తమ్ - ప్రత్యుత భాష్యస్యైవ ప్రమాణత్వాత్ - అస్యకా

ఆ స్వర్దితః ప్రకృత్యా స్యాత్ - ఇవిష్కరే - ఇఇన్ద్రః - ఉఉ
ఋతః- అపాజిత్స్వరః అజితాకారః ప్రకృత్యైవ- అ ఏవం
నుపస్యసే- అ ఏవం కిలతత్ - జిత్త్వ నప్రకృత్యా- అ ఈ వ దష్టం
ఓష్ఠం- వాక్యస్థ రణయోరజిత్ - అన్యత్ర జిదితి చేశః- ఓత్ ||
౧||౧||౧౪|| ఓదన్తో నిపాతః ప్రకృత్యా స్యాత్ - ఉదాహర
ణః.

సంబుద్ధౌ శాకల్యస్యేతావనార్షే ||౧||౧||౧౬||
సంబుద్ధినిమిత్త ఓకారో వా ప్రకృత్యా స్యాత్ అవైదికేత

థా స్యాతా శకల్యమతాల్లభ్యతే నతత్రతత్ర ప్రాచాం గ్రన్థా
నుధితే పాయత్ర తాం ప్రవృత్తయోర్వ్యాఖ్యానే [illegible]
బహుః || అత్ వర్జ ఇతి || [illegible] ప్రకృత్యా స్యాదు
[illegible] ఇదం [illegible] - వజ్యతే ఇతి వజః - [illegible]
[illegible] - వజనీయ ఇత్యర్థః - [illegible]
యవత్ || అ ఎవ మిత్ || పూర్వప్రకారస్య వాక్యార్థే సస్య అన్య
థా [illegible] పూర్వమిత్థం [illegible]
ఇదానీం [illegible] ఇత్యర్థః || అ న్యేవం [illegible]
[illegible] || వాక్యస్మరణయోరిత్యాది || అ
[illegible] - [illegible] || ధా
చయః | [illegible] వాక్యస్మరణయోరజిత్ || ఇ
[illegible] - అన్యస్య జి
[illegible] - [illegible] వాదః - ఏవ
[illegible]
[illegible]

ఓత్ - నిపాత ఇతి కిం- [illegible] - వాయవాయా హి.

సంబుద్ధౌ - [illegible]
[illegible] || అవైదిక ఇతి || సంబుద్ధౌ కిమ్ - ఉదాహ ఇతి-
[illegible]
[illegible]
[illegible] - [illegible] - [illegible] - [illegible]

ఉర- విష్ణో ఇతి విష్ణవితి విష్ణ ఇతి.

ఉఞః॥౧॥౧॥౧౭॥ ఉఞ ఇతౌ ప్రగృహ్యం వా స్యాత్ ఉ ఇతి వితి- ఊఁ॥౧॥౧॥౧౮॥ ఉఞ ఇతౌ దీర్ఘోఽనునాసికః ప్ర

ప్రబీత్.

ఉఞః-నిపాత ఏకాజితి నిత్యం ప్రాప్తే విభాషేయమ్- శాకల్యస్యేతౌ ప్రగృహ్యమితి చానువర్తతే- తదాహ॥ ఇతౌ వా ప్రగృహ్యమితి॥ ఇహ ఉఞ ఊఁ ఇత్యేకమేవ సూత్రం ద్విధా విభాగేన వ్యాఖ్యాతమ్- ఏకసూత్రత్వే తు ఉఞ ఇతౌ ఊఁ శాకల్యస్యేత్యర్థాత్ ఊఁ ఇతీత్యేకం రూపం శాకల్యమతే సిధ్యతి- అన్యేషాం తు మతే నిత్యం ప్రగృహ్యత్వాత్ ఉ ఇతీత్యేకం రూపం సిధ్యతి- వితీతి రూపం తు న సిధ్యత్యేవేతి జ్ఞేయమ్.

ఊఁ॥ అనునాసిక ఇతి॥ తేన అస్మిన్ పక్షే ఉకారోఽనునాసిక ఇతి వికల్పః- ఉదాత్తః ఊఁ ఇతి అనుదాత్తః ఊఁ ఇతి వా॥ తద్గ్రహణమిత్యాది॥ ఏతదర్థమేవాత్రానునాసికగ్రహణమ్- అన్యథా యరోఽనునాసికేఽనునాసికో వేత్యాదేశస్య యరో ఇతి అనుపపత్తేర్వాచ్యత్వాత్ తు యథా సంఖ్యం ప్రగృహ్యత్వాత్ అప్రయోగం తస్మాదాది సిద్ధావపి ఏతస్మాదాదిత్యత్ర న సిధ్యేత్ - కృష్ణైజనన్తః జయమిత్యనిత్యాది నిర్దేశాత్ ప్రయోగాత్ ప్రతిపత్తి గౌరవమ్- వస్తుతస్తు యరోఽనునాసికేఽనునాసికో వేత్యేవ సూత్రం తు యత్నేన వ్యాహృతః- ప్రగృహ్యమిత్యనువర్తనాదాహ॥ ప్రగృహ్యశ్చేతి॥ ననుదీర్ఘోచ్చారణ సామర్థ్యాదేవ ప్రకృతిభావ సిద్ధేః కిమనేన ప్రగృహ్యత్వేనేతి చేత్- అత్రాహుః- ప్రగృహ్యప్రగృహ్యయోర్ద్వయోరుకారయోర్దాద శాకల్యే ప్రగృహ్యాదేశః ప్రకృతిభావాదీర్ఘ సిద్ధావపి ప్రగృహ్యదేశస్యానునాసికో దకారః స్యాత్ తద్వారణాయ ప్రగృహ్యత్వాత్ప్రయోజనమితి- అనేకత్వంసంష్టావిత్యేవసూత్రాన్తరాణామితి ప్రగృహ్యత్వవికల్పప్రాప్తేః తాదర్థం తద్వాక్యమితి పూర్వోక్తార్థమేవ ప్రత్యాహారాదారభ్య తస్మాదేవ ఖల్వయం దిష్టప్రగృహ్యమిత్యప్రకృతిభావేనైవ సిద్ధత్వం స్వీకృత్య ప్రగృహ్యసంజ్ఞా ఊఁ ఇత్యయమాదేశః స్యాత్ ఇతి

గృహ్యశ్చ ఊఀ ఇత్యస్య యణాదేశో వా స్యాత్ - ఊఀ ఇతి.

మయ ఉఞో వో వా ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౩౩ ॥ మయః పరస్యోఞో వో వా స్యాదచి - కిము ఉక్తమ్ - కిమ్వుక్తమ్ - వస్యాసిద్ధత్వాన్నానుస్వారః.

ఈదూతౌ చ సప్తమ్యర్థే ॥ ౧ ॥ ౧ ॥ ౧౯ ॥ సప్తమ్యర్థే పర్యవసన్నమీదూదన్తం ప్రగృహ్యసంజ్ఞం స్యాత్ - సోమో గౌరీ అధిశ్రితః - మామకీ తనూ ఇతి - సుపాం సులుగితి సప్తమ్యా

వ్యాఖ్యాయతే తదా దీర్ఘానునాసికోక్తిర్వత్ప్రగృహ్యశ్చేత్యుక్తిరపి స్వరూపకథనమేవేతి బోధ్యమ్ - ఊఀ ఇత్యత్ర యది శాకల్యస్యేతి నాపేక్ష్యతే తదా ప్రగృహ్యస్యోఞో నిత్యమాదేశః స్యాత్ తతశ్చ వి ఊఀ ఇతి ద్వే రూపే స్యాతాం తస్మాచ్ఛాకల్యగ్రహణానువృత్త్యా ఆదేశవికల్పసిద్ధౌ త్రీణి రూపాణి సిధ్యన్తీతి కైయటః - తదాహ ॥ యణాదేశో వా స్యాదితి ॥ వస్యాసిద్ధత్వాదితి ॥ అత ఏవేదం వత్వం త్రిపాద్యాం విధీయతే - ప్రకృతిభావమాత్రబాధనార్థం త్వేహి ఇకో యణచీత్యనన్తరం మయ ఉఞో వేత్యేవాఽవక్ష్యత్ - యణం చాన్వవర్తయిష్యత.

ఈదూతౌ చ - ఈదూతావితి కిమ్ - ప్రియః సూర్యే ప్రియా అగ్నావితి - అగ్నిశబ్దాత్పరస్యాస్సప్తమ్యాః సుపాం సులుగిత్యాదినా డాదేశః - పదకారైః ప్రగృహ్యమితి శబ్దప్రయోగస్య నియమితత్వేనాపి పదకాలే ఇతి శబ్దప్రయోగప్రసంగః - న చానిష్ట ఇతి బోధ్యమ్ - సప్తమీగ్రహణం కిమ్ - ధీతీ మతీ సుష్టుతీ - ధీత్యా మత్యా సుష్టుత్యా ఇతి ప్రాప్తే తృతీయైకవచనస్య పూర్వసవర్ణ ఈకారః - తతోఽకస్సవర్ణే దీర్ఘ ఇత్యేకాదేశః - సర్వత్ర సుపాం సులుగితి లుక్ - ప్రగృహ్యస్య శకాపత్తేః ॥ సోమో గౌరీ ఇతి ॥ వారప్రమా అత్రేయయా ఆసక్త ఇత్యాద్యస్యోదాహరణస్య సత్యపి ఊకారాన్తస్య లౌకికోదాహరణాభావాద్వృత్తౌ రత్నపి వేదప ఏవో దాహరణముక్తమ్ ॥ మామకీ తనూ ఇతి ॥ యద్యత్ర వ్యసంహితాయాం ప్రగృహ్య ప్రయోజనం నాస్తి తథాపి మామకీ ఇతి తనూ ఇతి పదకాలే పదస్యైవ స్యాదయం తనూ బుద్ధిరమా నాథ

ఋక్. అక్గ్రహణం కిమ్. వృక్షావర్ధ్యాన్తోపసంజ్ఞాన్తే ఘా
ఘాల్. సాప్యమత్యః. సాప్యత్యః॥

అణోఽప్రగృహ్యస్యానునాసికః॥ ౮ ॥ ౪ ॥ ౫౭ ॥ అప్ర
గృహ్యస్యాణోఽవసానేఽనునాసికో వా స్యాత్. దధిఁ దధి. మధుఁ
మధు. అప్రగృహ్యస్యేతి కిమ్. అగ్నీ.

మానా మిత్యప్రకృతిసంహితాకాలే ఽస్తి. తథాపి ఋత్య
క ఇతి పాక్షిక ప్రకృతిభావ నాపేక్ష్య ఛందసి రూపా
న్తరస్యాపాద యత్తు మశక్యత్వాదితి బోధ్యమ్॥ సత్యప్య
లుగితి॥ యద్యపి త్యాగా దివ విభక్తేః పూర్వ సవర్ణత్వే
సవర్ణ దీర్ఘ ఏకాదేశ ఇతి వ్యాఖ్యాయోక్త తదాపి కాదేశం
బాధిత్వా నిత్యత్వాదాజ్ఞత్వాచ్చ అణ్ణాన్యాత్ ఇత్యాట్ జే రాస్య
స్యాదితిభావః॥ అర్థగ్రహణం కిమితి వా ప్యశ్వ ఇత్యాకాన
పిసత్ప్రత్యర్థోఽన్యవేతినార్థోఽర్థగ్రహణే కిం ప్రయోజనమ్॥ అర్థా
న్తరోపసంక్రాన్త ఇతి॥ వాప్యశ్వ ఇత్యత్ర యూనా మీశబ్దః సమ
వాయ్యధికరణ ప్రవృత్త్య ఉప సంక్రాన్తః సోమో గౌరీత్యత్ర
గౌరీశబ్దస్తు సప్తమ్యర్థ మాశ్రిత్యవసన్నః సముదాయధికర
ణప్రవృత్త్య ప్రత్యయానాదితి భేదః.

అణోఽప్రగృహ్యస్య. అణ ఇతి కిమ్. కర్తృ హర్తృ.

అచ్ సన్ధిః॥ కుత్వం కృత్వా సత్యం సృష్ట్వా ప్రతి వచాత్త్వ
ర్థమ్. అతఏవానుస్వారస్యైకవ్యప్తాదిత్యాది నిర్దేశోఽప్యు
పపన్నః.

ఇతి స్వరసంధిః.

[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible]
[illegible]
[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥
[illegible]

[illegible]

[illegible] ॥ [illegible]

[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible]

[illegible] ॥ [illegible] స్థానంబు [illegible]

స్యాపి గ్రహణాత్ ఋత్యక ప్రసక్తౌ నిషేధాయేదమావశ్యకః - ఏ
వంచ తోర్లీతి తుశబ్దేన నకారస్యాపి గ్రహణాద్విద్వాల్లిఖతీత్యా
దిసిద్ధిః - నచ నిమిత్తకార్యిణోర్యథాసంఖ్యనిరాసాయ ఋకార
తుక్త్వాత్తైనైవ చాథవాసత్త్వే కథముక్తార్థసంజ్ఞా ఋక[illegible]వదితి
వాచ్యమ్ - తుశబ్దేన నకారగ్రహణసిద్ధౌహి యథాసంఖ్యనివృ
త్తిరతస్సంజ్ఞా ఋకారే ఌకారయోస్సంజ్ఞా ఋతే బాధకాభావాత్ - నా
చితుల్యాస్యమిత్యత్ర యత్కించిత్ స్థానతుల్యత్వవివక్షాయాం
వర్ణేషు బహ్వాపివర్ణాః పరస్పరసవర్ణాః స్యురిత్యత్రాదా
హరణే ఋత్వప్రసక్త్యాదిశ్చ ఆవశ్యక ఇత్యేతత్ జ్ఞాప
కాశ్రయణంతు యుక్తమితివాచ్యమ్ - తథాచ నయమఙణనానాం
పరస్పరసావర్ణ్యాపత్త్యాత్వం నయసీత్యాదౌ అనుస్వారస్య
యయి పరసవర్ణః వాపదాన్తస్యేత్యనుస్వారస్యాభావయోపి
స్యుః - తాల్వాదిస్థానసామ్యాభావేఽపి నాసికారూపస్య యత్
కించిత్ స్థానస్యతుల్యత్వాత్ - నాపితుల్యాస్యస్య మనూ్యసా
మ్యం యదస్య తత్తత్సవర్ణమితి సవర్ణసంజ్ఞా సూత్రార్థ
ఇతి వ్యాఖ్యానాత్, ఞాదీనాం పరస్పరసావర్ణ్యం నభవేత్ -
తేషాం నాసికాస్థానసామ్యేఽపి తాల్వాది స్థానసామ్యాభావేన
న్యూనస్థానత్వాత్ - తతశ్చత్వంనయసీత్యాదౌ నాతిప్రా
ప్తిః - స్వవర్గాదిస్పృహాతు ఞాదీనాం సావర్ణ్యంస్యాదేవంనా
సికాస్థానాధిక్యేఽపి తదన్యూన స్థానత్వాత్తేషామితి విద్వా
ల్లిఖతీత్యాదిసిద్ధిః - తవర్గాద్యానాంతు నాసికాస్థానాభావేన
న్యూనస్థానత్వాత్కృత్స్నమేనసావర్ణ్యాభావేఽపి నతురితిదా
పరిగణం విహైవ ఇష్టసిద్ధిరితి హూగాం ఏకీత్యాదౌ సవ
ర్ణాదీన్ స్థానత్వేంగో సవర్ణఇతి శాకలప్రత్యభిధానాత్ తత్త్వ -
ఇకారాన్యూనస్థానకత్వేన తత్వర్ణాత్వాదకారస్య - స్య
రాణామూష్మణాం చైవ వివృతం కరణం స్మృతమ్। తేభ్యోఽపి వివృ
తా వేణా ఏఙావాధ్యామైచౌ తతోఽపి చేతి వచనాత్ప్రయత్న భేదేన
సావర్ణ్యాభావముద్యుత్యగహాయా కా నిష్ఫావారణేపింత్వాప్రుతస్య
త్త్రీమిత్య తోర్లీతి పరసవర్ణవిధినాద కారస్య తకారాపత్తేః

వకారస్యోష్ఠస్థానాధిక్యేపి దన్తస్థానసామ్యేన లకారానున్యాన
స్థానకత్వాత్ - యద్యపి వకారస్య దన్తోష్ఠమితి సమాహారద్వన్ద్వ
త్వాదోష్ఠస్థానదన్తస్థానభిన్నమేవ దన్తోష్ఠస్థానమితి వకారస్య
లకారసావర్ణ్యాభావాత్తద్వన్నిత్యాదౌ నాతిప్రసఙ్గ ఇతి బ్రూ
మః, తర్హి - లుగ్వా దుహేత్యాదినా వస్త్రైరతి విధీయమానో
యస్తల్లుక్ సః అదుహ్వహి ఇత్యత్ర న స్యాత్, కింతు అదుక్ష
త్యత్రైవ స్యాత్ - తథాపి పూర్త్రః పిపురతీత్యాదౌ విధీయ
మానముదోష్ఠ్యపూర్వస్యేత్యుత్వం స్ఫుస్స్వర్థ ఇత్యాదౌ న స్యా
త్ ఉత్తరీత్యా వకారస్యోష్ఠ్యత్వాభావాత్ - నచ వస్యోష్ఠ
త్వేన స్యత్వేచ నతిసేకస్యచిత్ పుటదశ లస్య దన్త్యత్వాదీనాం
పృథగ్గ్రహణం వ్యర్థం స్యాత్ తేషామపి దన్త్యోష్ఠ్యాదిత్వాదితి
వాచ్యమ్ - దన్త్యః కేవల దన్త్యోనతు దన్తోష్ఠ్యోపీత్యా
దేః మూలఏవ వక్ష్యమాణత్వాత్ - యత్తు పాణినీయశిక్షాయాం
యమానుస్వారయోరివ నాసికాస్థానస్య కథనాద్యమస్థా
నం నాసికానతవతి కింత్వనునాసికత్వం గుణ ఏవ నాసికాస్యా
పారిభాష్యార్థ్యమాణత్వమాత్రేణ నాసికాస్థానస్య కథనేఙ్ణ
కారాదీనాముచ్చారణరీత్యా నాసికాస్థానమితి స్థానరూపతా తే
షాంతదవకథనాన్యూనతే తిదయన్తి, తేషామతోఽత్ర ధా
త్రియణం వినైవేష్టసిద్ధిః - అన్యత్ర ఙకారాదీనాం నాసికయా
ప్యుచ్చారణాదను నాసికత్వం గుణః, స చాత్ర ఙణనశేషై
రిత్యాదిలక్షణలక్షితత్వాత్ - ఞమఙణనానాం త్వనునాసికత్వం
నాస్తీతి సత్యద్వైతయోర్నాసికయోచ్చారణాదితి నసుణః - కింతు
యమానుస్వారయోరివ స్థానమేవ నాసికేతి, స్థానరూపతా ఞ
మఙణనానాం నాసికాపేక్షత్వం, సత్య ఙకారాదీనాం నాసికా
పేక్షిత్వం యత్తూక్తం తులాస్యప్రయత్నం సావర్ణ్యమిత్యాఖ్యా
యాం తద్వన్నిత్యాదౌ లిఙ్గ ఇతి వకారస్య లకార ప్రసఙ్గ ఇ
తి తత్రాహ - లోకేఽస్యత్రిలకారస్య యదిదం ఇతిస్యస్య
స్య లకారస్యరూపం లకారం తత్ర ప్రసఙ్గ ఇతి వ్యాఖ్యా
తుస్తదోషప్రసక్త్యంత్యాయుః

[illegible] ॥౧॥ [illegible] అనాదిలు [illegible]

[illegible]

టీక:

[illegible]

[illegible]

[illegible]

తోర్లి ॥ ౮ ॥ ౪ ॥ ౬౦ ॥ తవర్గస్య లకారే పరే పరసవర్ణః ॥
తల్లయః - విద్వాఁల్లిఖతి - నకారస్యానునాసికో లకారః.

ఉదః స్థాస్తంభ్వోః పూర్వస్య ॥ ౮ ॥ ౪ ॥ ౬౧ ॥ ఉదః పరయోః
స్థాస్తంభ్వోః పూర్వసవర్ణః స్యాత్ - [illegible] - ఉత్థానం
ఉత్తంభనం [illegible] ఘోషస్య మహాప్రాణస్య [illegible] తాదృశ
[illegible] థకారః [illegible]
[illegible] నయోర్ద్వకారస్య [illegible]
[illegible] సిద్ధత్వాత్ [illegible] తస్య నమ్.

ఝయో హో [illegible] ॥ ౮ ॥ ౪ ॥ ౬౨ ॥ ఝయః పర
స్య హస్య పూర్వసవర్ణో [illegible] నాదవతో ఘోషవతః
[illegible] మహాప్రాణస్య తాదృశో వర్గచతుర్థ ఏవా
దేశః - వాగ్ఘరిః - వాగ్హరిః

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ఇతి.

ఉదస్థాం. అనుస్వారస్య యయి పరసవర్ణః [illegible]
[illegible] ఇత్యాదిష్వ [illegible] ఏకదేశ [illegible]
[illegible] పూర్వసవర్ణస్యాసిద్ధత్వాత్ ॥

శశ్ఛోఽటి ॥ ౮ ॥ ౪ ॥ ౬౩ ॥ ఝయ ఉత్తరస్య శస్య ఛో వా స్యాదటి - దస్య శ్చుత్వేన జకారః క్రియతే. ఖరి చ ॥ ౮ ॥ ౪ ॥ ౫౫ ॥ ఖరి పరే ఝలాం చరః స్యురితి జకారస్య చకారః - తచ్ఛివః - తచ్శివః ॥ ఛత్వమమీతి వాచ్యమ్ - తచ్ఛ్లోకేన - తచ్శ్లోకేన - అమి కిమ్ - వాక్శ్చ్యోతతి.

మోఽనుస్వారః ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౨౩ ॥ మాన్తస్య పదస్యానుస్వారస్స్యాద్ధలి - అలోఽన్త్యస్య - హరిం వన్దే - పదస్యేతి కిమ్ - గమ్యతే.

నశ్చాపదాన్తస్య ఝలి ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౨౪ ॥ నస్య మస్య చాపదాన్తస్య ఝల్యనుస్వారస్స్యాత్ - యశాంసి - ఆక్రంస్యతే - ఝలి కిమ్ - మన్యతే.

అనుస్వారస్య యయి పరసవర్ణః ॥ ౮ ॥ ౪ ॥ ౫౮ ॥ అను

శశ్ఛోఽటి - ఇహ పదాన్తాదిత్యనువర్తనే పదాన్తాత్ ఝయ ఇతి వ్యాఖ్యేయమ్ - తేనేహ - మధ్వశ్ఛత్రం శ్వభిరోఽపి ప్స్వప్సు - విశ్వామిత్రపరాశరాదిషు ఛః ॥ ఛత్వమమీతి ॥ శశ్ఛోఽటీతి సూత్రం శశ్ఛోఽమీతి పఠనీయమిత్యర్థః ॥ తచ్ఛ్లోకేనేతి ॥ తచ్ఛ్మశ్ర్విత్యాద్యుదాహరణద్వయమ్.

మోను - హలీత్యనువర్తతే - పదస్యేతి చ - తథా చ ॥ మాన్తస్యేత్యాది ॥ హలి కిమ్ - త్వమత్ర - కిమత్ర.

నశ్చాపదాన్తస్య - అపదాన్తస్య కిం - రాజన్ పాహి ॥ ఆక్రంస్యత ఇతి ॥ ఆఙ ఉద్గమన ఇతి తఙ్ - స్నుక్రమోరితి నేట్.

అనుస్వారస్య - అత్ర యయీతి స్పష్టార్థమ్ - అచి పరే అనుస్వారాభావాత్ - శలి తు పరసవర్ణోఽనుస్వారస్య తదా సత్యపి తత్సవర్ణే యమాద్యాపత్తిరిత్యనుస్వారస్య శలి పరసవర్ణ విధిత్వప్రసక్తేః - అత్ర వక్తవ్యం - ఉరుదృక్ప్రయత్నానాం [illegible] తం శ్లోకానామితి భాష్యమతే యయీతి స్పష్టార్థకత్వం - హకారే శాశ్వతత్వే పదే - అన్యథా తంశ సమిత్యాదావనుస్వారాన్తరస్య పరసవర్ణోఽనునాసిక ఊష్మాణః స్యాదితి తకారే [illegible] స్తేషామర్థస్య నత్వాత్ - తథా హంసం తేనే

స్వారస్య యయి పరే పరసవర్ణః స్యాత్ - అఙ్కితః - అఞ్చితః - కుణ్ఠితః - శాన్తః - గుమ్ఫితః.

కుర్వన్తీత్యత్ర ణత్వే ప్రాప్తే తస్యాసిద్ధత్వాదనుస్వారే పరసవర్ణస్యాసిద్ధత్వాన్న ణత్వమ్.

వా పదాన్తస్య ॥ ౮ ॥ ౪ ॥ ౫౯ ॥ పదాన్తస్యానుస్వారస్య యయి పరే పరసవర్ణో వా స్యాత్ - త్వఙ్కరోషి - త్వం కరోషి - సంయ్యన్తా సంయన్తా - సవ్ఁవ్వత్సరః సంవత్సరః - యల్ఁలోకం యం లోకమ్ - అనుస్వారస్య పక్షే అనునాసికా యవలాః.

మో రాజి సమః క్వౌ ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౨౫ ॥ క్విబన్తే రాజతౌ పరే సమో మస్య మ ఏవ స్యాత్ - సమ్రాట్.

హే మపరే వా ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౨౬ ॥ మపరే హకారే పరే

ఇత్యాద్యావనుస్వారస్య పాదాం తస్మిన్ స్యాదితి॥ అఙ్కిత ఇతి॥ అఙ్కు పదం లక్షణే చురాదిణ్యన్తాత్ క్తః - నిష్ఠాయాం సేటితి ణిలోపః - పరసవర్ణనః - అకి లక్షణ ఇత్యస్మాద్వా క్తః। నుమ్యనుస్వారః॥ అఞ్చిత ఇతి॥ అఞ్చేః పూజాయామితి నిష్ఠాయామిట్ - నాఞ్చేః పూజాయామితి నలోపనిషేధః॥ కుణ్ఠిత ఇతి॥ కుఠి ప్రతిఘాతే క్తః - నుమోఽనుస్వారే పరసవర్ణేన ణః॥ శాన్త ఇతి॥ శము ఉపశమే క్తః - పాదాన్తశాన్తేతి నిపాతనాదిడభావః - అనునాసికస్య క్విఝలోరితి దీర్ఘః - మస్య అనుస్వారే పరసవర్ణేన నకారః॥ గుమ్ఫిత ఇతి॥ గుఫ గ్రన్థే - క్తః - నుమోఽనుస్వారే పరసవర్ణేన మః.

మో రాజి సమః క్వౌ - రాజతేః క్విప్ - సంరాట్ - సమ ఇతి కిమ్ - ఇదంరాట్ - క్వావితి కిమ్ - సంరాజితుమ్ - సంరాజితవ్యమ్ - మకారస్య మకారవచనమనుస్వారనివృత్త్యర్థమ్ - తథా చ॥ మ ఏవ స్యాదితి॥ సమ్రాడితి॥ రాజృ దీప్తౌ - సంపూర్వాద్రాజతేస్తస్మాత్ సత్సూద్విషేత్యాదినా క్విప్ - వ్రశ్చాదినా షత్వం - జశ్త్వచర్త్వే.

హే మపరే వా - మపరే ఇతి కిమ్ ప్రిహః.

మత్స్యమహిషస్యాద్యాః - స్వాంవాన్యలవలనే. కస్మిన్వాలయతి - కిం వాలయతి.

యాయలోపే యవలాదేశసత్త్వం ॥ యథాసంఖ్యమనుదేశస్సమానామ్ ॥ ౧ ॥ ౩ ॥ ౧౦ ॥ సమసంబంధివిధిర్యథా సంఖ్యంస్యాత్ - కిమ్హ్నుతే - కిం హ్నుతే. కిమ్హ్వాలయతి - కిం హ్వాలయతి - కిల్ హ్లాదయతి - కిం హ్లాదయతి

నపరేనః ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౨౭ ॥ నపరేహకారేమస్యవా స్యాత్ - కిన్హ్నుతే. కిం హ్నుతే.

శ్లో॥ ఙ్ణోః కుక్టుక్శరి ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౨౮ ॥ ఙకారణకారయోః కుక్టుకౌవాస్తశ్శరి ॥ చయోద్వితీయాశ్శరి పౌష్కరసాదే

- యవలేతి - మావణా పదాత్ మస్తాస్యవలపరః - స్మిన్ వా నారేవిరమస్య యవలాభపన్నిత్యర్థః.

శ్లో॥ యథాసంఖ్యమనుదేశస్సమా - అనుదిశ్యత ఇత్యనుదేశః పశ్చాదుచ్చార్యత ఇత్యర్థః - సమానామితి సప్తమ్యర్థే షష్ఠీ - తథా చ ॥ సమసంబన్ధీ విధిరితి ॥ సమశబ్దం ప్రధానమితి తు సూత్రేణ - తథా హి సతి యథాక్రమముద్దేశ్యేషు సమేషు సమానాం విధానం సమాసేపి యాదీనాం స్థాయానాం చతుర్ణాం యణాం చ ఉద్దేశ్యేషు సమానాం త్రైయణాం క్రమానుప్రవృత్తిః స్యాత్ - ఇష్యతే తు అనువాద్య యమకయోర్యథాసంఖ్యతా - సమానామిత్యనేన సమానాం సంఖ్యయా ద్వయోర్ద్వయోః సమయోర్యథాసంఖ్యమితి భావః - అత ఏవ స్థానేంతరతమ ఇత్యనేన యథాసంఖ్యం - స్థానిత్వేన సమయోరనిత్యేషు సర్వేషాం సమత్వాత్ ప్రవర్తనేన యథాసంఖ్యం యథా స్యాత్.

నపరే - అనువాదిభవిష్యవిధాతవ - హ ఇతి తు అనువర్తతే - తథా చ ॥ నపరే హకార ఇతి ॥

శ్లో॥ ॥ చయో ద్వితీయాః ॥ విశద్యాదిస్యార్థే శ ఇతి నాతిరిక్తేత్యధ్యాహార్యం - అతఏవ చ నాసిక్యసాం శషసా ఇతి సూత్రే ముఖ్యత్వేనాస్య చయోద్వితీయాః ఇతి వర్తతే తథా తృతీయాః స్వాదిమ శ్లోక ఇతి నూత్రస్థం పాఠ్యేస్తితు - తేన మనే స్యాత్ - పు రోర్విద్ధర్శ్చ చయోద్వితీయాః ఇత్యర్థః సత్త్వత్ ॥ పౌష్కరసాదేః

రతిమాత్యర్థః ॥ హరిశ్శేతే - హరిశ్ఛేత్తః - హరిశ్చ
ష్టః - శుద్ధాత్రసిద్ధత్వాచ్ఛ్చుత్వమ్ - రామస్షష్ఠః - రామ
స్తష్ఠః - రామష్షష్ఠః.

ఉస్మిన్ధుట్ ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౨౯ ॥ డాత్పరస్య సస్య ధుడ్వా
స్యాత్ - షట్త్సన్తః - షట్సన్తః.

నశ్చ ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౩౦ ॥ నకారాన్తాత్పరస్య సస్య ధుడ్వా
స్యాత్ - సన్త్సః - సన్సః.

౯ ॥ పుత్ర [illegible] శిక్షయా [illegible] సీడకిటి పుత్ర [illegible] తత్ - తస్యాప్యసిత్త్వం
తస్య [illegible] దసాదకాచా [illegible] - బాహ్యాదిత్వాదిత్ - అనుకతికాది
త్వాదుభయ [illegible] కద [illegible] ॥

ఉస్మిన్ధుట్ - ఉభయోః [illegible] [illegible] బలీయః
[illegible] పత్వాద్ [illegible] ॥ [illegible] ॥ సీటనస్తుమినిర్దిశను
[illegible] [illegible] ధుట [illegible] [illegible] తయోః - [illegible]
ద్వితీయా [illegible] తస్య [illegible] - [illegible] సిద్ధత్వాత్ - అత ఏవ
ధుడగ్రాహ [illegible] [illegible] సన్న [illegible] సత్యసమపి ఉ
స్మిన్ధుగితి [illegible] [illegible] ధుగితి [illegible]
[illegible] [illegible] దాత్ [illegible] మిన - [illegible] - [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] వసత్వాః - దస్య
[illegible] [illegible] ద్వితీయా [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] రమేశత [illegible]
[illegible] ద్వర్త్యకల్ప్య [illegible] [illegible] - [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] - నదదగ [illegible]
హ్యాసిద్ధత్వాత్ [illegible] పరత్వమేవ [illegible] [illegible] - [illegible]
[illegible] సిద్ధమద్వితీయ [illegible] - ఏతేనా [illegible] సుపా [illegible]
[illegible] స్యాసిద్ధత్వాదనుపాన్యరహిత ద్విత్వం [illegible] [illegible]
త్వాత్ [illegible] నిరాకృతా.

శి తుక్ ॥ ౮॥ ౩॥ ౩౧॥ నస్య పదాన్తస్య శే పరే తుగ్వా స్యాత్ - శశ్ఛోఽటీతి ఛత్వవికల్పః - ఝరోఝరీతి చ కార లోపః - సఞ్ఛమ్భుః - సఞ్చ్ఛమ్భుః - సఞ్చ్శమ్భుః - సఞ్శమ్భుః

ఇచ్ఛన్త్యేకే ఛకారాణి ఛకారాణి చతుష్టయమ్।
రూపాణామిహ తుక్ఛత్వచలోపానాం వికల్పనాత్ ॥ ౧॥

ఙమో హ్రస్వాదచి ఙముణ్నిత్యమ్ ॥ ౮॥ ౩॥ ౩౨॥ హ్రస్వాత్పరో యో ఙమ్ తదన్తం యత్పదం తస్మాత్పరస్యాచో నిత్యం ఙము

శి తుక్ - శితి సప్తమీ పూర్వత్రాసిద్ధమితి ... నస్య పదాన్తస్యేతి ... ఝరోఝరీత్యత్ర సవర్ణగ్రహణ ... చకారలోప ఇతి ... తుక్చత్వచలోపానాం ... చతుష్టయమితి ... ఛత్వే చకారస్యాపి ... సఞ్ఛమ్భుః సఞ్చ్ఛమ్భురితి ... చతుర్థం శకారస్య ... ఛత్వస్యాసిద్ధత్వాదిత్యాహుః.

ఙమో హ్రస్వాత్ - ఙమ్ప్రత్యాహారః - సంజ్ఞాయాం చ ... ఙముట్ ... ఇతి ... వికల్ప ... పూర్వస్య ... ఇత్యర్థః ... ఇతి ... సమ్ఖ్య ... పూర్వస్య ... నిత్యమితి ...

వాకమస్యాద్ - ప్లుతకర్ణాత్ - సుకర్ణీతః-సన్న యుక్తః.
సమస్యతి ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౧ ॥ సమోరుస్యాద్యస్యతి-అలో
న్స్యస్య ॥ అత్రానునాసికః పూర్వస్య తు వా ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౨ ॥ అ
త్రేరు ప్రకరణే రోః పూర్వస్యానునాసికవాన్యత్ ॥ అనునాసికా

న్యేతి ద్వై యథాకథంచన వ్యాఖ్యాయమాసపి కుర్వన్నాస్తి ఇత్యత్రి
ణత్వం ప్రత్యక్షేణ వదాన న్యేతి నిషేధాత్ ప్రవృత్తేః-యత్యపిబ
హిరఙ్గపరిభాషయా అముష్య ధర్మసిద్ధత్వాదిష్టం సిధ్యతి, తథాపి
యథోద్దేశపక్షే త్రిపాదిశాస్త్రే బహిరఙ్గపరిభాషాయా అప్ర
వృత్తేః ప్రసజ్యతఏవ ణత్వమితి యథోక్తవ్యాఖ్యానమేవ సాధ్వ
తిదిక్ ॥ సుకర్ణీత ఇతి ॥ త్వల్లాపానస్థానివత్ - పూర్వత్రాసిద్ధత
స్మిన్నిషేధాత్ - సమపరమఙ్గీనావిత్యాశాసత్ర్యర్థవిశక్త్యే
తత్వాన్నుట్ స్యాదితి చేన్న - ఉత్తరపదత్వే చాతదాదివిధావితి
ప్రత్యయలక్షణప్రతిషేధాత్ - అతఏవ పరమవాచా పరమ
గోదుహా పరమద్రివిత్యాదౌ కుత్వధత్వఘత్వాదీని-శ్ర
వణమ ఉభేచపదఇత్యతః పదఇత్యనువర్త్య అజ్వాదేః పదస్య
తివ్యాఖ్యానాద్ముష్ణక్యుక్తమ్-తదనేన ప్రత్యుక్తమ్-ఇహైవవస
లోపం వారయితుముక్తరీతిరేవ తేనాప్యనుసర్తవ్యత్వాత్.

అత్రానునాసికః-అయమధికారో విధిర్వేతి పక్షద్వ
యమ్- ఆద్యే అత్రగ్రహణమనర్థకమ్- అధికారాదేవరుప్రక
రణలాభాత్ - కిఞ్చాన్యధికారపక్షే పరస్తాదాకృష్టగః
పూర్వస్య కార్యవిశేషద్యోతనార్థః- పరస్యానిత్యం రు
త్వం, పూర్వస్యతు వానునాసిక ఇతి, విధిపక్షే వక్ష్యతః-వాగ్రహ
ణం స్పష్టార్థమ్-అనునాసికాత్పర ఇతి ఋ పరాదేశనిర్దేశః వ
హివికల్పం వినానునాసికత్వం విహాయాన్యనునాసికాభావపక్షః
సంప్రవర్తి-ఇదమత్వనయుతం మతేతిసిద్ధావనుస్వారో రోః పూ
ర్వస్యానునాసికః స్యాదిత్యేవోక్తమ్ ॥ రోః పూర్వస్యేతి ॥ ఉక్తం
• తుపుతుల్లే పరస్యాపి- అత్రేరుప్రకరణే యావదిధిర్గతః పూర్వ
స్యేతి నిత్యప్రాప్తస్యర్థః- ఏవం రోః పూర్వస్మాత్పర ఇత్యస్యాపి రు
ప్రకరణే యావదిధిర్గతః పూర్వస్మాత్పరఇత్యర్థో బోధ్యః.

[illegible] పరోఽనుస్వారః ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౪ ॥ అనునాసికం [illegible] పూర్వస్మాత్ [illegible] అనుస్వారాగమస్య [illegible] ॥ [illegible] ॥ విసర్జనీయస్య సః ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౩౪ ॥ విసర్జనీయస్య [illegible]

[illegible]

[illegible]

విసర్జనీయ [illegible]

[illegible]

[illegible] అనుస్వార [illegible] అనుస్వార [illegible]

సంఖ్యాతత్వేనానుస్వారస్యాప్యప్రాప్తేః - అనునాసికవతాం త్రయాణాం యరాం శరః ఖయ ఇతి ద్విత్వే షట్ - అనుస్వారవతా మనుస్వారస్యాపిద్విత్వే త్ర్యాదయః - ఏషామష్టానాం తకార స్య ద్విత్వే వచనాన్తరేణ పునర్ద్విత్వేతు, ఏకతద్వితత్రిత మితి చతుఃషష్ట్యాత్ - అణోఽనునాసికత్వే అష్టోత్తరశతమ్.

పుమః ఖయ్యమ్పరే॥ ౮॥ ౩॥ ౬॥ పుంశబ్దస్యరుస్స్యా దమ్పరే ఖయి- వ్యుత్పత్తిపక్షే అప్రత్యయస్యేతి షత్వపర్యు దాసాత్ ద్విర్గ్రహణాభావాత్ప్రాప్త్యా, అవ్యుత్పత్తిపక్షేతు షత్వప్రా ప్త్యా సంపుంకానామితి సః - పుఁస్కోకిలః - పుంస్కోకిలః - పుఁస్పుత్రః - పుంస్పుత్రః - అమ్పరఇతికిమ్ - పుంక్షీరమ్ । ఖయీతికిం - పుందాసః॥ఖ్యాఞాదేశేన॥ పుంఖ్యానమ్.

నశ్ఛవ్యప్రశాన్ ॥ ౮॥ ౩॥ ౭॥ అమ్పరేఛవి నకారా న్తస్య పదస్య రుస్స్యాత్ - నతు ప్రశాన్ శబ్దస్య - విసర్గః - స

ఇణః పరత్వాభావాత్ షత్వం స్యాదితిభావః ॥ అప్రాప్త్యాదితి ॥ నచైవం మా తిః కరోతి-హుఙ్కరోతీత్యాదౌ యణాది పరిసఙ్ఖ్యా-త్రిపాదీస్థ త్వేన విసర్గాదీనామసిద్ధత్వాత్॥ అనుస్వారస్యాపిద్విత్వఇ తి ॥ అనిశబ్దాత్ప్రాకారస్య॥ వచనాన్తరేణేతి॥ అచోరహాభ్యా మితి కృతేపియణ ఇతి భవత్యేవేతిభావః॥

పుమః ఖయి- పుంశస్యసంయోగాన్తలోపే ... పస్థా గస్య ఇదమనుకరణమ్- అమ్పరఇతిబహువ్రీహిః॥ పర్యుదాసా దితి॥ ఇదముపధస్యేతిషత్వనిషేధాయ ... సూత్రే ... వః

॥ఖ్యాఞాదేశేనేతి॥ చక్షిఙః ఖ్యాఞిత్యస్మాత్ ప్రాగ్యాదిరయమా దేశః- అసిద్ధకాండే ణత్వానంతరం తస్యదానేతి స్థితమితిమ త్యాతి- ఏవంచ యత్వస్యాసిద్ధత్వా అమ్పరత్వాభావాత్ పు మః ఖయ్యమ్పరే త్వంనేత్యర్థః॥ పుంఖ్యానమితి॥ చక్షిఙో ల్యుట్ప్ర త్యయః ల్యుట్-ఖ్యాఞాదేశః-నను అదేశ ఇహాపూర్వః-నగ్న స్త్రత్వ బోధః, అ సన యోః కృతి వార్త్తికాదితి చేత్ - సత్యమ్-బహులం తదా స్త్రవధక గాత్రేఏత ... వార్త్తికె బహులగ్రహణా త్స్వాధ ... ఏతస్మిన్ ... సంధయః॥

త్వమ్-త్వం కరోషి-శార్ఙ్గిఞ్ఛిన్ధి-శార్ఙ్గింశ్ఛిన్ధి చక్రిఁస్త్రాయస్వ-
చక్రింస్త్రాయస్వ-పదస్యేతి కిమ్-హన్తి- అమ్పరే కిమ్-పుంస్త్సరుః-
త్సరుః ఖడ్గముష్టిః- అప్రశాన ఇతి కిమ్- ప్రశాన్తనోతి.

నౄన్పే ॥ ౮ । ౩ । ౧౦ ॥ నౄనిత్యస్య రుర్వా స్యాత్పకారే పరే। కుప్వోః≍క≍పౌ చ ॥ ౮ । ౩ । ౩౭ ॥ కవర్గే పవర్గే చ పరే విసర్జనీయస్య క్రమాజ్జిహ్వామూలీయోపధ్మానీయౌ స్తః- చాద్విసర్గః- శర్పరే విసర్జనీయ ఇత్యస్మాన్నాపవాదః, నచు శర్పరే విసర్జనీయ ఇత్యస్య- లోపవాదః ఉక్తమిత్యాద్యౌ విసర్గ ఏవ- నౄఁ≍పాహి- నౄఁపాహి- నౄఁః పాహి- నౄః పాహి- నౄన్పాహి.

కానామ్రేడితే ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౧౨ ॥ కాన్ నకారస్య రుః స్యాదామ్రేడితే పరే। సంహితాయామితి ఛః॥ అధ్యాయ ప్రాది

॥ త్రైయస్పతి॥ త్రైక్ పాలనే- లోటి శపాద్యా దశః ॥ పరికాన్తి॥ పరిత్రాణార్థ చాతుర్థ్యేః క్విప్- అనునాసికస్యేతి దీర్ఘః- మో నో ధాతోరితి నః- తస్యాసిద్ధత్వాన్నలోపో న.

స్యాన్నే- ఆకారో వా అకారశ్చోచ్చారణార్థః- తేన స్యాత్ పునాతీత్యాదిసిద్ధిః- ఉభయథర్క్షు ఇత్యత్ర ఉభయథా ఇత్యనువృత్తి ర్యత్నే వికల్పః ఫలితః ఇత్యాశయ ఏవాహ॥ రుస్యాద్వేతి॥

కుప్వోః≍క≍పౌ చ- అత్ర సూత్రే కుప్వోరితి రేఫస్య విసర్గః- జిహ్వామూలీయస్య ఖర్త్వాత్- ఖర్పరే శరీతి విసర్గస్య లోపః- జిహ్వామూలీయస్య శర్త్వాత్ - వా శరీతి విసర్జనీయస్య విసర్గ ఏవ వా- అ కారయోః కకారపకారావుచ్చారణార్థా॥ చాద్విసర్గ ఇతి॥ పౌత్రాద్విద్విద్వికల్ప ఇత్యర్థః- తతః - కపాభ్యాం యుక్తో విసర్జనీయస్య సర్వత్ర విసర్గః

కానామ్రేడితే- కాంస్కానితి వాక్యే త్రిధా ద్విరుక్తస్య పరరూపమామ్రేడితం- ఇహాపూర్ణ్ - కాన్ కాన్ పశ్యసీతి - అత్ర ఏకః కింశబ్దః ప్రథమో- ద్వితీయస్తు కాన్ కాన్ పశ్యసీత్యర్థః- కాన్ కాన్ గ్రామాన్ తేషాం పదద్వయం నిత్యవీప్సాయోః ఇత్యాశయేనాహ ॥ యద్వా॥ సం॥ పుం॥ సో

సూచ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౪౫ ॥ ఏష్విణ ఉత్తరస్య ఋకారస్య [illegible] స్యాత్ ।
అన్యస్య తుకః - ప్రకృతిపరయోః [illegible] - [illegible] - [illegible]
[illegible] - [illegible] - సర్పిష్క్రుణ్డికా - ధనుష్కపాలమ్ -
[illegible]॥

సంహితాయామ్ ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౭౨ ॥ ఇత్యధికృత్య ॥ ఛే చ ॥
౬ ॥ ౧ ॥ ౭౩ ॥ హ్రస్వస్య ఛే పరే తుగాగమః స్యాత్ సంహి
తాయామ్॥ చర్త్వస్యాసిద్ధత్వాజ్జశ్త్వేన దః । [illegible] చర్త్వస్యాసి
ద్ధత్వాత్ [illegible] శ్చుత్వేన జః । తస్య చర్త్వేన చః । [illegible]
[illegible] । స్వచ్ఛాయా । శివచ్ఛాయా.

ఆఙ్మాఙోశ్చ ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౭౪ ॥ ఏతయోః ఛే పరే తుక్ స్యాత్ -

[illegible] సంస్కర్తా, సంస్కరిష్యతి, [illegible] పుంస్కోకిలః, పుంస్కాముః, ఇత్యాదిబహూనాం [illegible] [illegible] - [illegible] [illegible] [illegible] తం [illegible] - [illegible] ఇత్యాదౌ [illegible] [illegible] - [illegible] [illegible] [illegible].

[illegible] ॥ [illegible] ఇతి [illegible] ఇతి [illegible] చానువర్తనే - తదా ॥ ఏష్విణ ఉత్తరస్య [illegible] ॥ [illegible] ఇతి ॥ [illegible] [illegible] - [illegible] [illegible] ఇతి [illegible].

॥ సర్పిష్కుణ్డికేతి ॥ [illegible] ఇత్యాదిక [illegible].

॥ సంహితాయామిత్యధికృత్యేతి ॥ [illegible] [illegible].

ఛే చ - [illegible] - [illegible] - [illegible] ॥ హ్రస్వస్యేతి ॥ [illegible] హ్రస్వస్య [illegible] - [illegible].

పదాన్తాద్వేతిః కల్పాపదాదః। అప్యాదయతి। యాన్ఛదత్.

దీర్ఘాత్ ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౭౫ ॥ దీర్ఘాచ్ఛే పరే తుక్ స్యాత్ - దీర్ఘస్యాయం తుక్। నతు ఛస్య - నేదానీం వాచ్యాయాం లక్షావకాశ్ - చేచ్ఛద్యతే.

పదాన్తాద్వా ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౭౬ ॥ దీర్ఘాత్పదాన్తాచ్ఛే పరే తుగ్వా స్యాత్। లక్ష్మీచ్ఛాయా। లక్ష్మీఛాయా ॥

ఇతి హల్ సన్ధిః.

విసర్జనీయస్య సః। విష్ణుస్త్రాతా ॥

శర్పరే విసర్జనీయః ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౩౫ ॥ శర్పరే ఖరి విసర్జనీ

॥ నేదానీం రఖి ॥ యదిహ ఛస్య తుక్ స్యాత్ తర్హి ఛస్య చర్త్వే సతి చద్వయం స్యాత్ సన్నిపాతపరిభాషయా చర్త్వప్రవృత్తే ముఖ్యాకారోఽవకాశోఽపి నాస్తీతి భావః.

పదాన్తాద్వా - ఇత్యత్ర దీర్ఘాదిత్యనువర్తతే పదాన్తస్తు విధిలాఘవేనేష్టసిద్ధౌ తత్ర పదాన్తస్యైవ తుగ్విధానం స్యాత్, తదస్య [illegible] దిత్యనుక్తమ్ - అన్యథా - తద విధి [illegible] తుగాగమలక్ష్మీచ్ఛాయా [illegible] స్యాత్ [illegible] తైత్తిరీయ [illegible] స్యాత్ - ఏవంచ పదాన్తాట్ [illegible] అన్తగ్రహణం [illegible] ప్రయోజనం [illegible] ప్రత్యయాపవాదః.

ఇతి హల్ సంధిః॥

॥ విష్ణుస్త్రాతేతి ॥ ప్రాతిపదికాత్ స్వాదయః [illegible] విసర్గస్య సత్వే విసర్జనీయస్యేతి సః - అస్య ఛరుత్వం నాశస్యమ్ - రుత్వం ప్రతి విసర్జనీయస్య సత్వస్యాసిద్ధత్వాత్.

శర్పరే విసర్జనీయః - శర్పరఇతి బహువ్రీహిః - అనువర్త [illegible] స్యోపదార్థః - యది శర్పర [illegible] శ్చుత్వే [illegible] [illegible] సిద్ధి [illegible] స్యాతాం, [illegible]

యస్య విసర్జనీయ ఏవ స్యాత్ । సత్వస్యాత్ । కః త్సరుః । ఘనాఘనః క్షోభణః । ఇహ యథాయథం సత్వం జిహ్వామూలీయశ్చ న.

వా శరి ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౩౬ ॥ శరి పరే విసర్జనీయస్య విసర్జనీయో వా స్యాత్ । హరిః శేతే । హరిశ్శేతే ॥

ఖర్పరే శరి వా విసర్గలోపో వక్తవ్యః ॥ రామస్థాతా । రామః స్థాతా - హరిస్ఫురతి - హరిః స్ఫురతి - పక్షే విసర్గసత్వే త్రైరూప్యమ్ ॥

కుప్వోః ≍క≍పౌ చ । క≍కరోతి । కః కరోతి । క≍ఖనతి - కః ఖనతి - క≍పచతి - కః పచతి ॥

సోఽపదాదౌ ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౩౮ ॥ విసర్జనీయస్య సః స్యాదపదాద్యోః కుప్వోః పరతః ॥ పాశకల్పకకామ్యేష్వితి వాచ్యమ్ ॥ పయస్పాశమ్ - పయస్కల్పమ్ - పయస్కమ్ - పయస్కామ్యతి ॥ అనవ్యయస్యేతి వాచ్యమ్ ॥ ప్రాతఃకల్పమ్ ॥ కామ్యే

స్పాశమిత్యాదౌ - విసర్జనీయవచనాత్తు విశారయూత్రిం బాధన్నత ఇత్యాశయేనాహ ॥ సత్వస్యాదితి ॥ తదేవ స్ఫుటయతి ॥ ఇహేతి ॥

సోఽపదాదౌ ॥ అపదాద్యోరితి ॥ సూత్రే వ్యత్యయేన ఏకవచనమ్ - యద్యపి విసర్జనీయస్య సః, శర్పరే విసర్జనీయ ఇత్యతో ముణ్డూకప్లుత్యానువర్తితో యః ఖర్ స ఇహాప్యనువర్త్య విశేష్యతే, అపదాదౌ ఖరీతి, తదా యథాశ్రుతం సాధు - పరం తు పునర త్ర ముణ్డూకప్లుత్యానువర్తనే క్లేశ ఇతి భావః । అన్యే త్వాహుః - విసర్జనీయ ఇతి ముణ్డూకప్లుతిం వినాప్యనువర్తిష్యతే - వా శరీత్యతో విసర్జనీయ ఇతి ముణ్డూకప్లుతిం వినాప్యనువర్తిష్యతే - తథా చ శరీ త్యస్య ఖరిత్యం విశేష్యతే కుప్వోః ఖరీతి వ్యాఖ్యానే కుప్వోరితి సూత్రే కుప్వోః ఖరీతి చ వ్యాఖ్యానే దత్తత్వాభావాదితి ॥ పయస్పాశమి త్యాది ॥ యాప్యే పాశప్ - ఈషదసమాప్తౌ కల్పప్ - అజ్ఞాతే కు త్సిత ఇతి కః - కామ్యచ్ - పాశకల్పకకామ్యేష్వితి వ్యా ఖ్యః - సమ్పత్తేర్దర్శనమతః - వసువరిగణనమస్యాస్య నమ్ర ః - పాశాదివ్యపదేశత్వాత్ పాశప్రతిః ॥ ప్రాతఃకల్పమితి ॥ అధికరణశక్తిప్రధానస్యాపి ప్రాతశ్శ బ్దస్యేహ వృత్తివిషయే శక్తిమత్పరత్వం దోషాభావాత్ సమాసాదివ

రోరేవేతి వాచ్యమ్॥ నేహ - గీః కామ్యతి॥

ఇణష్షః॥ ౮॥ ౩॥ ౩౯॥ ఇణః పరస్య విసర్గస్య షః స్యాత్పూర్వవిషయే। సర్పిష్పాశమ్। సర్పిష్కల్పమ్। సర్పిష్కమ్- సర్పిష్కామ్యతి॥

నమస్పురసోర్గత్యోః॥ ౮॥ ౩॥ ౪౦॥ గతిసంజ్ఞయో రనయోర్విసర్గస్య సః కుప్వోః పరయోః - నమస్కరోతి- సాక్షాత్ప్రభృతిత్వాత్ కృఞో యోగే విభాషా గతిసంజ్ఞా - తద భావే నమః కరోతి। పురోఽవ్యయమితి నిత్యం గతిసంజ్ఞా - పురస్క రోతి - అగతిత్వాన్నేహ। పూః - పురౌ - పురః ప్రవిష్టాః॥

ఇదుదుపధస్య చాప్రత్యయస్య॥ ౮॥ ౩॥ ౪౧॥ ఇకారోకా

రావేవేత్ ॥ గీః కామ్యతీతి ॥ నచ సత్వనిషేధేఽపి ఇణః ష ఇతి షత్వం స్యాదితి వాచ్యమ్- తత్రాపి కామ్యే రో రేవేత్యస్యానువృత్తేః- యదితు ఇణః ష ఇత్యత్ర నేదం వర్త్యతే- తర్హి సత్వమాత్రప్రతిషేధేఽపి పూర్వేణ సత్వం స్యాత్.

ఇణష్షః - సోఽపదాదావిత్యస్యాపవాదః.

॥ పురః ప్రవిష్టా ఇతి॥ పౄ పాలనపూరణయోః- భ్రాజ భాసేత్యాదినా క్విప్ - తదన్తాజ్జసన్తానాం స్ఫుటీకర్తుం పూః పురావితి ఉపన్యస్తమ్.

ఇదుదుపధస్య - ఇదుదితి కిం- గీః కరోతి - పూః కరోతి- ఇకార ఉకారౌ ఉపధే యస్య సముదాయస్య గస్యైవ యవో వి సర్గ ఇతి వైయధికరణ్యేన సంబన్ధః - అప్రత్యయస్యేతి తు అ ప్రత్యయావయవో విసర్గ ఇతి సంబధ్యతే - సంభవతి సామానాధి కరణ్యే వైయధికరణ్యస్యాన్యాయ్యత్వాత్ - నచ విసర్గస్య ప్రత్యయావయవత్వమప్రసిద్ధమితి వాచ్యమ్- అగ్నిః కరోతీత్యాదౌ స్థా నివద్భావేన తత్ప్రసిద్ధేః- నచాతిదేశం ప్రతి తత్ప్రాప్త్య అని ర్దేశ్యం కథం కల్ప్యమ్ - అప్రత్యయస్యేతి నిషేధసైవ విధ్యపేక్షా పేక్షాత్- అత ఏవాగ్నిరిత్యాదౌ రోర్విసర్గప్రవృత్తిః- అనర్థకావ యవాన్తత్వాన్న స్యాత్ -విసర్గవిధౌ తు పునరిత్యాదౌ చతుః స్థ్యాంశ్చ కరోతి చతుష్కపాలమ్- తేనాచతుష్టయస్యాపి ప్రత్యయత్వం

శో॰ తథాప్య ప్రత్యయస్య విసర్గస్య షత్వాత్ షష్ఠో - నిత్య
త్వాహమ్ - అవిష్కృతమ్ - దుష్కృతమ్ - అప్రత్యయస్యేతికిమ్

నప్రవర్తతే - ఏవంచ పూర్వత్రాసిద్ధేన స్థానివదితి సిద్ధాన్త ఉ
క్తయుక్తిమూలకో నతు వాచనిక ఇతిమహీధరాయాం స్థితమ్ -
అతోవదన్ - అప్రత్యయస్యేత్యస్య ప్రత్యయస్యావిసర్జనీ
యోనభవతిఇత్యర్థ ఏవ ఆకరస్థిత ఇతి అప్రత్యయో
విసర్గ ఇతి సామానాధికరణ్యేనాన్వయో నయుక్తః - సర్పిష్కు
రోతీత్యత్ర ఇసుసోస్సామర్థ్య ఇతి వైకల్పికషత్వప్రవృత్తావపి
తిష్ఠతు సర్పిః పిబత్వ ముదకమిత్యత్ర ఇసుసుపధస్యేతి నిత్య
షత్వప్రసఙ్గాత్ - నచాకరణే ఏవ త్వదుక్తాదీనాం వ్యుత్పత్త్య
ప్రయోగే కథం స్విత్యాద్యిష్ట సిద్ధిరితి వాచ్యమ్ - వ్యుత్పత్త్య
ప్రయోగే దోషతావదస్త్యేవ - ఇసుసోస్సామర్థ్య సర్పిష్కరోతి
త్యుదాహరణేన వ్యుత్పత్తి పక్షస్యైవాత్ర ఆకరే స్వీకృతత్వాను
మానాత్ - అన్యథా ఇదుదుపధస్యేత్యనేనైవ వ్యుత్పత్త్యవ్యుత్ప
త్తి పక్షాభ్యామేవ షత్వవికల్పసిద్ధ్యా తదుదాహరణాన్యాయ్యత్వా
పత్తేః - కించ తిష్ఠతు సర్పిరిత్యాదావిసుసుపధస్యేతి షత్వ
స్యేష్టత్వే కస్కాదిషు సర్పిష్కుణ్డికాశబ్దో నమాసే వ్యపేక్షా
విరహేఽపి షత్వార్థ ఇతి న్యాసమూలగ్రన్థవిరోధ ఇతి - అతోత
దిత్ - ఇసుసుప్రత్యయస్యేతి వక్తవ్యే ఇసుసుపధస్యేతి
గ్రహణం నిత్యం ఇసుసుపధః తస్యైవ విసర్గస్య షత్వం యథా
స్యాత్ - కింభిః ప్రత్యయమిత్యాదావాహూభాదిత్యేవ మర్థః - అపిసోపి
సర్గస్యహి నిత్యమిసుసుపధత్వం నాస్తి - రామైరిత్యాదావతథా
త్వాత్ - ప్రత్యయస్య యోవిసర్జనీయో నభవతీత్యాదివ్యాఖ్యా
నేకర్తుం తాదృశోదాహరణే షత్వస్యాప్రవృత్త్యా రుపధస్యేత్యస్య
జమిత్యాహుః - స్యాదేతత్ - అప్రత్యయగ్రహణమవస్థానిక
త్వాత్తం ప్రతిప్రత్యాదిసిద్ధ్యర్థం తదుక్తమిత్యుక్తమ్ - తది
వంశైయదధికరణ్యేనాన్వయమభ్యుపగచ్ఛతాం నసిధ్యేత్ - అత్రా
హుః - నముసేఇత్యత్ర సేతియోగం విభజ్య స్థానివత్త్వాభావం
ప్రతిపాదితాసిద్ధ్యతి వ్యాఖ్యానయత్రే - ప్రత్యయః అతస్త్వత్ర

అగ్నిః కరోతి - వాయుః కరోతి - ఏకాదేశశాస్త్ర నిమిత్తకస్య న
షః - కస్కాదిషు చేత్యుత్తరసూత్రాత్ - వాయుః కృపా

తి నిర్దేశాత్ సౌత్రా అనుకూలాః - యోగవిభాగస్యేష్టసిద్ధ్యర్థ
త్వాదనః తస్మిన్నితి సూత్రేణేతి త్యపి ద్రష్టవ్యం - తత్రైవ పూర్వ
త్రా నిర్దిష్టే స్థానిన ఇతి సిద్ధాన్తో యుక్తిమూలక ఇత్యాది స
ర్వం సంగచ్ఛత ఇతి - అత్రేత్యయా ఏకో విసర్గ ఇతి సామానాధి
కరణ్యమపి మాతుః కృపేత్యాదౌ ఇదమపవాదస్యేతి పత్వమాశ
ఙ్క్యాహ || ఏకాదేశశాస్త్రనిమిత్తకస్యేతి || మాతురిత్యత్రహి
ఋతఉదితి ఏకాదేశశాస్త్రం విసర్గం ప్రతి పరమ్పరయా ప్ర
యోజకమ్ - అతఏవ ఏకాదేశనిమిత్తాదితి ప్రాచుర్యః పాఠః - ఏ
కాదేశః ఏకాదేశ శాస్త్రం తన్నిమిత్తం యస్యోకారస్యేతి
ప్యాదిత్యర్థః - నన్వేవమప్రత్యయస్యేత్యత్ర సామానాధికర
ణ్యమస్తు ప్రత్యయస్య ఇతి చ దత్రాహుః - ప్రత్యేకం సంబన్ధా
గసంక్షేతి వచఃఅకరసమ్మతో ఉభయథా నిష్ప్రయోజనః, తథా
యమపి నైయ్యధికరణ్యపక్షే ప్రత్యవశ్యక ఏవ - అన్యథా తిష్ఠతు
సర్పిః పిబత్వముదకమిత్యాద్యసిద్ధ్యాపత్తేరితి || ప్రత్యుదాహరణ
మాహ || నవతవ్యతుకోరపిద్ధ ఇత్యేకాదేశ శాస్త్రనిమిత్త
త్వాత్ షత్వ ప్రాప్త్యభావ ఏవ తత్ర ప్రాప్నోతి ద్వా తరార్థ
ఇతి వాచ్యమ్ - పత్వేతుకిద కర్తవ్యే పూర్వత్రాసిద్ధాదో రత్వే రా
దేశోసిద్ధ ఇతి సిద్ధాన్తాత్ - అన్యథా శరహాలోప్యత్వాత్త
త్వం న స్యాత్ - రగాగాక్స్యయన్త్యత్ర అవదవ ఉదక ఇ
త్యేత్వే కృపి సంప్రసారణకృతే సంప్రసారణాత్పూర్వత్వే
నాదేశేత్యాహుర్థికాః - ఛదతిపాణినిఛన్ సోపిఛదిత్యా
దౌ నకారస్య ప్రాదేశ్యరాదేశః - తేన ఏత్యత్ర షత్వ ప్రాప్త్యర్థం
సమశరహాలోప్యత్వాత్- ఏవం చ ప్రత్యుదాహరణేష్వత్ర
సమానాదేశ ఏకాదేశశాస్త్రనిమిత్తం నభవతి దుష్కర్తవ్యం
స్థమిత - ననూక్తద్వాదిశాకార్ శరహాలోప్యత్వాత్ పాఠః
కృపేత్యత్రాపి పత్వం న స్యాత్ - సత్యమ్ - కుల్యాగామియస్య
... కర్తవ్యాత్, - కృప్తకుల్యాగామిభిః : యః కుపూర్వం ఇతి.

ముహుసః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః ॥ ముహుః కామా.

తిరసోఽన్యతరస్యామ్ ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౪౨ ॥ అస్య సో వా స్యాత్కుప్వోః-తిరస్కర్తా-తిరఃకర్తా.

ద్విస్త్రిశ్చతురితి కృత్వోఽర్థే ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౪౩ ॥ కృత్వోఽర్థవృత్తీనామేషాం విసర్గస్య షో వా స్యాత్కుప్వోః- ద్విష్కరోతి- ద్విఃకరోతి - త్రిష్కరోతి - త్రిఃకరోతి - చతుష్కరోతి- చతుఃకరోతి- కృత్వోఽర్థే కిమ్-చతుష్కపాలః.

ఇసుసోః సామర్థ్యే ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౪౪ ॥ ఏతయోర్విసర్గస్య షో వా స్యాత్కుప్వోః సర్పిష్కరోతి - సర్పిఃకరోతి - ధనుష్కరోతి-ధనుఃకరోతి- సామర్థ్యమిహ వ్యపేక్షా- సామర్థ్యే కిం- తిష్ఠతు సర్పిః- పిబ త్వముదకమ్.

నిత్యం సమాసేఽనుత్తరపదస్థస్య ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౪౫ ॥ ఇసుసోర్విసర్గస్యానుత్తరపదస్థస్య సమాసే నిత్యం షః స్యాత్కుప్వోః. సర్పిష్కుణ్డికా- అనుత్తరపదస్థస్య కిం- పరమసర్పిఃకుణ్డికా- కస్కాదిషు సర్పిష్కుణ్డికాశబ్దపాఠోఽసమాసే వ్యపేక్షావిరహేఽపి

ద్విస్త్రిశ్చతురితి - ఇహ ద్విత్రిశబ్దాభ్యాం సుజన్తాభ్యాం సాహచర్యాచ్చతుశ్శబ్దోఽపి సుజన్త ఏవ గృహ్యతే - కృత్వోఽర్థగ్రహణం సాహచర్యం న ... వ్యవస్థాపకమిత్యత్ర జ్ఞాపకమ్- తేన దీర్ఘేణాపి టామిత్యత్ర ... సాహచర్యేఽప్యగస్యటో గ్రహణమ్ ॥ చతుష్కపాల ఇతి॥ చతుర్షు కపాలేషు సంస్కృత ఇత్యర్థే సంస్కృతం భక్షా ఇత్యణః ద్విగోర్లుగనపత్యే ఇతి లుక్ - అత్రేదం సూత్రబలాదయా ... ఇత్యుక్తమ్ - ఏవంచ ద్విత్రిశ్చతురితి చతుఃశబ్దాత్ ... కపాలగ్రహణప్రయోగశ్చ ... - చతుష్కపాలపత్రే ... ప్రత్యయాన్తేత్యత్ర ... ప్రత్యయాన్తస్య ... ఏవ ... వ్యః- చతుష్కపాల ఇత్యత్ర ... స్య ప్రవృత్తిరిత్యాహుః

॥ వ్యపేక్షావిరహేఽపి ॥ తిష్ఠతు సర్పిష్కుణ్డికా

షత్వాపవాదః - వ్యపేక్షాయాం నిత్యాపవాదశ్చ.

అతః కృకమికంసకుంభపాత్రకుశాకర్ణీష్వనవ్యయస్య ॥ ౩ ॥ ౪౬ ॥ అనవ్యయవిసర్గస్య అకారాదుత్తరస్య సకారః స్యాత్ కరోత్యాదిషు పరేషు - న తూత్తరపదస్య - అయస్కారః - అయస్కామః - అయస్కంసః - అయస్కుంభః - అయస్పాత్రమ్ - అయస్కుశా - అయస్కర్ణీ - అతః కిమ్ - గీః కారః - అనవ్యయస్య కిమ్ - స్వః కామః - సమాసే కిమ్ - యశః కరోతి - అనుత్తరపదస్థస్య కిమ్ - పరమయశః కారః.

అధశ్శిరసీ పదే ॥ ౩ ॥ ౪౭ ॥ ఏతయోర్విసర్గస్య సో వా స్యాత్ పదశబ్దే పరే - అధస్పదం - శిరస్పదం - సమాస ఇత్యేవ - అధః పదమ్ - శిరః పదమ్ - అనుత్తరపదస్థస్యేత్యేవ - పరమశిరః పదమ్.

కస్కాదిషు చ ॥ భాస్కరః.

ఇతి విసర్జనీయసంధిః.

మానసమాత్యాగా విత్యర్థః ॥ వ్యపేక్షాయామితి ॥ ఇదం సవి షయ్జ్ఞానాయా ఇత్యతిరిత్యర్థః - అత్ర సర్పిరిత్య సముత్థం పదం బోధ్యమ్ - సమాసేతు నిత్యం సమాస ఇత్యనేన సిద్ధః - సమాసాభావపక్షే వ్యపేక్షాయామితి సర్పిర్వికల్పరూర్త్యర్థః ॥ నిత్యాపవాదశ్చేతి ॥ అయం భావః - అసమాసే వ్యపేక్షాదిస్థలే త్వరా ప్రాప్తాని త్యనిత్యాపవాదః తథా వ్యపేక్షాయాం త్వసమాసే ఇత్యుపాఠతః పరత్వేన ప్రాప్తనిత్యాపవాద ఇతి.

॥ అయస్కుంభేతి ॥ సత్వం పాపవాదః - తానపవాదితి వృత్తిర్గ్రాహ్యః ॥ అయస్కర్ణీతి ॥ అయశ్శబ్దః ప్రాతిపదికః - స్త్రీలింగతాం విత్తి తత్.

అధశ్శిరసీ - ఏతయోరుత్తరోత్తరపదస్థాయాః సత్వ సమాసే ధ్యా ॥ అధస్పదమితి ॥ పదస్యాధ ఇతి విగ్రహః - సమాసత్వం సకారాదిత్వాత్సమాసః ॥ శిరస్పదమితి ॥ షష్ఠీసమాసః.

ఇతి విసర్గసంధిః.

స్వౌజసమౌడితి సుప్రత్యయేష్వేకవచనస్య శివస్, అర్జున ఇతి స్థి తే. ససజుషో రుః ॥ ౮ ॥ ౨ ॥ ౬౬ ॥ పదాన్తస్య సస్య సజుషశ్చ రుః స్యాత్. జశ్త్వాపవాదః. అతో రోరప్లుతాదప్లుతే ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౧౧౩ ॥ అప్లుతాదతః పరస్య రోః ఉః స్యాదప్లుతేఽతి

శివ ఇత్యస్మాత్ సు ఇతి విసర్గాన్తస్యాస్య స్వాదిత్వం కథమిత్యనేన సము చ్చారితే సస్యాభావాత్ స్వాదిత్వం కథం స్వాదిత్యాశఙ్క్యాహ॥ స్వౌజసమౌడిత్యాదినేతి॥ ఏకవచనాన్తమూలభూత ఏవ సుపితి సుబ్విభక్తిం స్వాదేః విసర్గాన్తస్య నభవతి. అతస్తస్యాభావాత్. తావన్మాత్రేణాస్య అర్జునేత్యుక్త్యా ఇతి భావః. అర్జున ఇతి సమభివ్యాహారాత్ పూర్వస్మిన్ నభవతీతి తాత్పర్యమ్.

ససజుషో రుః. పదస్యేత్యనువృత్తం ససజుషోర్విశేష్యతే. విశేషణేన తదన్తవిధిః. న చ సజుషశ్శబ్దాన్తం గ్రాహ్య మితి ప్రత్యేకేన తదన్తవిధిర్నేతి నిషేధ[illegible]ః. తస్య ప్రత్యయవిధివిషయత్వాత్. సాన్తం సజుష్శబ్దాన్తం చ యత్పదం తస్య రుః స్యాత్. సజుషోఽన్త్యస్య ఏవ స్థితే ఫలితమా హ॥ పదాన్తస్య సస్యేతి॥ సజుష్శబ్దస్యేతి॥ తదన్తస్య పద స్యేత్యర్థః. తేన సజూషా సజుష ఇత్యాదౌ నాతిప్రసఙ్గః. న చ సజుషోఽత్ర తాదృశప్రత్యయవ్యాప్తిః వ్యపదేశివద్భావో ప్రాతిపదికేనేతి నిషేధాదితి వాచ్యమ్. తస్య ప్రత్యయవిధివిషయత్వాత్. అత ఏవ వ్యపదేశివద్భావో ప్రాతిపదికేనేతి గ్రహణవతేతి చ వ రిభాషాద్వయమపి ప్రత్యయవిధివిషయమితి భవ తిర్యాతి సాహచర్యాత్ సూక్తమ్. కైయటహరదత్తాభ్యామితి తు మనోరమా యాం స్థితమ్. తన్న కైయటేనానుక్తత్వాత్ కైయటగ్రహణం ప్రామాదికమితి నవ్యాః. కేచిత్తు దివ ఉత్యాత్ర విశ్లిష్ట మితి మనోహరయమ్. సూత్రే సయుజాయత్యాద్యర్థః. తథా చ దివ ఉత్స్యాదిత్యత్ర ఇష్టో పచరితమాత్రోప్యుపదేశా తాత్ కైయటేనోక్తత్వాత్ స్వోక్తదోష ఇతి తదభిప్రా య్యతాత్ప్రత్యేన మనోరమాం సమర్థయన్తి.

పరే - భో భగో ఇతి ప్రాప్తే యత్వస్యాభావాత్ - ఉత్వం ప్రాప్తిరు
త్వస్యాసిద్ధత్వం తు న భవతి - రుత్వమనూద్య ఉత్వవిధానసామ
ర్థ్యాత్ ॥ ప్రథమయోః పూర్వసవర్ణః ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౧౦౨ ॥ అకః -
ప్రథమాద్వితీయయోరచి పరే పూర్వసవర్ణదీర్ఘ ఏకాదేశః స్యా
త్ - ఇతి ప్రాప్తే - నాదిచి ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౧౦౪ ॥ అవర్ణాన్నాదిచి న
పూర్వసవర్ణదీర్ఘః - ఆద్గుణః - ఏఙః పదాన్తాదతి - వోర్వ్యః -

యత్వస్యాసిద్ధత్వాభావేఽపి తత్స్థానికత్వేన
రుత్వాత్ యత్వం స్యాదిత్యాశఙ్కాయామాహ ॥ యత్వస్య
భావాదితి ॥ ఉత్వవిధానసామర్థ్యాదితి ॥ నచాతో రోరప్లుతా
దితిమాత్రం రోరిత్యస్య రోస్సుప్తిమాత్రేణ స్తరమ్ అతఉరతీ
త్యత్రాభావాదుత్వతాం తేన సామర్థ్యాత్ యణ్ ప్రయా
సేనేతి వాచ్యమ్ - తథాహి సతి ఉత్వస్యాసిద్ధత్వయా వోర్వ్య
ఇత్యాదావావశ్యకత్వాత్ ప్రవృత్తి ప్రసఙ్గాత్ .
ప్రథమ[illegible]ః - అత్ర ప్రథమాశబ్దః ప్రథమాద్వితీయయో
స్సుప్ వాచే గౌణః - ద్వివచనం తు సముదాయాపేక్షయా -
ఇకో యణచీత్యతో ఽచీత్యతః సవర్ణే దీర్ఘ ఇత్యతో ఽపి దీర్ఘ
ఇత్యేకః పూర్వపరయోరితి సూత్రం చానువర్తత ఇత్యాశయేన
వ్యాచష్టే ॥ అకః ప్రథమాద్వితీయయోరచీత్యాదినా ॥ అచీతి -
వాసః - అకః ఇం - గావా - నావా - ప్రథమయాః ఇతి - వృక్షే - ప్లక్షే -
పూర్వసవర్ణః - ఇతి - అగ్నీ ఇత్యత్ర పక్షే పరసవర్ణమాశ్రిత్య -
దీర్ఘః ప్రాప్నోతి - త్రిత్వే స్థానిత్రిమాత్రాత్ -
॥ ఆద్గుణ ఇతి ॥ అపవాదానిషిద్ధే పునరుత్సర్గస్య స్థితిరితి న్యాయా
దితి భావః - అత్ర ప్రత్యుదాహరణం గౌరీ ఇత్యాదిరిత్యాహ - తథా
నాదిచీతి పూర్వసవర్ణదీర్ఘనిషిద్ధే పునరుత్సర్గస్య వృద్ధిః ప్రా
ప్నోత్యేవ సిద్ధమిత్యాశయేన - నన్వేవం నాన్తః పాదమవ్యపరే ఇతి
పాఠే ప్రకృత్యా భవతి ఏతేష్వపి ఇతి స్త్రీ అత్యర ఇత్యాది
నా వేఙః పదాన్తాదతీతి పూర్వరూపమేవ హి తేన నిషిద్ధ్యతే - త
స్త్రీత్వనిషిద్ధే ఏకో యణాదేశ ఇతి ఉత్సర్గో ప్రవర్తతే -
అత - ఏతన్నిషిద్ధే వాక్యమపి ర్యత్సత్వాదిస్వరాణాం ప్రవృద్ధిః

అతిశయితః పటః కిమ్ । శ్వేత అగ్నా౩ । అట ఇతి తపటః కిమ్ । తేనా అత్ర ।
అప్లుతాదిత్యుక్ । ఏహి సుస్రోత౩ అత్ర స్నాహి । ప్లుతస్యాసి
ద్ధత్వాదతః పరో యణ్ । అప్లుతాదితి విశేషణేన తు తస్యాసి
ద్ధత్వమ్ తపరకరణస్య తు న సామర్థ్యమ్ । దీర్ఘనివృత్త్యై
చరితార్థత్వాత్ । అప్లుత ఇతి కిమ్ । తిష్ఠతు పయ అ౩గ్నిదత్త ।
గురోరనృత ఇతి ప్లుతః ।

హశి చ ॥ ౬ ॥ ౧ ॥ ౧౧౪ ॥ అప్లుతాదతః పరస్య రోరుః స్యాద్ధశి పరే । శివో వన్ద్యః । రోరిత్యుకారానుబన్ధగ్రహణాన్నేహ । ప్రాతరత్ర । ధాతర్గచ్ఛ ॥

దేవాస్ ఇహ ఇతి స్థితే రుత్వమ్ । భోభగో అఘో అపూర్వస్య యోఽశి ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౧౭ ॥ ఏభ్యః పరస్య రోర్యాదేశః స్యాదశి పరే । అసన్ధిః సౌత్రః । లోపశ్శాకల్యస్య । దేవా ఇహ । దేవాయిహ । అశి కిమ్ । దేవాః సన్తి । యద్యపి హాయనస్య పాక్షికత్వాద్వికారో లక్ష్యతే, తథాపి విసర్గస్య స్థానివద్భావేన సుత్వం స్యాత్ । నహ్యయమల్విధిః । రోరితి సమానాయగ్రహణ [illegible]

భోభగో ॥ అసన్ధిః సౌత్ర ఇతి ॥ సూత్రే కృతః [illegible] కృతలబ్ధత్వాత్ । భగో అఘో శబ్దయోరోకారస్య [illegible] పూర్వరూపం సౌత్రత్వాన్న కృతమ్ । యద్వా [illegible] స్ అఘోస్ ఇతి సాన్తం రాన్తం వా ఉనుకృత్య [illegible] త్రియా దామ్ అలోఽన్త్యస్య [illegible] స్యాత్ అపూర్వ [illegible] రిత్యర్థాద్యత్వే రహితే అసంధిర్నాత్ర [illegible] నసు రోరుకారస్యానుబన్ధత్వాత్ రేఫరూపం విసర్గస్య స్థానివ- ద్భావాన్నల్విధావితి స్థానివద్భావనిషేధ [illegible] ॥ న స్యాదయమితి ॥ యథా [illegible] దీర్ఘస్య స్థానివ ద్భావేన [illegible] ఏవమిహాపి విసర్గస్య స్థానివత్త్వం ప్రవర్తతే ఇతి భావః । [illegible] ఇత రేఫః తస్య యాదేశ ఇతి వ్యాఖ్యానే అయమల్విధి రేవ తథా చ [illegible] కర్తవ్యమ్ [illegible]

భోస్ భగోస్ అఘోస్ ఇతి సకారాన్తా నిపాతాః. తేషాం

సత్వ్రత్యర్థ నైకవారకార్థమి హైవ కృతమ్.

॥ నిపాతా ఇతి ॥ భో భగో ఇతి సూత్రే నిర్దిష్టా శ్చాదరా కృతిగణ త్వాత్త త్రిభో శ్చ్యాః - యదితు విభాషా భవద్భగవదఘవ తా మోచ్చావస్యేతి వార్తి కేన ఏషాం తస్యాన్తస్య కారో వా నద్భృద్ధా ఇత్యర్థ కేన నిష్పన్నా ఎత భో శ్శబ్దా తయో గ్బ్రహ్యాత తదా పుల్లి జైకవచనమా త్రే భో ణా ఇత్యాది సిద్ధావపి భోణారిహా రా భో విద్యద్భప్రద్ధ భో గశ్చ ఇత్యాదిన సిధ్యేత్ - తస్మాద్విభాషా భవ దితి వార్తి కం నా తశ్చ్యత్ర యదీయమితి భావః - మనోరమాయాం తుధాష్యన్వత సరితా త్ర విభాషేతి వార్తి కమాత ఖ్యమివెత్యుక్తమ్ - త శ్చాహి హా భవన్తిత్త హే భో ఇతి ప్రయోగస్యా హీష్టత్వాత్ - తస్యచ వార్తి కారస్య ఎవ సిద్ధిః - న్యుః ప్యాట్ప్పాడజ్ఞ శ్చా హైభో ఇత్యమరోక్తానాంతు సమ్బోధనార్థానాం నిపాతానాం ప్రయో గాయోగాత్ - కించ తత్ర భవా నారిః అత్ర భవా తత్ర భవానితి వత్ తత్ర భో ఇత్యాద్యపి వార్తికేన త్యేవ సిధ్యతి ఇతి తార్క్యేఽపి దృశ్యన్త ఇతి నవ నిభక్త్యన్తాత్తస్సో భవత దిక యోగ ఏవేష్టత్వాత్ - కించ అమన్త్రి తత్వే పదాత్పరస్యాష్ట మికనిఘాతః అమన్త్రితం పూర్వమిత్యవిద్యమానవ త్త్వాచ్చాత్ర దిసిధ్యతి నాన్యథా - భో హరిహరా ఇత్యాది సిద్ధయే భో ఇతి నిపా తో వ్యవశ్యాభ్యుపగన్తవ్యః - యదితు భగో అఘో ఇతి నిపా తానపి ప్రమాణికా స్త్రిహి ప్రాంసా ము - వార్తికం తూక్త ప్రయో గానాం స్వీకర్తవ్యమేవేతి దిక్ - స్యాదేతత్ - నిపాతానామవ్య యగతే యత్వవిధా తవేత గ్రహ్యేరన్ - ప్రతిపదోక్త త్వాత్ - సతుసమ్బుద్ధ్యన్తాః లాక్షణికత్వాదితి చేన్నైతమ్ - ప్యాగతేనా ధా తత్యత్రాభిః కాలో ధాతా ఇతి వ్యాఖ్యానమాత్రేణ ల్యలక్ష్య మరోధన స్వరితత్వమాత్రేణ ఉభయ గ్రహణాత్ - లక్షణ ప్రతి పదోక్త పరిభాషయా అనిత్యత్వాచ్చ అనిత్యత్వే లిఙ్గంతు భ గశ్చమహావ్యాఖ్యా తైరితిమాత్రే మహావ్యాఖ్యాతగ్రహణం, నయా

భోర్వ్యో ర్వ్యోర్వ్యోర్లఘుప్రయత్నతరశ్శాకటాయనస్య॥ ౮ ॥
౩ ॥ ౧౮ ॥ పదాన్తయోర్వకారయకారయోర్లఘూచ్చారణౌ
యకారౌ వా స్తః - లఘుః ప్రయత్నో యస్యోచ్చారణే జిహ్వాగ్రోపాగ్రమధ్య
మూలానాం శైథిల్యం స లఘూచ్చారణః - ఓతో గార్గ్యస్య॥ ౮ ॥ ౩
౨౦ ॥ ఓకారాత్పరస్య పదాన్తస్య లఘుప్రయత్నస్య యస్య
లోపస్స్యాన్నిత్యమ్ పరం గార్గ్యగ్రహణం పూజార్థమ్ - భో
అచ్యుత - లఘుప్రయత్నపక్షే భోయచ్యుత - పదాన్తస్య కిమ్ -
తోయమ్.

ఉఞి చ పదే॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౨౧ ॥ అవర్ణపూర్వయోః పదా
న్తయోః యకారవకారయోర్లోపస్స్యాత్ ఉఞి పరే - స ఉ ఏకా
గ్నిః - పదే కిమ్ - తన్త్ర్యుతమ్ - వేఞ స్సంప్రసారణరూపమ్ -

వత్ప్రకృతిమాత్రనిపాతగ్రహణం చ - నచైవం లాక్షణికానా
మపి భోరితం సుప్రియా గార్గ్యస్య సుప్రియగుఃతస్య సుప్రియగో
రితం, రఘోరితమిత్యాదిప్రయత్నాపత్తిః - పరస్వరసాహచర్య
నిపాతానాం వారిణో కాలాన్తగ్రహణవ్యసేవ్యామగ్రహ
ణాత్ - సాహచర్యం త్వేషాం సంబోధనార్థా ఇతి బోధ్యమ్ - భో
ఇత్యాదీనాం ప్రయాణాం అన్తస్యస్య యస్యాదితి వ్యాఖ్యానాద
వ అర్థవద్గ్రహణపరిభాషయాతు నాతిప్రసఙ్గః - నచాన
ర్థకాద్యవ్యాప్తిరితి పక్షే భోరిదం ప్రభోరిదమిత్యత్ర భోరితే
చేత సాధ్యార్థకస్తైతిశబ్దస్యమ్ - అనర్థకాద్యవ్యాప్తిరితి యుక్తా
పక్షే తదర్థా వాదిరితి.

వ్యోర్లఘు॥ వకారయకారయోరితి ॥ భోభగోఅఘో
అపూర్వయోరిత్యర్థః - లఘుప్రయత్నతరః లఘూచ్చారణ
కః - సచాన్తరతమ్యాదస్యేవ, యస్యేయ ఇత్యాహ॥ వయో
రితి॥ విధానసామర్థ్యాల్లఘుప్రయత్నతరస్య నభవతీత్యర
యనాహ॥ అలఘుప్రయత్నస్యేతి॥ భోయచ్యుతేతి॥ ఏవం భ
గోయచ్యుత - అఘోయచ్యుత - వకారస్యోదాహరణ
ప్రసాదాదిత్యః - ఏతద్వ్యాకారాణాం స్పష్టమ్.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

వసుస్రై। అఘో హో హేహి। దేవానహ్యా [illegible] హాన్ని। హరిరిమ్।
దేవాయుః।

రోఽసుపి ॥ ౮ ॥ ౨ ॥ ఉ [illegible] హ్నో రేఫా దేశః స్యాత్
న తు సుపి। రుత్వాపవాదః। అహ [illegible] అహర్గణః। అసు
పి కిమ్। అహోభ్యామ్। రాత్రిహర్షే [illegible] ॥ రూపరాత్రి
రథన్తరేషు రుత్వం వాచ్యమ్॥ అహోరూపం [illegible] అహో రా
త్రిః। ఏకదేశవికృతస్యానన్యత్వాత్ అహోరాత్రః। అ
హోరథన్తరమ్॥ అహరాదీనాం పత్యాదిషు వా రేఫః। విసర్గాప
వాదః। అహర్పతిః। గీర్పతిః। ధూర్పతిః। పక్షే విసర్గోపధ్మానీయౌ।

దేవానహ్యేతి ॥ అత్ర [illegible] వాః [illegible] తే। [illegible]
తి యత్వస్యాసిద్ధత్వాత్। హరిరిమ్। దయాయు హేచ్యుత్తరార్థ
[illegible] హరి [illegible] వత్వం। తేం [illegible]
స్యేత్యస్యాప్యచ విషయవిభాగవ్యవస్థితిరితి భావః।

రోసుపి। అసుపీతి యది పర్యుదాసస్యాత్ [illegible]
[illegible] ప్రత్యయ ఏవ స్యాదహర్భ్యామిత్యాదౌ న స్యాదార్యాతి [illegible]
[illegible] తస్మాత్ప్రసజ్య ప్రతిషేధ ఇతి వ్యాచష్టే॥ నతు సుపీతి॥ అ
హరహరితి॥ నిత్యవీప్సయోరితి ద్విత్వమ్। న చాత్ర రేఫస్యాసిద్ధ
త్వాత్ [illegible] రేఫస్యాదితి వాచ్యమ్। అ
[illegible] ఏకదేశ [illegible]
[illegible] సూత్రే [illegible] త్వాద స్యాత్
రేఫాదేశస్య న కారస్థానికత్వలాభాత్।

॥ అహో రాత్ర ఇతి॥ అహశ్చ రాత్రిశ్చ [illegible]
[illegible] రాత్రాహ్నాహాః పుంసీతి పుంస్త్వ [illegible] అ
హోరథన్తరమితి॥ రథన్తరం సామ [illegible]
[illegible]॥ అహరాదీనామితి॥ [illegible] శబ్దః [illegible] తేన
[illegible] ఇత్యాది
[illegible] రోఽసుపీత్యస్యాసిద్ధత్వాత్ [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] రేఫాదేశ [illegible]
[illegible] మితి భావః।

రో॥ రి॥ ౮॥ ౩॥ ౧౪॥ రేఫస్య రేఫే పరే లోపః స్యాత్॥ ఢ్రలోపే పూర్వస్య దీర్ఘోఽణః॥ ౬॥ ౩॥ ౧౧౧॥ ఢరేఫౌ లోపయతీతి ఢకారస్తన్నిమిత్తకలోపే సతి ఢకారరేఫాత్మకే పరే పూర్వస్యాణో దీర్ఘః స్యాత్ - పునా రమతే హరీ రమ్యః - శమ్భూ రాజతే - అణః కిమ్ - తృఢః - వృఢః - తృహూ హింసాయామ్ - వృహూ ఉద్యమనే - పూర్వగ్రహణమనుత్తరపదేఽపి పూర్వమాత్రస్య దీర్ఘార్థం

ఢ్రలోపే - ఇత్యేకారాన్త ఉచ్చారణార్థః - ఢశ్చ రశ్చ ఢ్రౌ - తౌ లోపయతీతి ఢ్రలోపః - ణిజన్తాత్కర్మణ్యణితి ఉపపదసమాసః॥ తృఢో వృఢ ఇతి॥ ఊదిత్త్వేన వేట్కత్వాత్ యస్య విభాషేతి నిష్ఠాయాం నేట్ - ఝష్వధత్వష్టుత్వఢలోపాః - ప్రాతిపదిక ఢ ఇతి ప్రత్యయాన్తమ్ - తదనన్తరం తస్మిన్ ఢలోపస్యైవాభావాత్ - తృఢః స్థానే బలరామాదిసూత్రేణ ద్వంద్వం హ్రస్వః కారకాణాం తయోర్లోపః, తకారస్య ఢత్వం చ నిపాత్యతే - నత్వసిద్ధికాణ్డస్థత్వస్యేహ ప్రవృత్తిః - కాదేరాదేశోఽసిద్ధత్వేన బాధాత్ - తదాదేశాదేశోఽత్వం నలోపస్య నిపాత్యతాం దత్వష్టుత్వ ఢలోపాస్తు త్రిపాద్యస్థత్వాదితి వాచ్యమ్ - తథా సతి పరత్వాత్తయోర్ధ్రలోపే లఘూపధగుణాద్యాదితి నేరయాదేశోఽపస్యాత్ - పరిత్వ ఢత్వస్యాసిద్ధత్వాన్ ఇతో మనుష్యజాతేరితి శేషం బాధిత్వా అతిరిక్తిరేవ స్యాత్ - ఢలోపస్యాసిద్ధత్వే న గురూపోత్తమత్వాభావాదిత్యాశయోఽస్థితమ్ - నను పరత్వాత్తయోర్లోపాభావే కథం తదేవ - యావతా పరత్వ ఢత్వాదస్మాదితి నేత్వేత్యాక్షిప్య ఉక్తం క్త్వాన్తస్య ఏవం పరత్వత్వాభావాత్ నమూపాధావాత్ - అతిక్రమకటాదిః - స్యంగాత్ర ఇత్యేతత్పరే తదన్తాస్పృత్వాత్ త్రిపాద్యాదినియమాన్న శబ్దం పృథక్ప్రాత్వాదృఢక్ష్వాదమితి విధేయే. నిజన్తస్య భావత్వాత్ క్త్వాప్రత్యయే తః క్త్వాన్తే న కృదన్తేన సమాసశిల్ప బాదక:- నావిష్టత్వాత్ ఇతి - నను పూర్వస్యేతి వ్యర్థం సూత్రమానిదర్శితాదత తల్లాభాదతఆహ॥ పూర్వగ్రహణమిత్యాది॥ ఢ్రలోపే ఇస్యేతి సూత్రే ప్రత్యత్ర తద్బాధకాన్తస్థత్వాత్ ఉత్తరపదస్థయో

ఉ- లీఢః - అజర్ఘాః.

మనస్ రథ ఇత్యత్ర రుత్వే కృతే హశి చేత్యుత్వే రోరి లోపే చ ప్రాప్తే విప్రతిషేధే పరం కార్యమ్॥ ౧ ॥ ౪ ॥ ౨ ॥ తుల్యబ

లేవ ఢరేఫయోః పరతో దీర్ఘః స్యాత్ న తు లీఢః అజఘార్ ఇత్య త్రేతి భావః - యద్యప్యత్ర పూర్వాదపాసుత్రే రపరస్యైవ ఢకారే దీ ర్ఘః - అన్యేత్తు ఆప్యజఘా ఇత్యత్ర న స్యాదితి ప్రాయమ్ - తస్తు తస్తు ఉత్తరపదస్య సమాసచరమావయవేరూఢత్వాత్పునా రమత ఇత్యాదావపి న స్యాత్ కింతు నీరక్తం దూరక్త మిత్యాదా వేవ స్యాదితి తత్త్వమ్॥ లీఢ ఇతి॥ లిహ ఆస్వాదనే - క్తః - తస్య ధత్వ ష్టుత్వఢలోపాః - ఇహ ఢలోపం ప్రతి ష్టుత్వం నాసిద్ధమ్ - ఢ కారపరకత్వ లోపవిధి సామర్థ్యాత్ - అత ఏవ ఢో ఢే లోప ఇత్య స్య పదాధికారస్థత్వేప్యపదాన్తస్యాపి తస్య లోపో భవతి । అజ ర్ఘా ఇతి॥ గృధు అభికాంక్షాయాం యఙ్లుకి ద్విత్వే అభ్యాసస్య రుక్ - లఙి సిపి శబ్లుకి సిపి ఇడభావ పక్షే లఘూపధగుణో రపరః - ఇత శ్చేతి ఝాగఙ్ఘౌ హల్ఙ్యాదిలోపః - ధష్ భావః - జశ్త్వమ్ - దశ్చ తి రుత్వే సతి అజర్ఘర్ర్ ఇతి స్థితే రోరీతి రేఫలోపే అనేన దీర్ఘః - అత్రేను గణవ్యాఖ్యాతే ఢ్రలోపే పూర్వస్యదీర్ఘోణః - లీఢః - నీర క్తమ్ - దూరక్తమ్ - అణః కిమ్ - తృఢః - వృఢః - పూర్వగ్రహణ మనుత్తరపదేపి పూర్వమాత్రస్య దీర్ఘార్థమ్ - అజర్ఘాః - పునా ర మతే హరీ రమ్యః శమ్భూ రాజతే ఇతి.

విప్రతిషేధ - విప్రతిపూర్వాత్ షిధూ శాస్త్రే మాఙ్గ ల్యే చ ఇత్యస్మాద్ధాతో ర్భావే ఘఞ్ - ఉపసర్గాద్వ్యాప్తో తిషిద్ధత్వమ్ - ఉభయోః ప్రసక్తౌ విరోధాత్మకత్వం - తాదృశమి తి అధికార్యతః ప్రత్యేకస్మిన్ అర్థాన్తరే ప్రతిపత్త్యుయః - తేన అ తుల్యబలవిరోధ ఇతి పర్యవసానాదతుల్యబలత్వేష్వపవాద నిత్యానిత్యాన్తరఙ్గబహిరఙ్గవిధిషు నేదం ప్రవర్తతే - తేనాప్య పవాదాదీనాం ప్రబలత్వాత్ ఉత్సర్గాదీనాం దుర్బలత్వాత్ శాస్త్రే సార్వా ధికత్వాద్ద్విత్వే నిత్యత్వాదనిత్యాద్బలీయస్త్వమ్ - అన్తరఙ్గం తు లాఘ వాత్ - అపవాదస్తు పదపరిహారాయ - తద్విష్వ్ తు ప్రత్య

అవిరోధపరం కార్యం స్యాత్ – ఇతి లోకే హి సిద్ధే పూర్వత్రాసి-
ద్ధమితి రోహిణ్యాపి స్థిరత్వాప్రవృత్త్యమేవ – అనువాదకః.

విప్రతిషేధః సుబన్తాదౌ రోహణ్ పరమేవాస్తి ౬ ||౧||

తసూత్రోక్తిప్రయోగః. అతఏవ పరనిత్యాన్తరఙ్గాపవాదానా-
ముత్తరోత్తరం బలీయ ఇత్యుక్తమ్ – యద్యపి తుల్యబలత్వేఽపి
పరమేవ స్యాత్ తథాపి పద్యతో వ్యాచష్టే || తుల్యబలవిరో-
ధ ఇతి । ఏతావదర్థప్రతిపత్త్యర్థమిదం సూత్రమ్ – వ్యతిరిక్తే
సామాన్యమిత్యత్ర హి లక్షణానాం సూత్రవ్యతిరిక్తానాం ప్రత్యయానాం
వ్యతిరేక్య ఇత్యత్ర యత్ర ద్వయోః ప్రసక్తి వినిగమనాభావాదప్రతి-
పత్తిరేవ స్యాత్ – తదుక్తమప్రతిపత్తిరాస్త ఉభయోస్తుల్యబల-
త్వాదితి – తత్రాన్యతరస్య వా ప్రవృత్తిరస్మిన్ శ్రుతే యది పూర్వస్య
ప్రాప్తి నియమ్యతే ఇత్యాశఙ్కాపి భవతి – యథా విప్రతిషేధే ప్రతి
పత్త్యాదిప్రాప్తే ఉచ్యతే – తదుచ్యతే పునః ప్రసఙ్గవిజ్ఞా-
నాత్సిద్ధమితి – వ్యక్తమేవ పదార్థోక్త్యర్థక్తే ఏవం ద్వయోర్యుగ-
పదేకస్య ప్రవృత్త్యన్తాభావాత్ సంభవాత్ప్రవృత్త్యాని పరామిత
పర్యాయేణ ప్రవృత్త్యోరయమర్థమిదం మాత్రమ్ – విప్రతిషేధే
పరమేవ స్యాన్న పూర్వమితి – ఏతల్లక్షణానన్తరభ్యాం పరత్ర
పూర్వప్రాప్యమానమ్యా సమయా భవతే – ప్రాచాం పరత్వమి
త్యత్ర పరత్వాత్త్వాత్ తథైవ తస్థానివద్భావేన పాఠ్య ఇతి ధి
త్వం న భవతి – సముద్యతే – సర్వత్ర తో విప్రతిషేధే యత్ర ప్రాప్తి
తం తత్ప్రాప్తి రమేవ – లక్ష్యానురోధాదవస్థాపక్ష పరత్వ
యమపి – ప్రాన్ధప్రత్యేతే ఉపోత్ప్రత్యేకస్య ప్రాచాం ప్రాప్తే ఇతి ప్రా
ప్తమ్ – నియమార్థమితి పక్షే పరమేవ కార్యం స్యాదిత్యేవ నా
రోధాభావాత్ప్రవృత్త్యా || ఉక్తమేవేతి || సిద్ధాసిద్ధయోరతు
ల్యబలత్వే విప్రతిషేధే పరమిత్యస్య ప్రవృత్త్యా నిష్ప్రయోజ
నత్వమేవ న భవతీత్యర్థః – తదుక్తం పూర్వత్రాసిద్ధమితి
విప్రతిషేధాభావాదప్రవృత్తస్యేతి – ఏతేన విభక్తికార్యం ప్రాగ్
వక్ష్యమాణమిత్యాహ ఇతి తదీయమాగమప్రాప్తిరూపా వ్యాఖ్యాతాః.

ఏవం తర్హి – అత్రైవాసిద్ధత్వపరిభాషా ప్రవర్తతే – ప్రా

౧౩౨॥ అకకారయోరేతత్తదోర్యః సుస్తస్య లోపః స్యాద్ధలి న తు నఞ్సమాసే. ఏష విష్ణుః. స శమ్భుః. అకోః కిమ్. ఏషకో రుద్రః. అనఞ్సమాసే కిమ్. అసశ్శివః. హలి కిమ్. ఏషో౽త్ర.

సో౽చి లోపే చేత్పాదపూరణమ్. ౬॥ ॥౧౩౪॥ స ఇత్యస్య సోర్లోపః స్యాదచి పాదశ్చేల్లోపే సత్యేవ పూర్యేత. సేమామవిడ్ఢి ప్రభృతిమ్. ఇహ ఋక్పాద ఏవ గృహ్యత ఇతి వామనః. అవిశేషాల్లోకపాదో౽పీత్యపరే. సైష దాశరథీ రామః. లోపే చేదితి కిమ్. స ఇత్ క్షేతి. [illegible] రామః. [illegible] పూర్వ[illegible] లక్ష్యతే. [illegible]

[illegible]త్వాత్. [illegible] పరిహారగ్రన్థః. [illegible] సంహితాధికారో[illegible] ఏతత్తదోస్సులోపో[illegible] ఏతత్తదోరితి [illegible] సంభవతి. ఏతత్త[illegible] అనఞ్సమాసే [illegible] ఏతత్తదోః [illegible] ఏషకో రుద్రః [illegible] ఇతి [illegible]

సో౽చి లోపే. [illegible] ఇత్యాదిగ్రన్థానాం [illegible] ఇతి [illegible]

మహాజన్త్రుతద్గ్ర్యాహమ్.

ఇతి స్వాదిసంధిః

వవ్రూ త్యేతి సావధారణం వ్యాచఖ్యుస్తేషాం సాప్తాలరమ త్వాదౌ హల్ సహాసత్తిః-అక్రియాశ్చ అస్త్యెథితి చ్ఛేదః-బహు లక్రియా తాను వృత్త్యర్థమహా నేతు సోమహాజన్మా త్వాద్య పరయాః ఉపహార్యతాం శిష్టవధారణనేతి.

ఇతి స్వాదిసంధిః.